

PREŠERNOVE LAVRE

FR. KIDRIČ

O ni dan me je zapel v tišini gozda pod Sv. Trojico nad Rogaško Slatino slučaj v nepričakovano prešernoslovsko razpravljanje: znanec, v katerem nisem nikoli slutil kakega prešernoslovskega nemira, me je presenetil z opombo, da mu je skoraj nemogoče, spraviti ljubezenske Prešernove pesmi v logično medsebojno zvezo. In verjeti sem mu moral, da ga „to zelo moti“!

Odpraviti sem ga hotel z opozoritvijo, da v Prešernovi erotični poeziji stroge kavzalne in logične zveze sploh ne sme iskati, ker gre v lirski pesmi predvsem za občutje: „občutje je bolj nosilec snovi kakor narobe, snovna vsebina prihaja v poštev le kot povzročiteljica prilik za vznik občutja“. Toda mož se je izkazal za predstavnika tistih nestrokovnjaških, a tem iskrenjših ljubiteljev Prešernove poezije, ki so mi posebno dragi in ki so številnejši, kakor sem do nedavna mislil, ter je drezal globlje. In tako se je zgodilo, da je prišla polagoma na red vrsta prešernoslovskih tez: Prešeren je tip enostranskega, ljubezenskega pesnika, ki kaže za razne aktualne politične in socialne probleme svoje dobe razmeroma malo zanimanja, dočim obravnava v večini svojih pesnitev ljubezensko snov, bodisi da se naravnost v prvi osebi izpoveduje, bodisi da išče snovi za fabulo pod pritiskom motivov, idej, ki so ostale v njem kot usedlina erotičnih doživetij; ta usmerjenost Prešernove poezije ni nameravano posnemanje, ampak je pristen odraz Prešernove osebnosti, katero bo doumel le tisti raziskovalec, ki se bo pripravil za svoje delo z vestnim študijem najrazličnejših pomožnih metod moderne biografike, ne izvemši Freudove psihoanalize, Adlerjeve individualne psihologije, Kretschmerjevih konstitucijskih tipov, Sprangerjevih „oblik“ usmerjenosti sodobnega človeka, historičnega materializma, Reallexikona der deutschen Literaturgeschichte ali knjig, kakršno je izdal dr. Siegfried Placzek letos pod naslovom „Erotik und Schaffen“; če pritegnemo v komentiranje Prešernovih erotičnih pesmi tudi vse objektivne dokumente, namreč pisma, poročila sodobnikov itd., nam postane nedvomno, da je tudi Prešeren, kakor velika večina mož, umel v ljubezni preboleti in nadomestiti ter da se je ne le pred „Julijino dobo“, torej v zmislu soneta „Je od vesel'ga časa“ pred veliko soboto, to je pred 6. aprilom 1833, ampak tudi še po „Julijini dobi“, torej v zmislu drugega pisma Vrazu po 1837/38, še za razne druge ženske tako resno zanimal, da so utegnile biti povzročiteljice občutja, ki je rodilo ljubezensko ali romantično

pesem; naš pesnik je doživiljal sicer tudi dobe vračane, srečne ljubezni, toda njegovo pesimistično življenjsko čustvo mu je dovoljevalo le opevanje nesrečne, nevračane ljubezni; prešernoslovje je napravilo napako, ko je zavrglo realistično, naravno in preprosto razlago soneta „Je od vesel'ga časa teklo leto“ ter si začelo prizadevati, da prisodi v nasprotju z objektivnimi pričami čim več ljubezenskih Prešernovih pesmi „Julijini dobi“, tako da bo treba vrsto pesmi, ki izvirajo res iz misli na Julijo, krajšati na obeh koncih; za estetsko vrednotenje Prešernovih ljubezenskih pesmi je sicer brezpomembno, kakšne lase je imela adresatka, za komentiranje celotnega pesnikovega dela, za komentiranje posameznih pesmi, za primerjanje sloga ljubezenskih pesmi iz raznih dob, a zlasti tudi za zmiselno periodiziranje pesnikovega ustvarjanja pa vendar ni vseeno, vemo li ali ne, v kakšnem razmerju je bil pesnik do povzročiteljice razpoloženj in kateri dobi pripada realno razmerje; sicer tudi pesmi iz občutij, ki jih je povzročila ista ljubljena oseba, niso med sabo vedno v strogi logični in kavzalni zvezi, a gotovo je, da predstavlja taka skupina pesmi „rahlo kompozicijo istega osnovnega in vodilnega motiva enotne glasovne barve“; ugotovitve v to smer utegnejo torej pripomoči do nemotenega uživanja pesnitev in skupin.

Z bridkim občutkom sva ugotovila, da se je tudi v slovenskem univerzitetnem mestu za študij osebnosti v zmislu sodobne biografike le težko pripraviti. Pozabila nisva naglasiti, da bi mnogi pozdravili filozofa, ki bi ne nosil bremena sholastike in verbalizma in hotel biti v kolaboraciji s predstavniki drugih disciplin v borbi s perečimi vprašanji žive sodobne problematike, in da bomo hvaležni psihiatru, ki bo pri obdelavi psihoterapevtskih metod slično upošteval vso raznolikost naših potreb.

Na mizici se je zaiskrila steklenica, pozdrav iz zidanice pod nama. Oči so se zazrle v pestro sliko pokrajine, ki jo obkrožajo vzhodni mejniki nekdanje celjske kneževine. Pogledi so se ustavili ob visokem dimniku in hišah za steklarje. Tudi prebivalec teh hiš me je že presenetil z vprašanjem o Prešernu.

I

Izmed momentov, ki so pomagali determinirati seksualno sfero Prešernove osebnosti v deški in prvi pubertetni dobi, se jih dá le malo ugotoviti.

Materinemu nadzorstvu se je Prešeren sicer odmaknil, ko mu je bilo komaj sedem let, toda v kopanjskem župnišču so po vsej priliki še skrbneje pazili, da deček ni postal pozoren na seksualne skrivnosti. Vsiljuje se domneva, da je počasi dozoreval in pozno dozorel.

Bivanje pri ribniškem učitelju 1810—12 je ostavilo v Prešernu mučen spomin, ker je pesnik še na smrtni postelji vzdiknil: „Zame bi bilo bolje, da nisem nikdar v Ribnici bil“ (LZ 1881, 16). Toda podoba je, da se ta mučni spomin ne tiče seksualne sfere. Morebiti je bil ribniški učitelj, pri katerem je bil deček na hrani in stanovanju, alkoholik in je seznanjal z vinom tudi svojega gojenca. Če je ta podmena pravilna, utegne biti nekaj resnice v obvestilih, ki so jih Janezu Trdini dali o Prešernu-gimnazijcu: „V drugi šoli je hodil navadno sam v krčmo, v tretji in četrti šoli napravi organizirano četo med dijaki. V peti šoli je bilo že njih število na dvajset naraslo, in dali so ji ime: ‚Studentenweinverteilungskommission‘“ (KO 1904, 105; v Drž. knjiž. Ms. 393).

Če smemo verjeti Prešernovim besedam Ani Jelovškovi, je trajala njegova nevednost v spolnih stvareh po odhodu iz Ribnice še štiri leta: imel je 16 let, bil je torej učenec tretjega ali četrtega gimnazijskega razreda, ko ga je doma v Vrbi ali na Kopanju „veliki hlapec ... poučil prijazno o razliki med obema spoloma in o medsebojnih razmerah“ (Jelovškova, Spomini 10). Odslej je pazil, in ko je 1819/20 poučeval pri Lavrinovih (DS 1926, 249), si je že lastil pravico sklepati, da sodni svetnik Lavrin ni oče otrok, ki jih je rodila njegova žena Jožefa, teta Primčeve Julije (Jelovškova, Spomini 11).

O praktični strani svoje borbe s spolnim nagonom se je izrazil Prešeren 1839, ko je bila Ana Jelovškova prvič noseča, proti njeni materi zelo previdno: „da ni imel nikdar prej nikakega z n a n j a, ki bi bilo lahko imelo tako resne posledice“ (Jelovškova, Spomini 100). S tem je treba sicer spraviti v sklad Anino namigavanje, da mu „mladeništva“ ni vzela ona (Spomini 32), toda vkljub temu je več ko verjetno, da je Prešeren tudi na Dunaju in še prvih deset let po vrnitvi res spolno vzdržno živel.

Glavne psihološke ovire za Prešernovo spolno izživljanje v tej dobi so pač bile: krščanska etika, ki mu je vkljub verski skepsi še ostala; prepričanje, da prinaša telesno in duševno odrešitev brez očitkov omažeževanja le občejanje dveh ljudi, ki ju ne družijo samo razdraženi spolni nagon, ampak tudi duševna vez iskrene ljubezni, medsebojnega spoštovanja in vsestranskega dopolnjevanja; prirojena boječnost (Lenka 24), ovira, ki je rasla, ker jo je v prvih dunajskih letih krepilo nagnjenje k slepemu idealiziranju drugega spola, po 1824 pa opazljivo propadanje samozavesti. V prvem dunajskem Prešernovem letu je značilen njegov odnos do gospodinjinine hčerke: „Na Dunaj prišedši je stanoval pri neki vdovi, ki je imela mlado hčerko. Obe ženski sta se živo zanimali zanj,

in zlasti hči je bila silno ljubezniva. Vabili sta ga na sprehode, dajali si mnogo opraviti z njim, toda ni razumel ničesar. Dekle je imel v posebnih časteh, smatral jo je za Venero, za Madono, katere se še dotakniti ni upal.“ Šele pozneje je zvedel, da bi mu „Madona“ bila rada nakopala posledice znanja z drugim (Jelovškova, Spomini 12).

Vse kaže, da je bil Prešeren hudo seksualna narava, ki ji je utegnilo postajati vzdržno življenje okoli 24. leta že zelo mučno. Ker je bil prav v teh letih močno nervozen (Lenka 24), mu je bila borba še težja. Vpliv erosa utegne biti pri takem človeku še močnejši kakor sicer.

Razmeroma neznatna pozornost, ki jo je posvečal Prešeren v svoji poeziji nekaterim problemom, ima res da tudi svoje posebne vzroke. Tako je n. pr. medlost osvetljevanja pesnikovih odnosov do kmečkega in socialnega vprašanja pač tudi odmev ekonomskih prilik domače hiše, kjer so imeli 47 parcel (ČJKZ VI, 257) in mogli vedno zopet biti deležni izdatnih podpor številnih stricev-duhovnikov, tako da so imeli „kmetiško košto vselej dobro“, a jim „kruha ni manjkalo nikoli“ (Lenka 8). Toda glavni razlog za prevladovanje ljubezenskih motivov v Prešernovi poeziji je gotovo okoliščina, da pesnik v mislih ni mogel biti tako vzdržen kakor v dejanju in da so se ga predstave iz seksualne sfere njegovega mišljenja, hotenja in čustvovanja tem trdovratneje polasčale, čim dalje je tlačil zahteve spolnega nagona. Ker pa ga je privlačevalo predvsem ono devišstvo, ki ga je sam vsaj v mislih izgubljal, so nastajali verzi z erotičnimi odbleski njegovih seksualnih potreb in želj razmeroma redko in le za intimno družbo (KO 1904, 109), medtem ko je pisal za javnost le deviško ljubezensko poezijo, ki je tako sramežljiva, da se zdi čitatelju njen „sneg prs“ kot rušenje enotne ubranosti.

Začetki Prešernove ljubezenske poezije so zaviti v temo, kakor sploh značaj izgubljenih njegovih pesmi iz dobe do 1824: ljubezen so utegnile obravnavati že one prve Prešernove pesmi, o katerih so pripovedovali Janezu Trdini, da jih je zložil France kot „mlad dijak“ pri studentu „Agrippina kastarija“ v Tivoliju (KO 1904, 105); verjetno je, da so bile ljubezenske pesmi tudi med onimi, za katere je 1819–21 zvedel Jurij Grabrijan, ko sta bila s Prešernom v filozofiji sošolca (LZ 1881, 335); ni izključeno, da spada dunajska „Madona“ iz 1821/22 med Prešernove Lavre.

Toda to so uganjane. Izpričano je le, da je Prešeren 1819–21 slovenske Grabrijanove pesmi prevajal v nemščino (LZ 1881, 335), imel torej nemško verzifikacijo še za pomembnejšo od slovenske. Jasnejša postaja situacija šele izza velikih počitnic 1824.

V dobi svojih dunajskih študij 1821—28 je obiskal Prešeren Kranjsko le dvakrat: prvič je bil zopet na Kranjskem med počitnicami, t. j. od septembra do oktobra 1824 (pismo staršem 24. maja 1824; Lenka 15); drugič v času po 24. avgustu 1826 in pred 5. majem 1827, ko je pri stricu Jožefu na Ježici študiral za rigorozo (Žigon, Vnanji dogodki Prešernovega življenja, 3).

Prvi teh obiskov je bil za Prešernovo poezijo v dveh pogledih velepomemben: v Licejski knjižnici se je ob čitanju klavrnega Zoisovega prevoda Bürgerjeve Lenore in ob študiju baronove tožbe zaradi „revščine slovenskega jezika zlasti v rimah“ zavedel, da mu nalaga pesniški talent tudi dolžnosti v okviru preporoda; a isti dobi pripada tudi dogodek med pesnikom in Rozalijo Dolenčevo, p. d. Gorjančevo Zaliko, ki ga je izporočil Blaž Zima 1860 v šentpavelskem samostanu na Koroškem Janezu Veselu, a ga ta 1861 novelistično obdelal v Slovenskem glasniku (prim. SG 1861, 99, 101, 102; KCM 1904, 28).

Da je Prešeren v neki dobi res gorel za Dolenčevo Zaliko, so tudi Levstiku trdile priče, ki so 1863 še živele (prim. Levstikovo „Prešernovo življenje“: Slovan 1914, 287; Levstikovo ZD V, 286). Blaž Zima z Bleda, ki nastopa v Veselovi noveli poleg nekega Dragotina kot Prešernov spremljevalec k Dolenčevim, je bil sicer za pet let mlajši od pesnika (rojen 29. januarja 1806) in ob drugem Prešernovem obisku primernejši za gostilniško drugovanje juristu kakor ob prvem (1823/24 je bil šele petošolec, 1826/27 že filozof drugega letnika), vendar ta okoliščina ne more omajati domneve, da se je začel bližati Prešeren Zaliki 1824. leta, v katerem je 13. avgusta obhajala svoj 20. rojstni dan (tudi Vesel govori o 19letni mladenki).

Zalika je bila gostilniška cvetka Karlovškega predmestja Ljubljane (gostilna njenega očeta ima na Dežmanovem zemljevidu iz 1827 št. 20, danes je to Karlovška cesta št. 4, prim. Vrhovnik, Gostilne 29). Oče Jakob Dolenc je bil 1824 že skoraj 60leten mož (o sliki glej katalog „Razstave portretnega slikarstva“, 1925, št. 125), mati Neža, rojena Klinc, za 11 let mlajša. Otrok jima je živelo šestero (konskribcijske pole iz 1830 v arhivu ljubljanskega magistrata). Ponos staršev sta bila starejša dva: sin Jakob (rojen 1798) zaradi tega, ker je bil duhovnik (ord. 1821) in je 1826 postal škofov kaplan v Ljubljani (šematizmi); hčerka Zalika zaradi tega, ker je bila zelo lepo dekle in vaba za mlajše goste (SG 1861, 99), a obenem tudi izvrstna pevka (SN 1905, št. 184).

Verjetno je, da je Prešeren že kot ljubljanski dijak poznal Dolenčevo gostilno in Zaliko, saj je bilo dekletu ob njegovem odhodu na

Dunaj že 17 let (rojena 13. avgusta 1804). Sedaj mu je postal lepi obraz opasen. Toda Zalika mu ljubezni ni vračala. Veselovo pripovedovanje, kako je „dohtar“ pri očetu in hčerki prosil Zalikine roke, a se moral zadovoljiti z dekletovo izjavo, da „gospod dohtar je predober, jaz ga ne morem ljubiti“ (SG 1861, 102), gre najbrž na račun novelista, toda osnovo tvori pač dejstvo, da se je bližal Prešeren v velikih počitnicah 1824 Zaliki z željami zaljubljenega visokošolca, a dobil košarico.

V vseh ohranjenih Prešernovih pesmih iz 1824—28 se čutijo odmevi motiva zavrnjene ljubezni, torej situacije, kakršno je pripravila Prešernu avgusta ali septembra 1824 Dolenčeva Zalika: v *Astrologih* (Zvezdogleidih) se imenuje pesnik naravnost „neumnega slepca“, kateremu je moglo dvoje lepih oči naprtiti ne samo izgubo srčnega miru, ampak tudi „solze“, „kes“ in „sramoto“; v *Povodnjem možu* se je imenovala kaznovana prevzetna deklica, ki „jih dokaj jo prosi, a vsak'mu odreče, prešerna (t. j. se dá čitati tudi: Prešerna) se brani in ples odlašuje“, Zalika in ne Urška kakor pri Valvasorju, in sicer pač že v tisti izgubljeni redakciji, ki jo je pesnik 1825/26 pokazal Kopitarju; v *Zarjoveni d'vičici* je naslikal pesnik kazen, ki čaka ošabne zavračevalke zveste moške ljubezni; zalim, a prevzetnim *Dekletam* preti s slično usodo.

Jeza, da je Dolenčeva Zalika zavrnila njegovo ljubezen, je grizla Prešerna menda nekaj let, a podoba je, da je bil srd večji od ljubezni, zavest užaljenega ponosa mučnejša od zavesti izgube. Ko se je nastanil pesnik 1826 za nekaj časa pri stricu ter z Ježice obiskoval Ljubljano in morda tudi Dolenčevo gostilno, je bila užaljenost pač še aktivna, a ko se je 1828 z doktorskim klobukom vrnil v Ljubljano, je bila rana po vsej priliki že zaceljena. V prvem tisku *Povodnjega moža* iz 1830 je Zalika še nadomeščala Urško, Dolenčeva gostilna pa je za pesnika polagoma izgubljala vsako privlačnost: Zalika je pač odšla z bratom, ki je 1828 postal župnik v Bohinjski Bistrici (župna kronika, šematizmi); „oče Jakob“ je 1. avgusta 1831 umrl (matica).

Pesnikovo prerokovanje kazni za deklisko „prevzetnost“ se ob Zaliki ni uresničilo. Deklica, ki se je „Prešerna branila“, se je pri bratu seznanila in 25. novembra 1833 v Bohinjski Bistrici poročila s 37letnim sinom radovljiskega uradnika Janezom Devom, ki je 1814 dovršil v Ljubljani licej (katalogi), študiral pravo ter služil od 1823 pri okrožnem uradu v Kranju, postal 1830 v Kranju okrožni sodnik, a bil 1833 premeščen na Bled (uradni šematizmi). Z Bleda, kjer se jima je narodil sin Edvard, je šla Zalika z možem 1835 v Osoje, 1838 v Trbiž, a 1843 v Kostanjevico, kjer je mož že bil okrožni komisar. Slika, ki jo je napravil Langus

(prim. v katalogu „Razstave portretnega slikarstva“ iz 1925 št. 154), kaže ponosno damo črnih las.

Prešeren, ki je gotovo spremljal usodo svoje Lavre iz Karlovškega predmestja, je v Povodnjem možu za Poezije Zaliko nadomestil z Urško. Zalika je preživela pesnika za 35 let, a nikdo se ni domislil, da bi ne škodilo, če bi bil poskusil pri stari dami dobiti avtentične vesti o njenem srečanju z avtorjem Povodnjega moža. Umrta je šele 22. avg. 1886. v Kranju (matrike). Njen sin Edvard je postal deželnosodni svetnik (SN 1905, št. 184), njena vnuka sta bila skladatelj Oskar Dev (SBL) in pevka Mira Dev-Costaperaria. Oskar Dev se je zanimal za vlogo svoje babice v Prešernovem življenju, a kakor kaže njegova beležka k Veselelovi noveli v tistem primerku Slovenskega glasnika iz 1861, ki je last Državne knjižnice v Ljubljani, ni mogel nič gotovega in posebnega dognati.

(Nadaljevanje prihodnjic.)

DOBRI IN SLABI LJUDJE

ODLOMEK IZ ROMANA

TONE SELIŠKAR

Vsa pravljica opojnost otroških let se je kar čez noč razblinila in še preden se je Tine prav zavedel, je že stal pred kopo zagonetnih vprašanj, ki mu jih je vsililo življenje. Tistih čudovitih, pa vendar tako preprostih vprašanj, ki navdajajo človeka z žalostjo in veseljem, z jezo in obupom, ki vzbude vsa tista čustva, ki nas oblikujejo in nam dajejo smer in način našega življenja.

Imel je petnajst let. Hodil je v gimnazijo in kar na mah se je zresnil, kakor da bi ga nekdo s silo potegnil iz otroških iger in zabav v sredino gole, sirove resničnosti. Bil je prej zelo živahen, razposajen deček in vodja fantovske družine okoli svojega doma. Zdaj pa je njegov obraz zasenčila nekakšna skrb, da je bil videti ves možat in umirjen. Vse na njem se je izpremenilo. Če je prej razigrano hitel v šolo, je hodil zdaj mirno, kakor da ceni sleherni svoj korak; če je prej pridrvel domov lačen in neučakan, se je zdaj mirno usedel za mizo in potrpežljivo čakal na obed. Zdaj je lahko po ure in ure presedel pri oknu in opazoval ljudi na ulici, pospravil je vse svoje mladinske povesti in pravljice v kovčeg, ga porinil pod posteljo in pričel brati, kar mu je prišlo v roko.

In nepričakovano, takoj po tem njegovem življenjskem preobratu, se mu je spovračalo v misel življenje, v katerem se je gibal nekaj let, ne da bi ga razumel. Živel je s svojo materjo, ki se je pred petimi leti razšla od svojega moža, v mestu in četudi je počitnice preživel vsako leto

pri očetu, je bilo v njem do zdaj čisto jasno in neizpodbitno dognano, da je mati dobra in lepa, oče pa slab in zloben.

Nihče mu tega ni povedal, nihče pokazal na slabosti njegovega očeta, nihče na materine dobre strani. Toda zanj je bilo jasno, doživljal je namreč vse one težke trenotke, ki so se gvozдили vedno bolj med očeta in mater, in zanj je bil oče vedno nasilen, sirov, neusmiljen, mati pa sirota, ki je potrpežljivo prenašala očetove psovke in hude besede.

Kadar se je vnel prepir, se je vedno stisnil k materi, kakor da bi bil tudi on sam prizadet in oškodovan za svoje pravice. Jokal je z materjo vred, slišal je stvari, ki jih ni razumel in so se mu prav zaradi tega zdele še slabše in še bolj zagonetne. Toda njegova otroška misel je trpela le trenotno. Zunaj med tovariši je na vse to pozabil in če je bil kak dan doma minil brez prepira, mu niti na kraj pameti ni prihajala zavest o razkrajanju družinskega življenja. Toda najbolj čudno je bilo to, da je oba enako ljubil. Očeta prav tako kakor mater, četudi je bilo zanj dognano, da je oče slab in grd človek. Tudi oče ga je ljubil, bil mu je mil in drag otrok.

Zgodilo se je celó, da je oče udaril mater. Z materjo sta zbežala v sosedno sobo in Tine je na vso moč jokal ob materi, ki je ihtela na zofi. Toda ko je zvečer spal poleg očeta, mu je pripovedoval povesti. Tisti dogodek pa je postavil na tehtnico, ki je merila očetove slabosti in materino trpljenje. In tudi pri očetu se je vedno lahko prav tako raznežil kakor pri materi.

In tako so živeli nekaj let. Razkroj med očetom in materjo je bil vedno hujši. Da bi že takoj v začetku pretrgala spono, v katere sta bila vključena z muko, mržnjo in sovraštvom, za to nista bila dovolj močna. Po vsakem prepiru je oba zopet prevzelo upanje, da je to poslednjikrat in da bo zdaj mir. Toda je že tako, da se nikdar več ne dá zgraditi družina v prvotno spojenost, če se je med oba zakonca vgnezdila mržnja. Sovražila sta se, se pomirila in se nato znova zasovražila. In v tem neodločnem boju sta postajala oba enako zlobna. Naposled pa je le zmagal razum in razšla sta se.

Pričela sta znova živeti. Oče se je vdrugič oženil, mati pa si je vzela stanovanje v mestu in se posvetila otroku; oba sta bila zdaj — vsak na svoj način — zadovoljna.

Življenje, ki se jima je zdelo prej, dokler sta bila skupaj, tragično in ki ju je skoraj do smrti izmučilo, se je zdaj obema pokazalo lepše, znošnejše in preprostejše. Vživela sta se v nov svet in se z grozo spominjala tistih let, ki sta jih preživela kakor v peklu.

Le Tine, ki je bil večidel pri materi, ni mogel tega doumeti. Rad je šel na počitnice k očetu in je komaj čakal, da se je končala šola. Toda

oče je bil zdaj zanj še veliko bolj grd in slab. Zdelo se mu je, da tudi njega nič več ne ljubi, ker ne živi z materjo. In to je bila močna zavist in silna užaljenost, ki se je ni mogel znebiti.

Četudi ni mati nikdar govorila slabo o očetu in mu je celó vselej, kadar jo je vprašal, hotela raztolmačiti, da je na obeh straneh enaka krivda, da nista bila ustvarjena za skupno življenje, je vendarle v svojih mislih imel očeta za edinega krivca vsega tega.

— Zate je zdaj vseeno, mu je rekla mati. Ti nisi ničesar izgubil. Jaz te ljubim, oče te ljubi. Oba se trudiva, da bi ti bilo dobro in lepo. — Vidiš, v tej skupni najini ljubezni do tebe je vendarle nekaj lepega. Še dva meseca šole in šel boš k očetu. Kako ti bo prijetno!

— A tebi! — H komu boš šla ti, da ti bo prijetno? jo je vprašal. Mati se mu je smilila, ker ni mogla iti nikamor, kjer bi ji bilo prijetno.

Mati se je nasmehnila. Za trenotek ji je zdrknila misel v tista prva lepa leta, ki jih je preživela z možem, toda to so bile zdaj le še sanje. Minilo je vse. Čemu žalovati za lepim? Nežno ga je objela, stisnila k sebi in mu veselo razložila:

— Nič se zame ne boj, sinko! Mislila bom nate, pisala si bova, glej, koliko knjig moram prečitati, obiskala bom tega, onega — in čakala te bom. A ti se boš zopet vesel in krepak vrnil k meni!

To ga je pomirilo za nekaj časa. In tik pred počitnicami ga je znova in znova vznemirjalo misel, da oče ne bi smel tega storiti, da ne bi smel zapustiti matere. In da je zaradi tega prav gotovo brezsrčen, hudoben človek. Njegova majhna pamet še nikakor ni mogla zajeti one silne razlike, ki je med možem in ženo, in tiste čudovite besede, ki to raznolikost izpolnjuje, veže in spaja v celoto. Mali mož še nikakor ni mogel doumeti, zakaj se ljudje ljubijo, sovražijo, razhajajo, mučijo in ubijajo. Zanj je bila ljubezen do matere neminljiva. Do očeta prav tako. Negovega srca še ni ničesar vznemirjalo, da bi mogel le malce izpremeniti svojo, v dno duše usidrano sodbo o očetu.

Ko je ob neki taki priliki, nekaj dni pred počitnicami, ves v hrepenjenju po očetu slonel pri mizi in opazoval mater, ki mu je šivala perilo, in se je nenadno spomnil nekaterih najbolj kričečih trenotkov pred leti, je z vso svojo odločnostjo na ves glas dejal:

— Oče je zlobnež!

Mati ga je prestrašeno pogledala in ko ga je videla, kako sedi pri mizi, ves zakrknjen in zlovoljen, jo je bridko zadelo v srce. Sedla je kraj njega, vzela njegovo glavo med svoje roke in dejala:

— Tine, zakaj tako grdo misliš? Saj ti ni oče ničesar hudega storil!

Tine se je nejevoljno uprl ob mizo, stresel z glavo in z nekakšno jezo vprašal:

— A čemu ga zagovarjaš, ko ti je vendar prizadejal toliko zlega? Mar misliš, da sem še vedno tako otročji, da ne bi vedel, kaj je napravil?

Mati se je močno vznemirila. Vsa tista bolečina, ki jo je čas že zgladil in poravnal z neizbežno nujnostjo, da se mora boriti za novo obliko življenja, jo je spet zamolklo zaskrbelela in z nekakšnim nerazložljivim obupom je spoznala, da je zapustila že vsa skoraj pozabljena tragika žgoč strup, ki je prodrl tudi v otroka. Z nadčloveško silo svojih misli je hotela za vsako ceno ta strup zamoriti in pokazati otroku, da ne more in da ne sme tako gledati. Tudi ona sama je v tistih letih prav tako mislila in tudi njej je bilo očito, da je človek, ki jo je nekoč ljubil in bil z njo nežen, prav gotovo zloben in brez srca, ko ji je priznal, da ljubi drugo. Toda ni je bolelo priznanje samo, kajti laže se prenese še tako krvava resnica kakor pa laž. Bolelo in razjedalo jo je še to, da so se s tem porušile vse njene mladostne sanje in da se ni vedela znajti pred dejstvom, da se je čez cesto, po kateri se je vozilo njeno življenje, hipoma povisila zatvornica, ki se nič več ni dala dvigniti. Najsi se je še tako zaletavala vanjo! Konec je bilo poti!

In zdaj sta stala tu oba: nestrpna in temna. Nazaj ni bilo več povratka! Življenje se nikdar ne vrača. Morda? Toda tedaj je to življenje podobno invalidu, ki se je vdal v svojo žalostno usodo in počasi umira. Zdravo, mlado življenje pa hiti naprej. Ustavi se za trenotek, razbesni, potem pa plane v divjih, neugnanih skokih k cilju. K cilju —? Tega sploh ni. Le slutnja je, le notranji nagon. V delu je smoter, v načrtih, v idejah. Osebna sreča — tisto notranje sproščanje v človeku, ki si išče smeha, veselja, radosti, opojnosti kot nekakšno nagrado za ves svoj umski in telesni napor — ta sreča se lahko vsak čas razblini.

Videla sta neizbežnost njunega razstanka, pa sta se s silo hotela vselej prevariti in po najbolj sirovih izbruhih sovraštva sta se spravila in si zatrjevala, da se ljubita. Vsa prazna sila malomeščanskega zakona, ki je gradila obojestransko zaslužjenost, se je lomila prav ob tej verigi, in preden sta se dobro zavedla, so popustili vsi členi. Sunek je bil silovit, zlasti za ženo, ki je bila do poslednje drobtinice kruha odvisna od svojega moža. Ženo je vrglo od doma, od ognjišča, in zanjo je bil to poraz, ki jo je zadel globoko v srce. Privezana in prikovana na svojega moža, na njegovo življenje, njegovo plačo, njegovo neomajno voljo, je zdajci stala sama v svetu in se znašla v vrtincu, ki jo je zgrabil od vseh strani. Žena, ki ni bila vzgojena za življenje. Žena, ki so jo učili delati, misliti, gledati le za moža, zakonska žena, gospodinja, mati — vse to je bilo njeno edino premoženje, ki ga je zdaj v trenutku zaigrala.

Zdaj je stala sama v svetu kakor slak, ki so mu izruvali leseno oporo, po kateri se je ovijal. Oklenila se je otroka, pa je bil prešibek stebrič, da

bi nosil vso njeno neizživeto mladost. Upogibala se je k zemlji. Željno se je oklepala sleherne sence, se za hip dvignila, zažarela, pa zopet ugasnila. V svoji neugnani bolečini po ugrabljeni sreči je njena mladostna rast omahovala, naslonila se na podobo drugega moža. Zopet zdrknila na kolena, ker ni videla v njem moči, katere bi se oklenila. Klečala je pred malikom svojih sanj. V pijanih nočeh je hotela s smehom in pesmijo prekričati samo sebe — vse dotlej, dokler ni našla sama v sebi miru in pokoja. Dokler ni začutila v sebi one opojne slasti: biti tudi sam, samcat človek, celota zase! In s to svojo celoto živeti ne samo zase, ne povzdigovati kadila le svojemu ženskemu samoljubju, temveč iskati pota, ki vodijo k lepšemu in resničnejšemu življenju. Tu je otrok. Tu pa ni samo otrok, preko njega je našla sto otrok, sto žena, ki jih je zajel vrtinec sveta, in tu je borba, tu je delo, tu je ona slast — stremeti v bodočnost, četudi je sama ne bo doživela. Poglobila se je v otroka, iztrgati ga je hotela za vsako ceno iz vseh bedastih, sanjskih predsodkov, postaviti ga v drug svet, kakor pa ga je doslej sama doživljala. Hotela ga je naučiti, da bi gledal ljudi takšne, kakršni so — ne pa v iluziji njih videza.

— Če bi bil lačen, mu je rekla in ne bi mogel drugače priti do kruha, kakor da si ga vzameš, pa bi si ga vzel! Bolj bi ti zamerila prosjačenje ko tatvino!

Tine jo je oprezno opazoval, iskal je v njenih očeh vzroka, zakaj postavlja zločin nad ponižno čednost, in si ni mogel razjasniti, kako naj bi vse to spravil v zvezo z očetom.

— A čemu to? jo je vprašal nemirno.

— Hotela sem ti le povedati, da nas življenje včasih postavlja pred takšne silne zapreke, da — hočeš ali nočeš — moraš storiti dejanje, ki je po splošni miselnosti grdo in zlobno.

Tine je pričakoval pojasnila, nestrpno je upiral svoje velike, temne oči v njena usta, kakor da ne bi hotel zajeti tamkaj samo besede, temveč tudi sliko vsega izrečenega.

— Dà, je nadaljevala, takšni so trenotki, da si drugače ne moreš pomagati. S tvojim očetom sva zašla v zagato, iz katere ni bilo druge rešitve. Morda boš ti sam kedaj zašel v take ozke precepe, ki te bodo strli, če ne boš nasilno pobegnil iz njih. Danes vem, da nosiva oba enako krivdo za vse to, če se to sploh lahko imenuje krivda. Očetu je življenje z menoj postalo neznosno. Vzroki? ... Dragi moj, teh boš našel, če jih boš kedaj hotel iskati, nešteto povsod! Toda že samo dejstvo, ki so ga taki in taki vzroki prignali do dejanja, je bilo dovolj porazno za naju oba. Mučila sva se, drug drugega trgala do neznosnih bolečin. In jaz sem ženska! Mehka, popustljiva, vse sem mu ugodila, ponižala se do sužnje. S strahom sem pomislila na to, da bi morala zopet kdaj sama

živeti. In s tem strahom sem zavlačevala polom do najskrajnejših mej človeškega poniževanja. In to je bilo napačno! Hudo, hudo napačno! Postala sem mu muka, neznosno breme, ki ga je tlačilo. Ni se me mogel otresti, ker sem se krčevito držala te skale, brez katere bi me, kakor sem si mislila, vsaka sapica odnesla v valove. Četudi ga nisem več ljubila, je postal sirov in zloben. Mar misliš, da jaz nisem bila? Sprva ne. Toda pozneje, ko sem le branila svoje namišljene pravice, sem mu vračala udarec za udarec. Tedaj ni bilo drugega izhoda. Presekati! On je bil močnejši in je šel.

Tine se je zresnil, njegove oči so plaho begale po kuhinji, grabilo ga je za srce, rezalo mu v um in nemirno si je segal v lase. Imel je občutek, kakor da se je začel globoko nekje v njem počasi odvezovati voz, s katerim so bile še malo poprej zavezane vse njegove misli. Četudi mu je bilo hudo in grenko, ker so se mu ob tem materinem pripovedovanju odpirali pogledi v ona strašna leta, vendar ga je materin mirni, lepi, blagi obraz zasenčil z vso grenkobo. Oklenil se je je, se ji nasmehnil in dejal mehko:

— Saj vem, da si prvo leto, ko sva prišla semkaj, mnogo pre jokala — in da ti je bilo hudo! A samo zloben človek lahko povzroči hudo drugemu.

Mati se je raznežila ob teh besedah. Nekak tajinstven smeh ji je obvisel na ustnicah in prav na dnu srca jo je komaj čutno zapeklo. Dejala je tiho:

— Seveda sem, dragi moj, vse dotlej sem jokala, dokler se nisem zavedela, da je treba pogorišče razkopati, zravnati tla in na novo zidati. Bila sem kakor oni kmet, ki si je lase pulil, ko mu je pogorela hiša, in tarnal po vasi in prosil usmiljenja, dokler ni zagledal krampa in ni pričel graditi.

— A kaj — — —

— Že vem, kaj misliš, se je zasmejala mati. Kaj sem jaz zagledala —? Samo sebe in tebe! In to me izpolnjuje. Gradim sebi in tebi življenje, a če bom srečala človeka, ki mi bo dal še več, kar najdem v sebi in tebi, bom z njim delila vso ljubezen, s katero se oklepam življenja. Tvoj oče mi tega ni mogel dati — jaz njemu tudi ne.

Mrak je zajel ves prostor. Besede so plavale v poltemi kakor mehki valovi med prelivom. Tine se je čisto stisnil k materi. Bilo mu je nenavadno prijetno. Ves ta resni razgovor se mu je pretakal skozi srce in razum in negibno se je zamislil v prostranstvo živega življenja. Začutil je neko neodložljivo željo, da sam v sebi razčisti to čudno senco, ki mu je tako mnogokrat grenila vesele ure in ga vznemirila, da je postal včasih plah kakor drobna ptička. Toda do zdaj se je z lahkoto otepal te sence,

ki ga je spremljala skozi vsa doživetja zadnjih let; z nekakšno otroško lahkomišelnostjo je obšel sleherno močnejše srečanje s to senčno črto svojih misli.

Zadnje leto pa mu je postalo težje in težje. Prehajal je v dobo, ko se je pričel odrekati materinih nežnosti in pojavilo se je čuvstvo, oklepali se novih doživetij. Zorel je v človeka, ki je pričel tehtati misli. Tem bolj mu je zdaj težila srce zavest, da je še vedno zanj oče grd in zloben. V njem pa se je obenem rodila podzavestna želja, da bi to sodbo omilil in jo zabrisal. V njem je neprestano bdela nerazrešljiva misel:

Grdega in zlobnega človeka ni mogoče ljubiti!

A jaz ga vendarle ljubim!

To ga nikakor ni moglo pomiriti, najsi je še tako iskal v sebi rešitve. Če pa je nizal spomine iz tistih let in jih po svoje krojil v sodbo, se mu je vendar zdelo, da je njegova sodba pravilna, in do nekih mej ute-meljena. Zgodilo se je, da je izpraševal mater, čemu živi ona tukaj, a oče tam; toda kar tako, ker se mu je zahotelo, da bi imel oba pri sebi iz spominov na življenje, ki je bilo še precej blizu. Sicer pa se je kmalu vživel v ta novi način življenja, ker so otroci vedno bolj spretni v takih neizbežnih pojavih življenja. In bolj preprosti, bolj človeški in naravni kakor pa stari ljudje, ki se bolešno razjočejo in se jim srce trga od ganotja, če se jim razbije lepa, z rožami posuta skodelica, iz katere so pili deset, dvajset let belo kavo.

Ta sila v njem, razčistiti zase to morečo misel, je bila tako velika, da je pozabil na igre, na tovariše in se zaklenil vase. Njegov obraz je bil ves resnoben, njegov pogled se je razširil, kakor da bi venomer nekaj iskal, in tudi v občevanju do matere se je izpremenil. Poprej je z njo po otroško klepetal, zdaj je z njo govoril. Pričel je videti v materi človeka, ki je bolj moder, bolj izkušen kakor on sam. In če jo je zdaj izpraševal, je pretehtal vsako besedo, ker je želel, da bi mu tudi ona odgovarjala prav tako resno, kakor je on zastavil vprašanje.

Čemu živimo?

Ali je Bog, ali ga ni?

Odkod in odkdaj je človek?

Tisoč vprašanj. Te dni, zlasti pa danes, je ves presenečen obstal pri dognanju, da se je vrinila med vsa ta vprašanja tudi njegova, do sedaj tako odločna trditev, da je oče slab in zloben človek. Podzavestno je čutil v sebi silen nemir, kakor vedno, kadar nas zgrabi dvom nad resnico, v katero smo leta in leta verovali.

Je črno — ni črno? Je belo — ni belo?

Jasno mu je bilo, da to ni več trditev, temveč že pravilo, in ko je danes še vedno tako odločno izjavil, da je oče zlobnež, ga je ta podtalni

dvom že presunil. Besede so odmevale po prostoru, se odbijale od sten in zdele so se mu kakor jata ostudnih ptic, ki so vzletele iz njegovega srca.

Ko je mrak zajel vse predmete in je tema že zagrnila njuna obraza, je mati prižgala luč, da se je mehka svetloba razlila kakor solnce, ki je pretrgalo težke oblake.

Tine je zgrabil materine roke, jih položil na svoja lica ter se je obupno ozrl v njen obraz, ki je bil zdaj v svetlobi ves obžarjen z neko silno človečnostjo, in v njegovem pogledu je bila ena sama velika, neutešena želja:

Daj, vzemi mi to težko misel!

In mati je čutila njegovo bolečino. Krepko ga je privila k sebi, zastrla oči in segla v ono globino srca, kjer ni nobenega sovraštva, nobene mrznje, kjer je najlepša človeška misel: pravičnost.

— Mislim, da je prav, Tine moj, da ti tole povem. Kolikokrat si prišel k meni in si mi pripovedoval: ta tvoj tovariš je sirov, oni je brezčuten, ta človek je podel in oni zloben. A nikdar mi nisi dejal: ta človek je dober, ker je storil to lepo dejanje, in taisti človek je slab, ker je zakrivil to grdobijo. Ljudje niso zgolj slabi pa tudi zgolj dobri niso! Nekomu je človek dober, a taisti človek je lahko drugemu slab. Ne moreš tajiti, da te oče zelo ljubi in da je zelo priljubljen med sosedi. Torej je zate prav gotovo dober človek. A če mene ni mogel ljubiti — ni bil zaradi tega zloben z menoj!

— A vendar je vpil nate in celó udaril te je! jo je hlastno prekinil Tine.

— Dà, to je tudi mene najbolj bolelo — ker ni bil pravičen! Toda tudi pri tem jemljem nekaj krivde nase, ker sem hotela, da me ljubi. V navalu svoje zagrenjenosti je šel preko meje človeške razsodnosti in je bil v trenutkih zloben. Saj tudi jaz nisem bila vedno dobra. A zdaj je dober z vsemi, ki živijo okoli njega. Torej ne more biti samo slab in zloben! A vsakega človeka se moraš ogledati od vseh strani.

Tine se je počasi zavedal. Bilo mu je, kakor da je nekdo šel z ljubečo roko preko na pol dovršene slike in jo dovršil. Vstal je, šel nekajkrat sem in tja, potem je nenadoma z vso močjo objel svojo mater in je zaihtel.

— No, kaj je s teboj, duša? se je nežno zavzela mati. Čemu to?

Čez čas se je umiril, skozi solze se mu je pokazal droban smeh in dejal je:

— Dobro mi je!

Šel je v sobo, se naslonil na okno in se zastrmel v noč. Bilo mu je neizrečeno lahko pri srcu, dobro mu je bilo in na pol glasno je pričel peti. Nikjer ni bilo več tistega temnega in mučnega, ki je doslej ležalo med

njim in očetom. Neko čudovito čuvstvo umirjenosti in dobrote ga je objelo.

Kako je bilo zdaj vse čudovito v njem.

Ljudje, ki so hodili pod oknom, so se mu zdeli mili in dobri. Ničesar hudega ni bilo več v njegovem srcu.

Ponoči se je za hip prebudil. Na sosednji postelji je spala mati. Svetilka s ceste je osvetljevala njen obraz. Vzpel se je na komolec in se zagledal v to podobo neskončne umirjenosti. Silna želja ga je dvignila. Vstal je, sklonil se je nad to obličje in ga poljubil na ustne.

Dolgo v noč je še bdel. Misli so bile čiste in prostrane in so objemale ves svet.

ČLOVEK BREZ KRINKE

FRANCE BEVK

18

Pet dni sem se mučil, da sem popisal te dogodke. Pisanje me res utruja. Nič čudnega, saj mi je bilo zmeraj zoprno. Zapisal sem zadnjo besedo in počival tri tedne. Med tem se ni zgodilo nič tako izrednega, da bi mi potisnilo pero v roke.

Odkar sem bil vstal po zadnji bolezni, nisem več legel. Vsaj ne za dolgo. Naglo se mi je vračal tisti, za druge tako varljiv videz zdravja. „Saj si čisto na nogah“, so mi stiskali roko. Dà. Deževalo je več dni. Nato je nastalo vetrovno, nekoliko hladno vreme. Listje je pričelo rumeneti. V jeseni sem vselej občutil radost. Nič ni zame lepšega od jesenskega solnca na pokrajini v rumenih in rdečkastih barvah.

Posedal sem v ljudskem vrtu, poslušal razgovore upokoјencev. Sprehajal sem se ob reki, opazoval otroke, ki so se igrali na produ. Pogosto sem bil čisto sam s svojimi mislimi. Le včasih me je spremljala Pavlina. Tako sem se privadil njene bližine, da sem jo težko pogrešal. Ko je nekega dne iznenada izostala, sem bil nekaj časa ko bolan. Ne, saj zaradi ljudi se nisem razburjal, bil sem bolan le zaradi zapuščенosti in samote. Prav za prav sem to pričakoval. In sem se čudil, da že prej ni prišlo.

Nekega jutra je Pavlina razburjena planila v mojo podstrešnico.

„Saj ta ženska me hoče kar požreti“, se je sesedla.

Mislila je Lidijo. Dà, ona je zrla na moje prijateljstvo s Pavlino z začudenimi očmi. Nič manj gospa Helena. Res, da ji nista rekli niti besede. Saj ni bilo treba. Nejevolja ima tisoč izrazov. Pavlina je razumela.

Odkar sem bil vstal, se nisem mogel več izogniti srečanju z Lidijo. Nisem je hotel videti, a vendar sem s koncem očesa opazil, da me motri. Ni znala prikriti, bila je na svoj način ljubosumna. Torej ji ni bilo le „zaradi strupenih jezikov“ kakor gospe Heleni. Njeno ljubosumje mi je še danes neumljivo.

Sto razlag se mi je porodilo v glavi, a vsako posebej sem ovrgel... Morda me je kljub mržnji, ki jo je čutila do mene, še vedno imela za moža. Dokler ne umrjem. Ni mogla prenašati, da sem bil do Pavline drugačen ko do nje. Do nje niti sovraštva nisem več občutil. Praznota! To je najmanj, kar more moški občutiti do kake ženske. Nič bi mi je ne moglo več približati. Naučil sem se zaničevati hladno, mirno, brez strasti. Domače sem opazoval le z rahlo ironijo. Na svojo preteklost sem gledal kakor na pot, ki sem jo brez potrebe prehodil v velikem ovinku.

Nisem si več želel ljubezni do kake ženske. Tudi ne do Pavline. Bila mi je le sestra. Vsaj jaz sem tako čutil. Razumela me je, kakor me Lidija nikoli ni razumela. Ne prej in ne tiste dni. Še najmanj tiste dni. Menila je, da sva s Pavlino zaveznika proti nji. In proti materi. Bila je vsa pod vplivom gospe Helene. Zdi se mi, da se je bila navzela še nje-nega značaja. Bila je zmožna samo nizkotnih misli. Ponižala se je bila tako zelo, da je prisluškovala pred vrati. Ne, saj ni ujela niti besede. S Pavlino sva se skrbno izogibala pogovorov o družini. Morda se ji je bila takrat porodila bedasta misel, da je Pavlina moja ljubica. Le tako si lahko razlagam ogorčenje v njenih očeh. In to v dneh, ko Suvan sicer ni več zahajal v hišo, a je ona pogosto stopila v njegovo trgovino. Pa saj mi je bilo vseeno. To me ni moglo več boleti.

V hiši je nastalo tesno ozračje, nasičeno ko pred nevihto. Nisem ga čutil, ker nisem živel v njihovi bližini. Čutila ga je Pavlina.

„Ne pojdem“, je zacepetala z nogo in si grizla ustnice. „Edinole če me ti zapodiš.“

Nisem jo zapodil. Čemu? Pavlina se je čudila, da me to nič ne razburja... Naslednji dan sem jo zaman pričakoval, ni je bilo. Gospa Helena in Lidija sta jo bili pričakali v veži in jo potegnili v kuhinjo. Prepir se je zvršil sikaje, tako tiho, da niti najmanjši glas ni prodril v podstrešnico. Pavlino sem opazil skozi okno. Odhajala je razburjena, na vogalu se ni ozrla.

Vedel sem, da je ne bo več v hišo. Če bi bil mislil, da se ne bova več srečala, bi mi bilo žal po nji. Odslej sva se marsikateri večer sestala pri Merlaku. Ta me je bil med boleznijo le enkrat obiskal. Nisem mu zameril. Imel je polne roke opravkov z ženitvijo. Pogosto sem mislil nanj. Že prve dni svoje bolezni sem sklenil, da zapustim Perhavčevo

hišo. Nisem več hotel dihati pod to streho. Spomnil sem se Merlakovega vabila, naj se preselim k njemu. Tokrat bi mi bilo to ljubo. Posebno zaradi Pavline, ki ni več stopila v vilo.

Merlak me ni več vabil. Ne, da se mu je po poroki ohladilo prijateljstvo. Za molk je imel druge vzroke. Vem, da bi jih ne bil priznal, a bi jih tudi ne mogel zanikati. Nisem mu zameril. Tudi tega ne. Morda bi mi bilo celó težko živeti v tisti hiši. Njegova žena je bila iz premožne meščanske družine, s tisto narejeno, brezdušno prijaznostjo v besedi in v nasmehu. Vsakikrat, ko sem ji stisnil roko, sem se bal, da ji pade krinka z obraza. Morda ni vedela, da sem opazil njeno zmrdovanje nad mojim kašljanjem. Bila je neprevidna. Ali pa mi je hotela pokazati, kaj misli o meni. Ne, iz mene ne govori le mržnja do nje, če trdim, da ni ljubila svojega moža. Merlak jo je ljubil. Če bi bilo z menoj kakor nekoč, bi morda ne bil gledal tako globoko. Zdaj mi ni ušla nobena malenkost. Prijatelj se mi je smilil, a mu tega nisem pokazal z nobeno besedo, niti z najmanjšim izrazom v obrazu. Že po prvih večerih sem bil opustil vsako misel na selitev. Tudi če bi bil Merlak odprl usta, bi bil odklonil vabilo. Tuhtal sem pretvezo, da polagoma ukinem tudi obiske.

Te misli sem zaupal le Pavlini. Stežka sem jo pregovoril, da ni govorila z Merlakom naravnost, brez ovinkov. Pa mu je nekega večera le omenila, da bi bilo nujno za moje zdravje, da zapustim Perhavčevo hišo. Merlak je globoko zardel. Spomnil se je nekdanih besed in je izjecljal nekaj nerazumljivega. Dà, saj bi mu bil rad prihranil tisto zadrego. Da ni res, sem lagal, in da rad ostanem, kjer sem. Toda on je živo zatrjeval prav nasprotno. Da je sam mislil na to. Mučil ga je občutek osramočenega dolžnika. S Pavlino sta se posvetovala o meni, sedel sem med njima kakor nebogljen otrok. Zaman bi se bil otepal.

Peljala sta me k izvedencu. Bil sem že sit zdravnikov in zdravil, vdajal sem se jim le z nekim humorjem. Naj naredo z menoj, kar se jim zdi. Preiskali so me do mozga. Mirno sem poslušal zatrjevanje, da vzbuja moje stanje izredna upanja, a da se ne smem zanemariti. V prvi vrsti moram proč iz tega kraja. O tem sta me prepričevala Merlak in zdravnik, Pavlina je bila onemela. Da je v teh krajih preostra zima. Poleg tega moram gledati na duševni mir. Niso me pustili do besede, ko sem jim zagotavljal, da me nič več ne razburja. Četudi sem si želel proč iz Perhavčeve hiše, mesta ne bi rad zapustil. Da naj jim tega ne pravim, so mi rekli, da oni že vedo. Na jug, na solnce! Hkrati se lahko vpišem na vseučilišče. Če bom čutil dovolj moči, se bom lahko učil. Siliti se ne smem. Poleti me bodo poslali v goré.

Govorili so, govorili. Zdi se mi, da so nazadnje že sami sebi verjeli. In jaz? Ne, nisem jim verjel. Nisem jim mogel verjeti. Dà, res, moje

telo se je z vso silo upiralo bolezni, a razločno sem čutil, kako ga premaguje. Bilo je prepozno. Nikomur nisem pravil, da imam slabosti v nočeh. Vsako jutro je bila moja srajca mokra . . . Morda pa je še vedno iskra upanja v meni. Dà. Iskra upanja je naposled v vsakem bolniku.

Vendar me ni bilo težko pregovoriti. Živo se še spominjam tistega večera pri Merlakovih. Skozi okna je dihala jesen. Veter je šumel v orumenelem listju, nad poljem je bila razlita mesečina. Pavlina je mnogo govorila, bila je razburjena. Merlakova žena se mi je prijazno nasmihala. Njen mož je bil molčječ in je veliko kadil. Bil sem razigran. Morda sem s tem skrival svoje občutke. Biló mi je grenko. Tedaj sem si v resnici želel proč. Ne toliko zaradi bolezni. Bil sem truden okolice, prigovarjanja, vsega, vsega. In tudi sebe. Ni mi bilo zato, da bom moral zapustiti marsikateri drag spomin . . . Določili smo dan odhoda. Poprosil sem za cigareto, niso mi je odrekli. Pil sem vino. Nisem se upijal, a sem začel peti.

Biló je že pozno, ko sva se s Pavlino vračala domov. Pot je šla po blatnih, od mesečine obsijanih ulicah. Zgrabila me je za roko in mi naslonila glavo na ramo. Postala je molččeca, otožna. Ko sem začutil, da ji telo trepeti, sem se ozrl po nji. Jokala je.

Nisem se upal vprašati, kaj ji je. Tudi ona ni govorila. Brez sramu se je naslanjala name. Kadar sva koga srečala, je skrila obraz na mojo ramo. Poslovala sva se skoraj brez besed.

Mešan občutek, ki se mi je takrat porodil, mi je še danes v srcu. Čuden okus ima: pol po grobu, a pol po pomladi.

19

Te vrstice pišem v tujem mestu. Že dolgo mi ni tako neprisiljeno teklo pero. Počutim se boljše ko kdaj prej. Sredi množice, sredi katere sem ko kaplja. Nikogar ne poznam. Razen ljudi, ki se mi ponujajo, da bi mi stregli. Nihče izmed njih mi ne želi smrti, nihče me ne vprašuje po zdravju. Nebo je zastrto s sivimi oblaki. Stene sobe, v kateri stanujem, so mračne. Pa saj mi je vseeno. Ali me je res žejalo po solncu? Ne. Žejalo me je po nečem, česar nikoli ne bom dosegel. Sedim, pero mi teče po papirju. Popisal bi rad slovo od ožje domovine, nato bom zaključil te zapiske. To bo vse. Tu se mi ne more nič več zgoditi. In če bi se mi zgodilo karkoli, bi bila že nova zgodba.

Poslednji dan v Perhavčevi hiši. Menda se ga bom spominjal do smrti, ki tako ne bo dolgo čakala . . . Podstrešnica je bila razmetana, da je ni bilo več spoznati. Na podu sta stala dva nova kovčega. Vseokrog je ležala obleka, perilo, knjige. Izbiral sem, kaj naj vzamem s

seboj in od česa naj se za vedno ločim. S stene sem snel nekaj fotografij, ki so mi bile najljubše. Še danes ležé nedotaknjene v kovčegu. Včasih jih pregledujem, da laže obujam spomine. Dà, tedaj so mi naпослед že vsi verjeli, da res pojdem. Tudi sam nisem več dvomil; niti za trenotek.

Vreme je postalo deževno. Rosilo je v kapljicah, ki so se komaj vidne oprijemale obleke in sten. Ceste so bile blatne, noge so se udirale do gležnjev. Obzorje je bilo zastrto. Zdelo se je, kakor da se je vsa zemlja stisnila v tesen obroč krog mesta in okolice. Orumenelo listje se je osipalo in obteženo od dežja padalo v blato.

Telesno sem bil tako slab, da sem se le s poslednjimi silami držal na nogah. Mudilo se mi je proč, da bi prej ne legel, kajti zdelo se mi je, da bi potem več ne vstal. In vendar mi je bilo nekako hudo. S posebno tesnim občutkom sem se poslovil od materinega groba. In od brata, ki mi — dasi trd — ni skrival mrvice nežnega čuvstva.

Najrajši bi bil vzel s seboj vse, kar me je dotlej oklepalo med tistimi štirimi stenami. Toda vzeti sem mogel le, kar je šlo v dva kovčega. Srečko je bil ves čas pri meni. Čudno, poslednje čase so mi ga pogosto pošiljali v sobo. Vpraševal me je in brbljal o tem in onem. Odgovarjal sem mu z odsotnim duhom. „Če si ti bolan in se te dotaknem, potem bi tudi jaz umrl?“ me je vprašal. Zdramil sem se. Torej tako so mu pravili? Dà, res. Nisem mu hotel reči, da lažejo. Znova sva si bila bližja. Toda čutil sem, da med nama ni močne notranje vezi. Ne bo me pogrešal, kadar me ne bo več. Če se Lidija znova poroči, bo vse premoženje njegovo. Opazoval sem ga. Zdelo se mi je, da je Lidiji mnogo bolj podoben kakor meni.

Ozračje v hiši se je zadnje čase izpremenilo. Ne v mojo korist. Saj to mi je bilo po volji. Biló je videti, da so se vsi zavili in zagrnili v molk. Hiša je bila ko prazna. Toda vem, da so šepetali med seboj. Mnogo šepetali. Kadar me je Lidija srečala, se ji oči niso več upirale mimo mojega obraza. Prodirala me je naravnost v dušo. Nisem se zmenil za to. Zame je ni bilo več na svetu. Morda sem ji delal krivico. Krivico z njenega stališča. Kdo je mogel razumeti to žensko?

Gospa Helena je bila shujšala. Odkar sem jo poznal, je še nisem videl tako bedne. Lica so ji bila ohlapna, oči temno zasenčene. Nad njenimi ušesi sem prvič opazil sive lase, četudi se je trudila, da bi jih skrila s počesko. Bila je zamišljena. Njeni pogledi so me vpraševali, hkrati so mi dopovedovali, kako me sovraži. Na dnu zenic se je lesketalo še nekaj drugega. Tisto nekaj bi bila lahko skrila komurkoli, meni ni mogla skriti. Izmed vseh v hiši mi je bila ona najmanj zagonetna. Najskritejšo misel je nosila na čelu.

Vem, verjela je, da ne bom dočakal pomladi. Moje okrevanje jo je zadelo v najboljčutljivejši živec. Okrevanje? Saj ni bilo res. Če bi mi bil kdo natanko pogledal v oči, bi se bil prepričal o nasprotnem. Toda gospa Helena se je dala varati v svoji nestrpnosti. Nalašč sem na vsa usta pripovedoval okrog, da se mi je „znova nasmehnilo življenje“. Da, prav ta izraz sem rabil, s prizvokom ironije, ki je niso razumeli. In da se vpišem na vseučilišče, sem rekel. Živel bom v nekem sanatoriju, dokler popolnoma ne okrevam. V Perhavčevo hišo pa ne stopim več, rajši umrem.

Kajpak — vse, kar sem govoril, jim je prišlo na uho. Saj to sem tudi hotel. Zadelo jih je. To me je veselilo. Sprva sploh niso hoteli verjeti. Opazovali so me s pomenljivim nasmehom na obrazu. Ko so opazili moje priprave, so se zresnili.

Želeli so, da bi začel govoriti, saj so me kar izzivali njihovi pogledi. Molčal sem. Sami si niso upali začeti. Služkinjo so mučili z raznimi vprašanji, ki mi jih je še sveže donášala v sobo. Razumel sem. Rad sem ji odgovarjal, a tako, kakor se je meni zdelo. Tako kakor bi jim ne mogel govoriti v obraz, da bi ne zardel. Da mi je umrl stric v Zagrebu, ki mi je zapustil kupe denarja. Zelo veliko. Res sem imel po materi strica, a mi že od dijaških let ni več pisal. Ne vem, če še živi. Od njega tudi nikoli nisem pričakoval kake dediščine. Toda Perhavčevi so verjeli. Oni so takim novicam najrajši verjeli. In — kako bi sicer upal zdraviti se po sanatorijih? „To je zeloooo drago!“ Ta Helenin vzklik, ki je menda hotel označiti višino vsote, s katero razpolagam, mi še danes brni v ušesih. Morda so upali, da bom denar kmalu zapravil. Hkrati so se tega celó bali... Če nazadnje le umrjem, jih kar tako ne bom mogel pozabiti. Morda se bom spomnil vsaj na sina.

Njihov strah mi je božal dušo. Četudi so polagoma izgubljali vero v mojo dediščino, se niso mogli več izkopati iz poparjenosti. Zopet so si me lastili. Misel, da sem bogat, je bila tvegana, vendar me je neizmerno dvignila v njihovih očeh. Dejstvo, da bo Lidija ostala vdova ob živem možu, jim je šele tedaj postalo jasno z vsemi posledicami. Družina je bila globoko zadeta. Gospa Helena je očitno izgubljala glavo. Lidijo je bilo groza. Preveč se je bila že vživela v misel, da je Suvanova nevesta. Morala bi me bila le še huje mrziti. A prav tedaj jo je mati prepričevala, naj se mi ne odreče.

Zgodilo se je, česar nisem pričakoval — potrkala je na moja vrata. Oblečena je bila v modrikasto obleko z modernimi vzorci. Šele danes se spominjam, da sem bil nekoč pohvalil prav to obleko. Takrat nisem pomislil na to. Njena počeska je bila zelo skrbna. Tako skrbna, da je vzbujala pozornost. Obraz ji je gorel od zadrege.

„Ali je Srečko pri tebi?“

Saj ga je videla. Tudi je morala vedeti, da je pri meni. Vprašanje je bilo le pretveza. Sam je povedal, da ga je ona poslala v sobo, zato da ga je pozneje lahko prišla iskat. Morda ga je že prejšnje dni s posebnim namenom podila v podstrešnico. Ta možnost se mi je zazdela verjetna šele v tistem trenutku.

Delal sem se mirnega. Ne spominjam se več, kaj sem izblebetal. Znova sem se sklonil nad kovčeg, ki sem ga pravkar polnil.

Srečka je zgrabila za roko, a ga ni odpeljala. Neodločna je obstala na mestu, se ozirala po opustošenih stenah. Prekladal sem blago, kakor da se ne zmenim zanjo, a sem jo razločno videl. Ne vem, zakaj me je začela razburjati njena navzočnost.

„Že danes pojdeš?“

Z robcem si je obrisala čelo. Opazil sem, da trpi. Saj ni imela kapljice potu na obrazu, a jo je mučil občutek vročine. Ozrla se je znova, sedla na stol. Ni vedela, kaj dela. Prestrašila se je, a ni hotela več vstati.

Vedela je, da se odpeljem naslednjega dne, vendar me je vprašala. Menda je hotela za vsako ceno govoriti z menoj. Težko bi bilo uganiti njene občutke.

„Jutri se odpeljem.“

Opazila je posmehljiv izraz na mojih licih. Okrenila je obraz v stran. Najrajši bi bila vstala in odšla. Toda hotela je do dna, do konca. To jo je priklepalo na mesto.

„Ali upaš, da boš popolnoma ozdravel?“ je vprašala naglo.

Knjige, ki sem jih držal v rokah, so mi padle v kovčeg. Upognil sem se in jih urejeval.

„Upam“, sem rekel. „Izvedenec mi je zagotovil... Saj je prav. Tako ne morem viseti med življenjem in med smrtjo. Ne?“

Užival sem slednjo besedo. Da bi jo bil mogel gledati v obraz!

„Ta podstrešnica te bo čakala“, je zategnila.

„Ne vem, če se bom še kdaj vrnil“, sem pognal iz sebe naglo, mrzlo. „Mislim, da ne!“ Srce mi je razbijalo.

Čutil sem, da je hotela s prejšnjimi besedami povedati vse nekaj drugega. Da me bo čakala hiša. In ona. Nič več me ni moglo geniti. Nobena beseda. Bil sem hladen ko kamen, četudi razburjen. Moj odgovor jo je zadel. Ni se več premagovala, ne skrivala občutkov.

„Kam pa misliš iti?“ so ji rasle oči.

„Svet je velik“, se mi je kar samo smejalo. „Najprej napravim izepite, a potem... potem...“ Zamahnil sem z roko.

Sledil je molk. Zapiral sem kovčeg, ključ ni hotel zgrabiti.

„Pa boš mogel živeti brez ženske?“ se ji je spolzko zasvetilo v očeh.
„Ne boš se smel več oženiti...“

Roka mi je zastala. Ne, saj ni govorila o meni, govorila je o sebi. Nevede se je poniževala. Zasmilila se mi je. Do mene ji je bilo toliko kakor do Suvana ali do kateregakoli drugega. Toda bil sem ji še vedno mož, ona se ne bo smela več omožiti. Svobodno ljubezen pa ji je prepovedovala meščanska morala.

Dvignil sem se bil. Pograbil sem zadnje knjige, ki so ležale na mizi. Oči so mi obstale na njenem obrazu. Bila je zardela v lica, rahlo je trepetala. Dà, saj sem ji hotel nekaj odgovoriti, a nisem našel besede. Nisem je hotel raniti. Vrgel sem knjige na tla.

Prestrašila se je in se zdrznila. Bila je nenadoma ko prebujena. Zavedela se je sama sebe. Rdečica ji je zginila z lic. Segla si je v nedrije.
„Ali boš imel dovolj denarja?“

Med prsti je tiščala šop bankovcev. Denar mi je ponujala tudi Pavlina, a ga nisem hotel vzeti. Saj ga nisem potreboval. Brat se je bil izkazal zelo velikodušnega. Tudi Merlakove pomoči se nisem mogel otresti... Preden sem utegnil odgovoriti, je Lidija položila denar na mizo.

„To vzemi.“

„Ne“, sem se razburil. „Denarja imam dovolj“, sem se udaril po prsih. „Ne vzamem niti beliča. Vse zaman, da mi ponujaš...“

Bil sem truden, sit vsega, razburil sem se. Hotel sem biti sam. Nič drugega nisem zahteval od njih, kakor da me puste, da v miru odidem. Poleg tega se mi je zdela ponudba sramotna. Ali so res mislili, da me je mogoče kupiti s šopom bankovcev? Stal sem, stiskal ustnice in mračno gledal. Lidija se je dvignila.

Bila je razočarana, užaljena. Ni me mogla razumeti. Saj tega tudi nisem pričakoval od nje. Poteze na njenem obrazu so trepetale, oči so ji bile polne mržnje. Vendar ni rekla besede. Vzela je bankovce, zgrabila Srečka za roko in odšla brez pozdrava.

Naslednji dan ni deževalo. Pokrajina se je bila učistila, obzorje se je razširilo. Le nebo je bilo še oblačno. Jesen je bila na mah izpremenila svoje lice, strahotno se je bila osiromašila. Drevje je stalo skoraj golo. Odpalo listje je pokrivalo vrtove in strehe. Barve gričev in nebá so umrle v težki sivini.

Bilo je prvič, da so me ob pogledu na jesen obšli tesni občutki. Morda je bilo temu vzrok tudi slovo. Ko sem gledal skozi okno vlaka na postaji, sem se čutil strašno utrujenega, do dna izžrpanega. Saj se mi je le zato tako mudilo na postajo, ker sem se bal, da se ne bi prej zgrudil. Najrajši bi bil sedel na klop in zaspal. Pa saj ne vem, če bi bil mogel spati.

Premeril sem vsakega človeka, ki je stopil iz čakalnice. Pričakoval sem Pavlino. Na peronu ni bilo znancev. Nekaj docela tujih ljudi. Kakor da sem že med potjo in se je vlak ustavil v kateremkoli mestu. Zagledal sem žensko v temni obleki... Ne, ni bila ona.

Bil sem nestrpen. Slovo od doma mi je bilo lahko. Lažje kakor sem pričakoval. Kakor da mi je popolnoma umrlo srce. Poljubil sem Srečka. Lidiji sem dal le roko. Pričakoval sem, da je ne bo pri slovesu. Morda je pričakovala kake besede. Toda jezik mi je bil ko otrpel. Pa saj je bila tudi njena roka tako mrzla. V njenih očeh nisem opazil nikake žalosti. Trd izraz, ki je ko skorja pokrival mržnjo. Morda niti ni mogla prav verjeti, da me nikoli več ne bo videla.

Gospe Helene ni bilo doma. Perhavec jo je v zadregi izgovarjal: „Ne vem, kaj jo je prav zdaj neslo v mesto.“ Mislil je, da jo iščem z očmi. Saj je nisem iskal. Morda sem se oziral le po kakem dragem spominu, ki bi ga hotel še vzeti s seboj. Saj mi je bilo ljubo, da je ni bilo. Prihranila sva si hinavski stiskljaj roke.

Perhavec je prisedel v kočijo. Tega mu nisem mogel braniti. Prav za prav sem imel tega človeka rad. Menda tudi on mene. Prepripi v hiši se naju niso doteknili, četudi se v urah največje napetosti v družini nisva pozdravljala. Tedaj, ko je trpko zamišljen sedel ob meni, mi je bilo hudó zanj. Ponudil sem mu lepo besedo, ki jo je zgrabil z obema rokama. „Ozdravi, fant, pa vrni se!“ mi je stiskal roko. Dà, dà. In vendar sem se oddahnil, ko je odšel.

Pavlina je prišla zadnjo minuto. Bila je oblečena v popotno obleko. Klobuk ji je spogledljivo čepel na laseh. Nič tistega smehljaja na obličju, ki ga imajo ljudje, kadar se poslavljajo. V potezah okoli ust ji je trepetalo neko zadrževano čuvstvo, ki ga je bilo težko uganiti.

Postala je, rahlo priprla veke in ošinila okna vlaka. Ko me je zagledala, ji je zganil ustnice rahel nasmeh. Stekla je k meni. Hotel sem ji stisniti roko skozi okno, a je bila že na stopnicah.

Vstopila je. Bila je nekam negotova, prsa so ji plala od razburjenja. Z naglim pogledom je ošinila oba kovčega, nato suknjo, ki je visela ob oknu. Torbico je vrgla na sedež. Premislila se je in jo je znova pobrala.

„Ali si že mislil, da me ne bo?“

Ponujal sem ji roko, a ona je ni opazila. Ne vem, kaj sem ji odgovoril na to vprašanje. Lokomotiva je zabrlizgala.

„Vlak odhaja“, sem jo nehote prijel za ramo.

Objela me je in me vroče poljubila. Čisto nič nisem bil presenečen, kakor da sem to slutil že vnaprej. Vlak se je začel premikati, tedaj me je izpustila in se ozrla. Nasmehnila se je in sedla na klop. Vgriznila se je v ustnice, kakor da s silo zadržuje neke občutke. Gledala je v postajna poslopja, ki so hitela mimo. Prikazala se je Soča, pobočje Kalvarije, vlak je zavil na Furlansko ravnino. Na severu so ležala Brda. Še vedno je zrla skozi okno, ni našla besede.

Gledal sem jo, kakor da je ne razumem. Mislil sem, da sem jo že videl do dna, a mi je šele tedaj odgrinjala poslednjo kopreno. Ko je vstopil sprevodnik, je vzela vozni listek iz torbice.

„Kam se pelješ?“

„Do Vidma.“

Oči so ji mežikale, kakor da jo ščemi siva svetloba dneva.

„Če dovoliš, se peljem dalje“, so se ji komaj vidno premaknile ustnice. „Saj nekdo te mora spremiti. Bolnikov se ne sme samih puščati na pot.“

„Saj se izvrstno počutim.“

Sprva nisem vedel, kaj naj si mislim. Bilo je od sile enostavno. Saj sem ji bil hvaležen. Že prej sem slutil, kaj se godi v nji, toda šele tedaj mi je bilo docela jasno. Nisem čutil ljubezni do nje. Ali sem mogel ljubiti še katero žensko? In: ali sem jo smel ljubiti? Tudi če bi me spremljala samo kot prijateljica, bi mi ne bilo ljubo. Saj sem hotel na skrivaj odpotovati v popolnoma tuj kraj. Pozabiti vse, zabrisati vsako sled. Umreti, da bi nihče ne izvedel, kdaj in kje.

Trudila se je, da bi mi razbrala misli z obraza.

„Ne maraš me“, je zatožila otroško žalostno.

„Ni res, da te ne maram“, sem ji govoril pritajeno, kakor da me stiska v grlu. „Hvaležen sem ti za vse, kar si mi storila. Dobro mi dé, da imam prijateljico...“

„Ženska nikoli ne more biti moškemu samo prijateljica“, mi je ostro odsekala besedo. „Tista, ki govori drugače, laže...“

Ustnice so ji zatrepetale v joku. Ni ga mogla zadrževati, zajokala je v robec. Nato je gledala na ravnino, na jesenske njive, na gole murve, na hiše, na oblake, ki so viseli nad Karnskimi alpami... Njene solze so me razburile in ganile. Toda niso me omehčale. Molčal sem.

„Nikoli več te ne bom videla“, me je pogledala s solznimi očmi. „Saj ne veš, kako je s teboj.“

„Vem, kako je z menoj“, sem rekel mirno. „Vse vem. Vsako misel sem vam bral z obrazov. Saj vam ne zamerim. Tudi jaz sem si kdaj pa kdaj na tihem tega želel. Priznam, da je bolje tako... Kje imaš kovčeg?“

„Za menoj jih pošljejo“, je rekla. „Prej moram pisati, kam“, so me obupno žalostno gledale njene solzne oči.

Sedla je k meni in se mi privila k ramenu. Molčala sva. Vlak je tolkel skozi polja. Mimo oken so se lovila drevesa. Z gorá so se dvignili oblaki, prikazali so se zasneženi vrhunci.

Nekaj sladkega, a obenem težkega mi je leglo na srce. Pavlino bi bil v zahvalo za njena čuvstva najrajši objel in privil nase. Njena bolečina mi je prijala, hkrati pa sem se je bal. Kaj ji morem nuditi, če bi jo tudi ljubil? Nič. Da jo po smrti zopet vrnem družbi v zasmeh.

„Ti si še otrok“, sem ji govoril nezmislne besede in ji božal roko. „Velik otrok. Živiš trenutku in ne misliš na jutri... Čez leto in dan... bi se morda kesala... Pavlina... reci, če ni tako?“

Besede, ki sem jih blebetal skoraj brez zveze, so jo zadele. Vzela mi je roko in se dvignila. Pogledala me je z razočaranjem in užaljenostjo v zenicah. Vendar je pazila, da me ne rani s pogledom.

„Torej hočeš, da izstopim?“ je dahnila.

Trenotki molka.

„Najbolje“, sem rekel počasi.

Ni zajokala, le vztrepetala je. Pobrala je torbico, vlak je pravkar zavozil na postajo. Tako čudno se mi je nasmehnila, ko mi je podala roko. Samo roko, dasi sem čakal poljuba. Menda se mi je bila v tistem trenutku res odpovedala. Odšla je tako naglo, da sem jo s pogledom komaj ujel na vratih.

Še nekaj minut sva se gledala skozi okno. Imel sem občutek, da se bom zgrudil. Vlak se je premaknil, Pavlina mi je mahala z robcem. Nato si ga je pritislila na obraz. Sedel sem z globokim vzdihom, bil sem izmučen. Zagnal me je kašelj, iskal sem čist robec v žepih suknje. Pod roko mi je prišel zavitek s šopom bankovcev.

Nekaj trenutkov sem strmel vanje. Lidiya mi je podtaknila nekaj denarja, ki sem ga bil odklonil. Zmečkal sem ga v pesti. Pogledal sem skozi okno in zamahnil. Pisani listi so frfotali po nasipu. Nato sem zaprl oči.

Pod menoj so razbijala kolesa. Imel sem občutek, da bežim nekam v noč, daleč proč od preteklosti... Nekam v noč...

KONEC

Sredi decembra se je vršila v kapucinski cerkvi maša zadušnica po pokojnem Miklavžu Hladniku. Vabljeni so bili vsi, ki so bili kakorkoli v sorodstvu ali prijateljstvu s Perhavčevimi. Po opravi so ostale ženske še nekaj minut v cerkvi, a moški so stopili na dvorišče pod košanje. Prižgali so si cigarete.

Po večini si niso bili dobri znanci, drug drugemu skoraj tuji. Sestajali so se le ob izrednih prilikah. Maličili so obraze, kakor da se ne morejo otresti narejene tegobe, ki so jo hlinili med mašo.

„Najrajši bi izginil“, se je Pavlinin mož nagnil do Suvana.

„Nikari. Tam je dobra kuhinja.“

Pod besedico „tam“ je bil mišljen hotel, kamor so jih povabili Perhavčevi. Da se je udeležil maše tudi Suvan, se nihče ni čudil. Poslednje čase je bil stalen gost Perhavčevih. Poleg tega sta „si bila s pokojnikom dobra znanca“, je zategovala gospa Helena. Odkar se je bila Lujiza poročila s starikavim uradnikom, je bil Pavlinin mož navezal nove stike z družino. Toda ni bilo prav, da se ni počutil domačega v tej družbi.

Merlak je ujel besede in se z jeznim pogledom ozrl po Suvanu. Ni bil človek, da bi ga vsaka stvar potrla, vendar bi se bil ob pogledu na katafalk najrajši razjokal. Še ko je bil Miklavž Hladnik po poslednjem vzdihu obležal mrtev pred njim, ga ni bilo tako zgrabilo. Tu pa se ljudje razgovarjajo o jedi. Stežka se je zadrževal, da ni rekel kaj ostrega. Najrajši bi bil ta hip odšel. Pa je bil gospe Heleni trdno obljubil, da pride, ker je bil „najboljši prijatelj našega nesrečnega Miklavža“.

„Kaj da bomo jedli?“ se je oglasil Zofijin mož, kakor preklja suh gospod s plešo.

Suvan se je zasmel. Ni mu bilo treba odgovarjati, ker so prav tedaj prišle ženske iz cerkve. Gospa Helena je bila vsa v črnem, resno se je trudila, da bi ohranila tožni izraz na obrazu. Pod roko je vodila gospo Suvanovo. Ta je bila sivolasa, precej sključena ženska zelo podolgovatega obličja. Po moževi smrti so marsikaj šepetali o nji. Zdaj se je bila umaknila iz življenja in obiskovala cerkve.

Gospa Helena je pomahala kočiji, ki je prazna privozila mimo.

„Pridite za nama“, je rekla ostalim.

Počakali so, da je oddrdrala kočija, nato so polagoma odhajali po ulici. Debela Zofija je imela vsa solzna lica. Jokala je, če je le dišalo po mrliču. Pavlina je bila poleg Merlaka najbolj potrta. Oči so ji bile rdeče od joka in žalostne, polne smrtnega prezira do ljudi. Mož jo je venomer pogledoval v obraz. Poslednje čase, ko ni znala ne hotela skrivati žalosti za rajnim, je ni izpustil iz oči. Biló mu je zaradi ugleda.

Toda vse, kar je mogel narediti, je bilo, da si je grizel ustnice ... Lidija je šla z Valerijo in Lujizo. Bila je krasna, zavidanja vredna vdova. Priti je morala smrt, da je odkrila vse njene čare, ki so se bliskali izpod črnega pajčolana. Solz ni imela na licih. Pred svetom je kazala tisti vdovski izraz, ki ima dva obraza. Z enim se poslavlja od preteklosti, a z drugim gleda v bodočnost.

V hotelu, v posebni sobi za izredne goste, je sedela ob materi nasproti Suvanu, ki jo je drzno iskal s pogledi. Pavlina je sedela ob Merlaku, daleč od moža. Sama je bila tako ukrenila ... Obed je bil spočetka skoraj mrtvaško tih. Slišati je bilo le ropotanje pribora, prihajanje in odhajanje natakarjev. Polagoma se je razpletla beseda. Trudila se je, da bi našla iz narejene turobnosti v naraven tok življenja.

„Dà, dà,“ je vzdihnila gospa Suvanova, ki se je rada naslajala s pogovori o mrličih, „umreti tako daleč od doma ... Pover' uomo! Saj so govorili, da boste prepeljali truplo domov.“

Gospa Helena ni mogla prikriti rahle nejevolje v pogledu.

„Cara signora,“ je odgovorila zateglo, s sladkim glasom, „Pariz je daleč ... Poleg tega, kdo ve, če bi dobili dovoljenje ... Ali ni bolje, da človek počiva tam, kjer je obležal?“

Premerala je obraze, kakor bi se vpraševala, če so odkrili njeno skrito misel. Miklavževega groba ne bi hotela imeti v bližini. Vse, kar je bilo njegovega, je že pred tedni šlo iz hiše. Le njegovo sliko je zavila v papir in jo hranila. Kadar Srečko dorase, bo morda hotel vedeti, kakšen je bil njegov oče.

„Come mai,“ je godla gospa Suvanova, „saj so trdili, da bo ozdravel, zdaj tako nenadoma ...“

„Gospod inženjer mu je zatisnil oči“, se je namrdnila gospa Helena, ki ji ta razgovor ni bil po duši. Ljubeznivo se je nasmehnila Merlaku. „On ve najbolje.“

Merlak se je zganil, kakor da ga je nekaj zbadlo do srca. Stežka se je zadrževal, da ni bil nevljuden. Gnus se mu je nabiral v grlu. Pripovedovanje o poslednjih trenutkih svojega prijatelja mu je že presedalo. Res, da je bil on edini, ki ga je videl v poslednjih hipih. In da ga je poznal do dna. Bolje ko sebe. Tem ljudem pa bi bil najrajši vrgel v obraz vse tisto, kar je bral v zapiskih pokojnika. Pa saj bi ga sploh ne bili razumeli. Imeli bi ga za blaznika. Miklavževa smrt jim je v veliko olajšanje. Zdaj poslušajo pripovedovanje o njem iz pietete z nagnjeno glavjo in hlinjeno tegobo.

Ponovil je v kratkih stavkih, kar so že vsi slišali. Sam sebi se je zdel ko glumač.

„Človek mora enkrat umreti“, je vzdihnila stara gospa. „Ta prej, drugi pozneje...“

Merlak si je prižgal cigareto in jo nervozno mečkal med prsti.

Pavlina ni jedla skoraj nič. Z vilicami je le brskala po krožniku. Bila je bolešno razburjena. Ustnice so se ji krivile na jok.

„Lahko bi še živel“, je ošvignila inženjerja s kratkim pogledom.

Merlak jo je gledal postrani. Ni se mu zgenila nobena poteza na obrazu. Ta ženska mu je presedala. Hkrati pa se mu je smilila. Poznal je njena čuvstva. To ni bila nikaka umetnost, saj jih ni skrivala. Svoj čas jo je dolžil, da je bila ona, ki je povedala Miklavžu, da ne ubeži skorajšnji smrti. Prejel je bil pismo z besedami: „Prijatelj, sit sem tega počasnega umiranja, pomaknil bom kazalec na tri četrti na dvanajsto...“ Teda je tekla k Pavlini: „Vi ste ga umorili!“ Povedala mu je, čigave so bile tiste besede, ni ji verjel. Prijatelja je našel še živega. Klavž se mu je bolno smejal: „Če bi bilo od mene odvisno, je moja smrt še daleč. Meni se hoče živeti, to je vse.“ Poudarek je ležal na besedi „živeti“. In sta „živela“. Iz mesta v mesto, iz muzeja v muzej, iz gledališča v gledališče. „Plesala bi, plesala, dokler se ne bi zgrudila“, je rekla Lujiza. To mu je povedal šele nekaj ur pred smrtjo. Pavlina jima tega ni mogla odpustiti, a krivdo je zavračala na Merlaka. Ona bi se bila za vsako minuto Miklavževega življenja pretepal s smrtjo.

„Na smrt obsojenemu se izpolni poslednja želja“, ji je odvrnil prav tako tiho.

„Gospod Suvan“, se je oglasila gospa Helena, „vzemite še to za-rebrnico! Lidija, ponudi mu!“

Pavlina je krčevito stiskala ustnice. Zadrževala je solzo, vendar ji je obvisela na trepalnicah. Mož jo je prebadal s pogledom. Niti pred ljudmi se ne zna krotiti. Če bi se ne bal škandala, bi jo zgrabil za roko in jo odpeljal domov.

Lidija je z umerjenim nasmeškom na ustnicah ponudila Suvanu pečenko.

„Ne smete pozabiti na nas, gospa“, je rekla gospa Helena Suvanci. „Pridite nas kdaj obiskat. Saj nismo tako daleč...“

Lujiza se je glasno zasmejala.

„Poglej“, je rekla Zofijinemu možu, „kaj ti je ostalo na bradi!“

Ta se je v zadregi drgnil s prtičem, a na bradi ni bilo ničesar. To je družbo nekoliko razvedrilo. Le Merlak se je dvignil in odšel. Pavlina mu je sledila.

„Moj Bog“, je gospe Heleni utočila tegoba v rdečici, „človek je žalosten, a se mora smejati. Lujiza, to se ne spodobi! Saj si vendar že omožena.“

PISMA IVANA CANKARJA MENI

FRAN GOVEKAR

Dodatna opomba k 15. pismu. V 15. pismu je omenil Cankar feljton „Siratka“ v „Slovenskem Narodu“ dne 12. oktobra 1901 in pripomnil: „Nekateri so mislili, da meni zabavlja.“ Pripisoval ga je torej meni; če bi ga bil sam čital, bi vedel, da podlistek niti po slogu niti po miselnosti ni moj in da se njega prav nič ne tiče, čeprav omenja njegovo komedijo in jemlje priimek „Siratka“ iz igre „Za narodov blagor“.

„Siratka je mlečna, bledezelena tekočina ne kislega ne sladkega okusa“, čitam v tistem feljtonu, ki ga je zagrešil danes ne več znani mi „Nepok Licani“. „Literat Siratka — saj ga poznate iz Cankarjeve komedije — takisto ni za nobeno rabo. Zato so pometali njegova ‚dela‘ v pomije uredniki vseh slovenskih leposlovnih listov, saj so obupali, da bi mogel brez pomoči spisati kdaj kaj pametnega. Siratka pa dolži zdaj beletristiške urednike, da so ‚zavidni paše‘. Da je imeniten? Ker je spisal komično tragedijo ‚Umirajoči‘, ki jo je intendantca zavrnila? Ker je bil v ‚Soči‘ ožigosan kot reporter klerikalcev v Gorici? Ker igra na Dunaju in v Ljubljani ulogo duhoviteža? — Prepuščamo ga prijatelju Engelbertu, da ga porabi kot junaka tretje drame.“

Tako je pisal Nepok Licani o tem (ne Cankarjevem) Siratki. Koga je mislil osmešiti, se ne spominjam več. Da pa ne Cankarja, je očitvidno. Tisti „nekateri“ na Dunaju, ki „so mislili, da njemu zabavljam“, so se pač iznova trudili, da nahujskajo Cankarja proti meni. Takrat pa se jim še ni posrečilo.

Med 15. in 16. pismom zija zopet velika vrzel: vsa Cankarjeva pisma meni od 15. oktobra 1901 do 26. januarja 1903 so izgubljena. Da izpolnim vsaj deloma to vrzel, naj priobčim nekaj pisem Zofki Kvedrovi iz leta 1902.

VI

Velecenjena gospodična!

Z Jelovškom sem se seznanil in sem tega znanja zelo vesel. Samo jezilo me je, ker ni hotel v krčmo.

O Veliki noči sem mislil v Prago, ali ne pojdem. Mnogo reči je, ki me žalosté in vznemirjajo in tudi Jelovšek me je dobil dolgočasnega. Takó ostanem tukaj in se napotim poleti v domovino.

Rad bi, da bi brali mojo povest, ki je izšla v „Knezovi knjižnici“. Meni so poslali samo en izvod, drugače bi Vam enega podaril. Zdaj napišem dolg roman.

Jelovšku sem rekel, da je tukaj življenje prijetno; ali to ni res — zelo dolgočasno je, zmirom bolj pustó in ostudno. Kje drugje bi bilo morda še slabše, nego je na Dunaju. Srečni so ljudje kakor Jelovšek: vidi nesramnosti in zató misli na reforme in je zdrav in krepak. Človek pa vidi isto in se samo grize in ubija. Če govori o kakšnih načrtih, govori samo tja v en dan in ve dobro, da nikoli ne bo nič iz njih. Življenje je polno laži.

Druga izdaja mojih pesmi je v delu pri tiskarju. Kadar izide, Vam pošljem knjigo, da boste videli, kako lepo sem jo preobrazil.

Potem pa pojde takoj v tiskarnico moja nova drama, ki bi posebno rad, da bi jo Vi brali. Na ljubljanski oder tudi v prihodnji sezoni najbrž ne pride in se nič ne jezim zaradi tega.

Zupančičevih pesmi druga knjiga še ne pride za Veliko noč: prelen je bil, da bi zbral stvarí. V kasarni bi tudi jaz ne zbiral ničesar.

V zadnji št. „Slov. Přehleda“ so menda izšle nekatere moje pesmi v češkem prevodu. Ali bi mi mogli morda to številko prikomandirati? Zelo bi vam bil hvaležen.

Vašo dopisnico sem dobil in me je jako razveselil prijazni obrazek na nji. Zdaj morate imeti pač prelepo življenje.

Zato sem Vam zdajle pisal, ker mi je bilo zelo dolgčas in nerodno in sem se hotel malo pogovoriti. Ob takih urah se spomnim zmirom na Vas in bi od srca rad, da bi Vas videl pred sabo.

Z lepim pozdravom

Ivan Cankar.

Na Dunaju 20. III. 1902.

VII

Draga gospá!

Dobil sem danes Vaše pismo in sem se ga razveselil, posebno zato, ker pravite, da Vam je dobro in da ste veseli; lepo je bilo, da ste se spomnili v svojem veselju tudi name, ki uživam zdaj tukaj strašni, moreči dunajski dolgčas. Neusmiljeno mi opisujete tisto ljubeznívo lepoto naših vasí, tisto ljubeznívo lepoto svojega veselja in meni se toži dol, tako toži, pomislite, kakor starcu po mladosti.

Jaz mislim, da bi bilo vse, vse drugače, če bi bil že enkrat doli, če bi bil že enkrat tako vesel, kakor ste Vi veseli. Zakaj, verjemite mi, to življenje ni lepo. Vse, vse bi moralo biti drugače. Meni se zdi, kakor da bi se oddaljeval polagoma od samega sebe, kakor da sem se že zeló, zeló oddaljil in to, kar je ostalo, je samo še žalosten spomin. Saj sem bil tudi jaz časih vesel, ko sem bil še doli, čisto po slovensko, čisto otročeje vesel. Zdaj pa sem mislil v svojem srcu, da sem se spametoval, pa sem se le postaral, posuhoparil, zelo že izpraznil. Ali mislim, da bo še vse drugače. Če bi se bil že čisto izpraznil — odkod pa potem tisti lepi načrti, ki jih mislim izvršiti z močno roko in ki so čisto moji? Zato se mi toži dol in po Vašem veselju se mi toži.

Resnično nisem bil še nikoli tako sam. Zdaj, ko niti samega sebe nimam več dobro in se skoro ne morem pogovarjati, kadar ležim na zofi.

Čakam zelo težko, da pridem malo dol ali Bog vedi če pričakam. Tako sem napisal pismo, pisal pa Vam nisem nič. Mislite si, da je to samo prijazen pozdrav. Prihodnjič Vam pišem kaj drugega.

Vaš

Ivan Cankar

Dunaj 24. VII. 902.

VIII

Draga gospá!

Tudi meni je pisal Govekar o resurekciji „Slovana“. Kedaj prične izhajati, ne vem, a obljubil sem mu svoje sodelovanje. Velikega upanja nimam. Iz takih tal, kakor so tam doli, iz tiste družbe ne more vzrasti tako kmalu kaj blagopridnega. Sploh pa bomo videli. Bolj me je razveselilo, ko mi je pisal, da prične izhajati tudi humoristični list, ki mu bo urednik Miljutin Zarnik. Zdi se mi, da je Zarnik duhovit človek.

Vi me nekoliko tolažite — čisto brez potrebe. In celo malo smešno se mi zdi to — jaz imam tako fin čut za smešne stvari. Seveda je smešnost vsa na moji strani — pogledjte me, jokavega otroka, ki se cmeri in ga tolaži ljubezniva starejša sestra. O, starejša sestra! — Ne, draga gospa, ni me treba tolažiti, drugače bi se smejal ob vsi svoji jokavosti.

Povem Vam torej bolj po fantovsko in brez vse sentimentalnosti: prokleta je dolgčas tukaj, prokleta je dolgčas povsod! — Vi pravite, mlad si i. t. d. — no, dolgčas je, basta! Kakor se ne morem otresti samega sebe, svojih rok, svojega nosa — tako se ne morem otresti tistega ostudnega pesimizma, ki je legitimni sin moje sentimentalnosti. K oblakom in k solncu gledajo najrajši tisti, ki stojе v mlaki.

Pisati sem Vam mislil samo o literaturi — ali prišlo mi je do grla. Nič drugega nego literatura, celo življenje literatura — o Bog, celo življenje nič drugega nego kup papirja! In jaz in moje življenje ni za vse ljudi na svetu in ne bo nikoli nič drugega nego kup lepo popisanega papirja. To je strašno!

Kadar pridem v Prater med neznane ljudi, pravim, da sem krojač in veselo mi je pri srcu. Nazadnje sem krojaču celo malo podoben.

Jaz mislim, da ne pridem dol pred septembrom. Rad bi Vas videl in tudi gospo Dolinarjevo in vse tiste dobre ljudi, ki jih je tako malo tam doli in ki jih tukaj sploh ni.

Ali veste, kaj me drži v tem gorečem prahu? Jaz sem tako slab — z desnico bi vzdignil Semernik in kar je gorâ tam okoli ter povezal vse skupaj v robec, levica pa je tako slaba, da bi se niti s kanarčkom ne skušal. Ah, gospa, in jaz sem levičen!

Posebnega Vam res nimam nič pisati. Ali naj se lažem?

Z najlepšim pozdravom udani Vam

Ivan Cankar

3. avg. 1902.

Lep pozdrav tudi gospej Dolinarjevi.

Opombe k VI., VII. in VIII. pismu. Povest, ki je izšla v Knezovi knjižnici, VIII. zvezku, je imela naslov „Tujci“. O nji sem poročal v „Ljubljanskem Zvonu“ št. 8. 1902. „Dolgi roman“, ki ga je pravkar pisal, pa je bila povest „Na klancu“, ki je izšla tudi v Knezovi knjižnici v IX. zvezku, 1903. O nji je pisal v „Ljubljanskem Zvonu“ št. 7. 1903. dr. Ivan Merhar: „Ako hočete, vam predstavim v osebah z novimi imeni in iz novih stanov stare znance... Radi tega opazimo na prvi pogled veliko podobnost, ki je med Cankarjevimi „Tujci“ in osebami, ki nastopajo „Na klancu“... to so naši slabiči-sanjači.“ — Prijazni obrazek na dopisnici je fotografija Zofkine prve hčerke Vlade.

Dragotin Hribar se je bil s svojo tiskarno preselil iz Celja v Ljubljano; da pokaže najvišjo tiskarsko kvaliteto svojega podjetja, ki mu ga je vodil takratni nedvomno najboljši strokovnjak in obenem slikar Srečko Magolič, je začel izdajati „Slovana“ decembra 1902. Za urednika je povabil mene, ilustracije pa sva pridobivala in nabavljala Magolič in jaz v najlepši harmoniji. Uredništvo sem sprejel z velikim nezaupanjem v bodočnost „Slovana“. Za troje slovenskih mesečnikov ni bilo v tisti dobi pričakovati dovolj dobrih sodelavcev, a zlasti ne dovolj redno plačujočih naročnikov. Nabavljanje novih, izvirnih, po slovenskih in slovanskih slikah, kipih in drugih umetninah naročenih klišejev (med njimi tudi takih za več barv) je bilo zvezano s troški, ki jih mesečnik ni mogel dolgo prenašati. A celó dobavljanje tujih, deloma že rabljenih klišejev je bilo drago, in zahvaljeval sem se zlasti kavalirski dobroti Koste Hörmanna, ravnatelja deželnega muzeja, pisatelja in urednika bivše bosanske „Nade“ v Sarajevu, da je „Slovana“ v dobi mojega urejanja lahko izhajal s tolikerimi in često velikimi reprodukcijami umetnin po klišejih najboljše kakovosti. Takih klišejev, kakršne je imela „Nada“, ni imel doslej noben naš list. Mnogo finih klišejev mi je takisto brezplačno posodil „Hrvatski salon“, ki je bil leta 1898. izdal štiri krasne albume z dovršenimi reprodukcijami hrvatskih slik in kipov, a celo vrsto tro- in večbarvnih velikih klišejev mi je dala prav tako brez vsakih stroškov na uporabo Matica Hrvatska (iz albumov „Kolo hrvatskih umjetnika“ leta 1906. do 1908.). Osrednji odbor „Česke Matice Školske“ v Pragi, uredništvo „Nove Iskre“ v Beogradu (Rista Odavić), uredništvo zagrebškega „Života“ i. dr. so mi uslužno posojali mnogoštevilne klišeje, da je bila v „Slovanu“ hrvatska, srbska, češkoslovaška, poljska, ruska, francoska in nemška upodabljajoča umetnost zastopana prav častno. Le tako je bilo mogoče, da je bil „Slovana“ najbogateje ilustrovan mesečnik, kar smo jih imeli dotlej.

Seveda sem se za sodelovanje pri listu obrnil s prošnjo na vse znane in ugledne naslove, pred vsemi pa na Cankarja. In Cankar je že v 1. letniku sodeloval s tremi črticami: „Pozdrav iz domovine“, „Izpoved“ in „V temi“. Toda takoj po 1. številki „Slovana“, v kateri sem priobčil njegov „Pozdrav iz domovine“, sva si že skočila v lase. Ako bi bil praznoveren, bi zdajle za-

pisal, da je bil že ta najin prvi spopad zaradi „Slovana“ žalostno preroški omen, da se naposled prav grdo spreva in ločiva. Zakaj resnica je, ki jo lahko potrdi „Slovanov“ sourednik Srečko Magolič, da sva se s Cankarjem ločila le zaradi „Slovana“ oziroma zaradi honorarja, ki ga ni bil prejel pravočasno. Seveda nisem imel jaz s honorarji nobenega drugega posla, kakor da sem jih točno vsak mesec po izidu številke nakazoval knjigovodstvu. Kdaj so bili honorarji resnično izplačani, za to je bilo odgovorno le izdajateljstvo in založništvo. Ali o tem bomo govorili še pri drugi priliki.

Gospa Dolinarjeva, takratna najbolj intimna prijateljica Zofke Kvedrove: Elvira Dolinarjeva, slovenska feministka „Dánica“, dopisovalka „Slovenke“, „Edinosti“, „Slovenskega Naroda“, Zofkinega „Domačega prijatelja“ in Minke Govekarjeve „Slovenske gospodinje“. (Glej knjigo „Slovenska žena“, ki jo je izdalo Splošno žensko društvo v Ljubljani leta 1926.!)

Humoristični (in predvsem politično satirični) list „Osa“ je urejal ter deloma sam pisal in ilustriral dr. Miljutin Zarnik, duhovit humorist in satirik ter imeniten risar. Najboljše in največje risbe v „Osi“ so bile Zarnikove. Žal, da se „Osa“ zaradi prevelikih stroškov ni mogla vzdržati.

16

Dragi!

Vračam Ti konec svoje črtice; spopolnil sem ga po Tvoji želji za tiste ljudi, ki jim je sploh vsaka umetnost rebus. — Če bo noveleta nerazumljiva, pripiši to sebi; ako črtáš tisti „vse...“ itd., ki je pravzaprav najvažnejša poteza junakovega perverznega značaja, napraviš njegovo blaznost nerazumljivo in neopravičeno; ista je z njegovim „prisluskavanjem“. — Da te stvari nisem *smel* jasno pisati in da je poetična le tedaj, če jo postavim za parfumiran pajčolan, to je nerazumljivo pač samo Tebi.

Ali kaj bi govoril! Povem Ti naravnost, da se mi studi Tvoja decentnost mnogo bolj nego tebi moja „indecentnost“. Spotikal si se, o krvavi Govekar, nad prenedolžnim stavkom: „In moje roké so se igrale po svoje...“! *Morale* so se igrati, ker drugače bi jaz ne bil ugle dal svetinje, ki je bila pod bluzo! Ti si napravil reč nerazumljivo! — Lahko si misliš, da po teh pol smešnih in pol zopernih izkušnjah ne morem več pisati za „Slovana“, kolikor tudi mi je žal. Jaz nisem navajen da bi mi kdo črtal po svoji volji. Podpišem se pod svoje stvari in odgovarjam zanje. Menda me poznaš in torej veš, da ne morem svojega pisateljskega značaja na zapóved (ali pa tudi na prijateljsko prošnjo) spreminjati ali ga celo akomodirati kanjalji občinstvu. Če si se moral *Ti* ponižati, Te pomilujem; jaz se nočem.

Mislim, da mi oprostiš, toda sam gotovo razumeš, da ne morem drugače. Napósled — dela imam zdaj itak dovolj za založnike in mi ni treba lenáríti.

Nakaži mi po prejemu priloženega rokopisa še ostalih 15 K, tako da jih ta teden dobim in da imam s „Slovanom“ čist račun. Upam, da nisem računil preveč za obedve črtici. Pošlji na univerzo.

In nazadnje še prijateljski svèt: ne cincajte preveč, da ne obsedite med dvema stoloma. Tega sem se bal že koj od začetka in zdaj vidim, da jadrate resnično na veliko zeleno morje bojzljivosti in breznačelnosti. Jaz Ti povem, da bi na Tvojem mestu nikoli ne bil stopil na tako barko.

Pozdravlja Te

Tvoj

Ivan Cankar

Dunaj, 26. jan. 1903.

Pismo se tiče Cankarjevih dveh črtic v 1. letniku „Slovana“: „Izpoved“ in „Pozdrav iz domovine“. „Vse ... itd. najvažnejša poteza junakovega perverz-nega značaja ...“ Cankarjevo noveleto „Izpoved“ sem objavil v „Slovanu“ leta 1903., str. 169 do 174. Povedati moram njeno vsebino: Gimnazijski učitelj Grižar(!), razuzdanec, je sovražil svojo ženo, ker jo je goljufal in ker ga je bilo sram njenih pogledov, njenih solz, njenih upadlih lic. Oskrunil se je in zato je koprnel, da bi oskrunil tudi njo, ki je bila čista. Udaril jo je v obraz, beraštvo in pritepenost ji je zalučil v lice, odprl duri in — šla je ... (Nekdo) pa ji je prišel naproti, blag in sočutja poln, in kakor je bila trudna, se mu je zgrudila v naročje ... Grižar je vedel, ali ni prašal nikoli; spalo je v njegovem srcu. Po dolgem izprehodu lepega dne pa sta se v mraku vračala Grižar in žena domov. Zopet sta bila srečna. In ko je bila noč tako čista in sveta, je vztrepetalo v njenem srcu, vzbudil se je greh in zahrepenela je, da bi se očistila pred njim in pred Bogom. Nagnila se je k njemu, govorila, in že v besedah samih, v samem glasu je bilo kesanje. Od tedaj je silil vanjo neprestano: „Kako je bilo? ... Vse, vse, vse! Vsako besedo ... jaz vaju moram videti, slišati, vaju oba; jaz moram biti zraven! Le vse po vrsti, vsako kretanje. Vse!“ Ponoči jo je zbujal: „Zdaj, ko je temà ... Jaz moram imeti tisti večer, moj mora biti ... Povej mi!“ — Tako se je zgodilo, da se je (zopet) izprehajalo dvoje senc po večernem parku: ona in nekdo. Grižar pa je blazno gledal doma skozi ključavnico, in sunkoma so mu sople bolne prsi.

Navajam vsebino točno s Cankarjevimi besedami. Kako je bilo prvotno, kajpak danes ne morem več vedeti. Očividno nisem črtal ničesar, kar bi noveletki količkaj škodilo.

A že v 1. številki „Slovana“ sem moral črtati en sam stavčič, in sicer v Cankarjevi črtici „Pozdrav iz domovine“ (Slovan, 1902, str. 37—39). Moral sem ga črtati iz strahu založništva za naročnike; zakaj „zeleno morje bojzljivosti“ je bilo v Slovencih do svetovne vojne pri vseh založništvih listov prav tako ogromno, kakor pri vseh intendantah našega gledališča. Kapitan na barki lista ali gledališča je bil v tistih časih zase lahko ostudno decenten ali najbolj apetitno indecenten; na krovu barke je moral kakor vsak „plačan hlapec“ parirati ali pa demisionirati!

Tako sem torej črtal Cankarju „prenedolžni“ stavek: „*In moje roke so se igrale po svoje...*“ V črtici pripoveduje pisatelj, da je, „bolan, domovine željan“, zašel na lepo mesto, kjer je bilo samo veselje: razposajena godba, ves zrak poln luči, poln parfuma. Čudovit vonj je dihal iz teles, komaj prikritih s pohotno obleko. Lepa ženska z gosposko našminkanim veselim obrazom je vzdignila pisano krilo in zaplesala kankan... Ozrl sem se tja dol, kjer je bilo veselje na prodaj, da bi si poiskal prijetno tovarišico. In komaj je zaklicalo moje srce, že so zaškripale stopnice na verandi, in prišla je devica(!), nagelj v levici, v desnici pa košarico rdečih rož. Odkod si, Dorilis? Položila mi je roko okoli vratu, se zasmejala, zažvrgolela lepo slovensko kletvico, dolgo in pristržno kletvico. Prisedla je in pila sva. Tam nekje blizu Trsta je bila nastopila svojo pot. Njen glas je bil že raskav, in ne samo na ustnicah, tudi na besedah, očeh, na licih so se ji poznali ostudni poljubi debelih, pijanih, penečih se ustnic... Zagrebiva spomine in bodiva vesela! Smejala se je devica in je vzdigala poln kozarec... (Tukajle sem črtal tisti stavčič o rokah, „ki so se igrale po svoje“. Razumljivo je bilo čitatelju vse dejanje doslej in razumljivo mu je tudi dalje, ko čita še danes lahko): „... Ali takrat sem se sklonil, moje oči so se razširile od začudenja in radosti... Na beli koži, pod njenim vratom, se je mahoma zasvetilo — na pohlevnem rožastem traku je visela srebrna svetinjska Matere Božje na Brezju...“

Cankar se je po mojem pojasnilu pomiril in mi poslal črtico „*V temi*“, ki je izšla v „Slovanu“ 1903 na str. 269 do 275.

Dragi Govekar!

17

Mislim, da je dovolj za to številko. Že tekom prihodnjega tedna dobiš konec. Kaj res ne moreš Hribarju dopovedati, da ne zahtevam denarja na račun, temveč za rokopis, ki je že v uredništvu?! —

Prihodnji teden pričnem pisati nov roman za Schwentnerja. Dovršen mora biti še pred Veliko nočjo.

Prosim Te, opravi glede denarja kolikor in kolikor nujno mogoče.

Z lepim pozdravom!

Ivan Cankar

25. II. 904

P. S. Za prihodnji „Listek“ Ti že pošljem kakšno malenkost.

Dragi!

18

Tako Ti torej pošiljam konec!

Vesel sem, da je reč pri kraju! Sproti ne bom pisal nikoli več! Še čudim se, da se je tako posrečilo; lahko bi bilo slabše. — Referat o dunajski razstavi pošljem. Morda o priliki tudi kaj o secesiji in Hagenbundu, ki sta pravkar otvorila.

S pozdravom

Ivan Cankar

Dunaj, 23. marc 904.

O p o m b e k 17. i n 18. p i s m u. Za letnik 1903/4 „Slovana“ (ki je izdajal 1. številko vedno 1. decembra in 12. številko zmerom 1. novembra) sem bil pridobil Cankarja, da mi je pisal uvodno novelo: „*Novela doktorja Grudna*“. Pisal jo je sproti. S 5. številko je bila novela zaključena in nato mi je poslal novo, „*Sreča*“, zopet za petero številko, a končno še črtico „*Na Golgato*“. Ker pa je živel tako rekoč iz roke v usta in ni mogel skoro nikdar počakati, da bi številka izšla z njegovim natisnjenim nadaljevanjem, je zahteval zmerom honorar naprej na temelju pravkar poslanega rokopisa. Iz tega dejstva so se porajali konflikti, ki so postajali zame vedno nevarnejši. Cankarju nisem mogel dopovedati, da založnik zaradi urejenega knjigovodstva ne more in noče pristati na neurejeno plačevanje honorarjev. Ponavljalo se je torej isto, zaradi česar sem imel otepavanje že prej z upravništvom „Slovenskega Naroda“. Iz istega vzroka se je kasneje do grda sprl ne le z menoj, temveč leta 1914. tudi z „Ljubljanskim Zvonom“: novelo „*Ottakring*“ je pač začel v 1. številki, a jo nadaljeval šele v 4. številki; nato je zahteval, naj urednik odstopi, in, ker mu založništvo ni ugodilo, „*Ottakringa*“ sploh ni več poslal. Tako je spis ostal v „Ljubljanskem Zvonu“ brez zaključka.

Med 17. in 18. pismom je vrzel. Cankar mi je navdušeno poročal o velikem uspehu slovenske umetniške razstave na Dunaju, ko sem ga naprosil, naj mi za „Slovana“ pošlje nemudoma poročilo o nji. Ker pa Cankarju nisem zaupal, sem prosil obenem za poročilo tudi Otona Župančiča. (Dalje prihodnjič.)

Č R N A R O Ž A

M I R A N J A R C

IX

M R E Ž A

Plevnar je po cele dni in tudi preko noči izostajal z doma. Marta, ki se je trudila, da bi mu v vsem ustregla, čeprav se še ni mogla prav sprijazniti z novim življenjem, je že v kali zatrla najrahlejši dvom ali pomislek, ki bi zadeval njenega moža.

Če je že prej kar bolestno vestno izpolnjevala vse, kar ji je nalagal zakonik družbe in Cerkve, je zdaj izgubljala še tisto malo samostojnosti, kolikor je je ohranila v dolgotrajni osamljenosti.

Po vasi so se širile različne govorice in čenče o Plevnarjevem življenju. Nekateri so celó trdili, da mora vzdrževati dva nezakonska otroka, drugi so ga baje videli, kako se je shajal z neko malopridnico, ki jo je bil zapodil šofer, tretji so slišali nekje, da je še kot ravnatelj poneveril veliko vsoto, ki da jo zdaj misli plačati z Martinim posestvom. Najsi so bile govorice osnovane ali ne, vaščani so se ga ogibali, čeprav so ga pozdravljali celó nekam spoštljivo. S posli in služinčadjo je bil

osoren in ukazljiv kakor tisti, ki prav na dnu čuti, da nima nobene oblasti. Družil se je z mešetarji, priseljenimi gostilničarji, in z vsakomer, ki se je ponašal z neko umišljeno izobraženostjo, načrpano iz dnevnikov. Spuščal se je celó v politične razgovore in znal se je silo spretno izražati, da se ni nikomur zameril, izogibajoč se načelnih izjav, ne samo, ker ni imel načel, ampak, ker je bil po svoje „spravljiv“. Skriva je želel stopiti čimprej na čelo občine. Kljub dozdevni veljavnosti, ki jo je v neki meri dosegel kot gospodar tako obsežnega posestva, ki pa je bilo še vedno last njegove žene Marte, je bil njegov položaj vendarle žalosten, saj je imel v Leni smrtnega nasprotnika od prve ure, ko je stopil v to hišo. Ta nasprotnik mu je kazal ves svoj prezir ob še tako neznatni priliki. Že tisti hip, ko je hotel svakinjo poljubiti kot svojo novo sorodnico je doživel zavrnitev: umaknila se mu je z izrazom ogorčenja in užaljenosti. In od tedaj se je začela med obema skrivna borba, v kateri pa je on podlegel. Najsi je karkoli pripovedoval, Lena mu je vedno oporekala, in z neko njej lastno mirnostjo je znala ponižati ljudi Plevnarjeve vrste. Marta tega tihega boja ni razumela. Kakor da se boji svoje sestre, se ni niti upala opozoriti Leno, da jo njeno vedenje vendarle žali. In čudno: tudi Plevnar je postajal v prisotnosti Lene čedalje bolj molčeč in plah. Kar vase je zlezal ta človek, ki je hotel z eno kretnjo preoblikovati Petrinovino. V strahu, da ne bi tudi drugi opazili njegovo nemoč pred Leno, se je je izogibal. Iskal pa je drobnih povodov, da bi se za preziranje maščeval. In prav tu se je razodela nizka duša tega kramarja v vsej otipljivosti. Nekega dne je opazila Lena, da je lastavičje gnezdo v veži razdrto. Še prejšnji dan so mladiči izletavali z glasnim čivkanjem, da jih je bilo veselje gledati. Te lastavice so bile Lenina velika ljubezen.

S solzami v očeh je Lena gledala preplašene ptičke, ki so vriščeč obletavale svoj porušeni domek.

„Kdo da je razdrl?“ se je Plevnar po kosilu nasmehnil. „Prava reč, take lastavke. Nekateri pripravljajo iz njih celó slastno kosilce; kaj bi s sentimentalnostjo...“

Lena je kar vztrepetala ob takem odgovoru.

Drugič je spet našla razbit lonček s potrganimi fuksijami.

„Teh rož je že od sile pri nas. Sama zamuda časa. Kakor, da ni drugega dela...“ je menil Plevnar mimogrede.

Nekoč je Lena po povratku domov zvedela, da je dal Plevnar ustreliti psa čuvaja, ki je že toliko let stražil hišo.

„Bolan je bil,“ jo je tolažila Marta, „moral ga je dati ustreliti.“

Ostročutna Lena pa je tudi v tem dejanju videla izraz Plevnarjevega sovraštva. Ob neki priliki jo je presenetilo Plevnarjevo kričanje nad hlapcem.

„... Tu nima nihče drugi ukazovati ko jaz! Ali si razumel? Zdaj sem jaz tu gospodar in amen...“

Zvečer je Lena na videz mirna (bila pa je voščeno blede v obraz in roka ji je kar podrhtevala) presenetila Plevnarja vpričo svoje sestre: „Zapomni si, zdaj je še vedno Marta tu gospodar in lastnik! Razumeš? In tudi jaz sem še tu!“

Plevnar je razumel, Marta pa ne, zakaj ljudje s slabo vestjo marsikaj razumejo. Ni se upal Leni odgovoriti, zato pa je Marto venomer ves iz sebe prepričeval, da mu ob Leni ni več živeti in pomiloval samega sebe:

„O, tako lepe načrte sem že imel! Petrinovina je zaklad, ki bi ga moral ‚moderni ekonom‘ izkoristiti. Ko pa imam vezane roke. Ti ne prestani Lenini očitki, da nisem lastnik tega posestva in da nisem gospodar, mi izpodkopavajo ves ugled pri ljudeh. Ali ne vidiš, da se mi že hlapci za hrbtom muzajo?“

Marta je po svoje zagovarjala Leno, češ da ona vendar ne more razumevati smisla ‚moderne ekonomije‘, in da je pač rahločutno dekle; naj ji oprostí in se potrují biti ž njo obziren in gotovo se bo tudi ona vživela v nove razmere.

„Vidiš Lena,“ jo je nekam v zadregi opozarjala, „to ne gre. Kaj pa ti je zakrivil? Moj mož je ... Dobro hoče nam vsem...“

„Kaj je zakrivil? Morda nič. Morda pa tudi...“ (Zdaj jo je Lena spomnila lastavičjega gnezda, potrganih cvetic, ustreljenega psa in besed „zdaj sem pa jaz tu gospodar“, vsega tega, kar je doslej s pekočo boleščjo skrivala v sebi.)

„In najsi tudi ni ničesar takega zagrešil, dovolj je že, če je zmožen takih dejanj. In zmožen je! Kako ostudno se je zadnjič posmehoval mojemu ogorčenju, saj veš.“

„Pojdi, pojdi, Lena. Samo dražil te je. In če se kdaj razburi, kdo bi se ne. O koliko in kakšnih načrtov je že zasnoval...“

Skratka, Marta je v svojega moža slepo verovala.

„Dobro, Marta, ali posestvo je v nekem oziru tudi moje. Vse življenje sem pomagala tudi jaz ohranjati ta dom, zdaj pa naj se kar zlepa umaknem? Ne, ne, nikdar ne bo tale priseljenec podiral, kar so zgradili naši predniki, naši pošteni predniki!“

„Moj Bog, Lena, to je od sile. Kako govoriš!“

„Nič. Upirala se bom, razkrinkala ga bom. On ni pošten!“

Ob teh besedah je Marta kar ušla iz sobe. Med Leno in Plevnarjem je stala ta občutljiva žena, vsa zaverovana v svet dobrote in molitve, kakor trepetajoča bilka v vrtincu. Ali se bo moral res nekdo od njih treh umakniti kot žrtev? Žal bi ji pa le bilo za Leno ... O, ona ne sme proč!

*

Lena je budno pazila na vse, kar bi ji moglo razkriti preteklost in sedanost Plevnarjevega življenja izven Petrinovine, kajti neka trdovratno povračajoča se slutnja ji je govorila, da mora biti pred Plevnarjem na straži, če že ne zaradi sebe, pa zaradi sestre, ki se je bila po njenem prepričanju nesrečno poročila. Le kako, da se je sploh poročila in še s tem človekom, ki je bil vse prej, le tisto ne, kar bi skladno dopolnjevalo Mártnin značaj.

Neko popoldne jo je med likanjem iznenadilo sirovo vpitje pred hišo. Stopila je na prag in zagledala delavca Jerneja, znanega vaškega razgrajača, ki je hodil raznim družinam pomagat ob košnji ali kadar koli, če je bilo dela preveč. Bil je spet močno vinjen. Preklinjal je in s stisnjenimi pestmi grozil. Pred Leno ga je postalo kar nekam sram in skušal se je opravičiti, češ da ga je pravkar Plevnar raztogotil. Plevnar? Lena ga je ogorčena zavrnila in mu velela, naj gre mirno svojo pot in naj se pride pritožiti v drugačnem stanju. Oni pa se ni dal odgnati, marveč je začel znova mahati z rokami in vpiti:

„Ne, ne ... prej ne grem, dokler ne povem čiste resnice! Ta hudič me je ogoljufal. Za cel mesec mi je dolžan plačo! Pa ne samo meni, še marsikomu drugemu. Ampak, če so drugi take mevže, da molče, jaz ne bom in ne bom molčal. Naj mi le pride v roke! In tudi moje sestre ne bo zalezoval. Če ga je že marsikatera zapodila, naj ne misli, da se bo grel pri nas. Táko mu bom zagodel, da bo pomnil do smrti! Ta hudič ... Kar vso vas vprašajte, to vam bodo povedali o njem lepe stvari ... tudi o tem, kaj dela z vašim denarjem ...“

Lena ni mogla več poslušati. Po vsem telesu je vztrepetavala. Takega ponižanja še ni doživela ta hiša!

Petrinovi, ki so pol stoletja veljali za najuglednejšo in najčistejšo družino, so zdaj kamen spotike potepinom, kakor je ta razgrajač? Petrinovi? Ne, Plevnarjevi! Samo Lena je še Petrinova! Marta je svoje čisto ime, svojo poštenost in ime svojega doma vrgla ponižno pred noge ničvredneža, kakor je Plevnar!

Leno je bilo v dno duše tako sram, da je zbežala in se v svoji sobi razjokala kakor še nikoli v življenju.

Vsa zmedena je znova in znova poslušala v duhu besede, ki jih je bil izkričal delavec Jernej. Ne, saj to ni res, to vse ni res, se je skušala

tolažiti. Njega, Plevnarja je hotela sama pred seboj razbremeniti vseh teh dolžitev, ki so tako težke padle na vso hišo. Zaman, zaman, tudi če bi vse to, kar je slišala, bil le izbruh pijanega klateža, madež bi vendarle ostal, kajti že to, da se je nekdo upal kaj takega trditi, dokazuje, da krožijo med ljudmi neke govorice, ki niso brez stvarne podlage.

Lena je izprevidela, da mora vsaj ona ostati hladna, če je že Marta izgubila vso razsodnost, in brez čuvstev zasledovati svoj cilj do kraja: spoznati Plevnarja do dna, najti oprijemljive dokaze njegove nepoštenosti in ga za vedno onemogočiti v tem domu.

Ali že nekaj dni pozneje se je zavedla, kako težka naloga je to. Ne samo, da ni zvedela pri ljudeh ničesar prijemljivega, temveč je celó začutila, da so vsi ti ljudje pripravljeni vsako svojo trditev preklicati, kamoli, da bi jo še izpričali pri sodišču, brž ko bi jim bilo tako ravnanje v korist.

Oprezno je opozorila Marto, naj bo pozorna. Marta jo je začudena pogledala, kakor da je sploh ne razume. Slednjič je zavrnila vsa Lenina namigavanja kar na kratko: ljudje da so zavistni, škodoželjni, hudobni, on pa, da je mož širokega obzorja, velikih načrtov, vrhutega pa osebno res prizanesljiv in dober. Njena narava ni dopuščala možnosti zagonetk v življenju. Njen mož je bil dober že zato, ker je bil njen mož. Ta žena, ki je odkrivala v slehernem človeku kristjana, je zdaj malone zasovražila vse ljudi, ker je vsa taka lepa čuvstva prenesla na tega človeka, ki je imel samo to prednost, da si je znal pridobiti njeno usmiljenje in da jo je umel presenetiti v njenih nevarnih letih. V tem, da so Plevnarja postavili za predsednika okrajnega cestnega odbora, da so ga bili izvolili v šolski svet, da je bil član raznih krajevnih društev, v vseh takih neresnih odlikovanjih je videla izraz spoštovanja, ki ga izkazujejo ljudje njenemu možu. Niti na misel ji ni prišlo, da bi utegnile poveritve vseh teh „častnih služb“, s katerimi se je Plevnar pred njo tako ponašal, izvirati iz čisto preprostega dejstva: lov na njeno premoženje.

In vse te dni, ko je Lena čedalje bolj samevala, zavzeta po snovanju, kako odgnati nevarnega rušilca njenega doma, vse te dni je Plevnar pripravljal naklep, kako bi si čisto pravno prisvojil to posestvo, kajti v to ga je gnalo še nekaj drugega ko osebni pohlep — neka zamotana obveza do zavoda, od katerega je bil svoj čas tako nenadoma in zagonetno odpuščen. Ni minil večer, da ne bi Marti vsaj namignil, da je njena „srčna dolžnost“ dati mu vse pravice, ki jih drugod uživa hišni gospodar. Te pravice je sicer užival, posestnik pa le še ni bil. Poskušal je vse načine, da bi ji dokazal, kako upravičene so njegove zahteve.

„Glej, so stvari, ki jih je treba pismeno urediti in potrditi. Misliš, da me ne boli preziranje in posmehovanje sosedov, češ, gospodar hoče biti, pa je itak vse ženino. Glej, saj ne gre zame, gre za moj ugled. Moj ugled — tvoj ugled. Med temi ljudmi nimaš veljave, če nisi posestnik. Šele tedaj bom lahko neovirano dozidaval in širil Petrinovino, ko bom z dejstvom, da sem res jaz lastnik, zavezal vse te hinavske, obrekljive jezike. Gre pa še za nekaj: tvoj dolg, ki ga zdaj težko odplačuješ, bo kar skopnel, brž ko bomo začeli na veliko gospodariti. In elektrarna in velika žaga — bližnja bodočnost! In avtobusno podjetje! Tudi županstvo imam v mislih. Ljudi bom pridobil, vsi bodo na moji strani. In, če ti razkrijem prav najskritejšo željo: biti poslanec, ljudski zastopnik! Kaj praviš? Zveze dobim — mala stvar. Potem . . . potem . . . Ali začeti je treba, samo začeti. To pa zavisi od tebe.“

Zdaj je obrnil vanjo pogled, ki je izražal lokavost, neizprosno voljo, strah, dvom in prošnjo. Marta je zrla mimo njega v nedoločeno in to ga je zelo vznemirilo.

„Marta, glej . . .“ je spet hotel pričeti. Njen negibni, skoraj srepri izraz je mahoma privzel senco žalosti. „Marta!“ je zaprosil in nena doma se ga je polastila neka nerazumljiva preplašenost. Vsega tega pa ona sploh ni opazila. Položil ji je roko na rame in zašepetal: „Zakaj si žalostna?“ In v tem glasu je bilo toliko milobe, kakršne pri njem sploh ni doslej poznala. Osupla se je ozrla vanj, ki je bil čudno nemiren.

„Veš li,“ je spregovorila, „kako si želim miru? Kaj bo res pri nas trajal ta nemir do konca dni. Razprtija med nama in Leno me živčno uničuje. Tudi ti bi moral biti drugačen. Toliko živiš z doma. Včasih se vrneš ves tuj, da mi je kar tesno ob tebi . . .“

„Ampak pomisli vendar, gospodarski opravi . . .“ je zinil samogibno s suhim glasom. Čeprav je bil njen opomin izrečen tako rahlo, vendar se je on v sebi ves zmajal. Takega odgovora ni pričakoval. Marta nekaj ve, nekdo ji je morda o meni nekaj natvezal . . . ga je napadla strašna slutnja.

„Kaj ne vidiš,“ mu je odgovarjala, „koliko trpim?“ Želela sem si tihega, res družinskega življenja. Skupaj bomo istih misli, istih želja, sem mislila. Ti pa nas hočeš (besedico „nas“ je poudarila ob misli na Leno) zaplesti v vrtoglavo kupčijo, ki mi niso po volji, da ti kar odkrito povem. Glej, mar ti ni dovolj življenje pri nas, kakršno je bilo doslej? Družina . . .“

Presekal jo je s prisiljenim nasmehom: „Počakaj, počakaj, tudi družina še pride . . .“ in skoraj žaljivo se je ozrl na njeno telo.

„Pa pustiva to“, se je premislil in okrenil pogovor drugam. Kmalu za tem pa je odšel v svojo sobo in pustil Marto le na pol potolaženo.

Ko je bil sam, je ves blaznel od jeze. Zdaj je prvič doživel, da Marta ne odobrava njegovega hotenja. To je Lenin vpliv! je siknil skoz zobe. Vlegel se je na zofo in skušal urediti misli. Ali je Marta res kaj zvedela? Ali kaj? Domislil se je odpuščene igralko, s katero je živel še potem, ko je že gospodaril na Petrinovini; spomnil se je tudi treh drugih, zanj manj pomembnih žensk, ki jih pa je odpravil z Martinim denarjem. In dotipal se je do najskritejše črne rane v sebi, ki ga je venomer pekla in grizla in ki bi jo zacelila samo Marta. O, Plevnar ni bil sentimentalni in za utešitev svojega brezmejnega častihlepja in samogoltno zapravljanosti se ni obotavljal uporabljati zvijačnosti, nesramnosti in sile, če je kazalo. Ali črna rana, ki jo je doslej še moral skrivati pred ženo in vso okolico, ga ni bolela zaradi kakih očitanih vesti — taki očitki, če bi jih sploh poznal, so spadali zanj v poglavje sentimentalnosti — pekla in grizla ga je le okolnost, da se mu še vedno ni posrečilo dobiti Petrinovine v izključno svojo last. Od vseh ljudi, ki so le količkaj poznali njega in Marto, je bila menda Marta edini človek, ki si je domišljala, da jo Plevnar ljubi, ljubi tako nekako, kakor je to poznala iz svojih plahih davnih sanj ali iz popisov krepostnega družinstva. Malokdo pa je vedel, da se je Plevnar prav za prav po tuji volji oženil s to nesrečno zaupljivo ženo, do katere ni občutil niti diha moške strasti. Pač pa si je ta omejeni, sirovi duh domišljal, da bo našel v Leni dekleta, pri kateri se bo kakor pri tolikih drugih njemu primernih prijateljicah nasičal njegov topi nagon.

Lenin odločni odpor že po prvem srečanju pa mu je za vedno onemogočil vsako zbližanje z njo, in ga je sprva tudi užalil v nekaki moški časti, kar pa je človek, kakor je bil Plevnar, kaj hitro prebolel. Ni pa mogel preboleti dejstva, da se mu še po šestih mesecih zakona ni posrečilo prisvojiti Petrinovine, katere se ni smel odreči po višji zahtevi. To višjo zahtevo pa je izrazil nadzorstveni svet podjetja, ki mu je tako nespretno ravnateljaval Plevnar. Nekaj mesecev pred njegovo poroko, je revizija odkrila poleg drugih nerednosti v vodstvu zavoda še ogromen primanjkljaj, ki ga ni bilo mogoče prikriti pred javnostjo. Gospodje, ki sicer niso bili preveč tenkovestni, so se na seji vendarle spogledali. Plevnar se jim je v odgovor nekam nenavadno bled samo nasmehnil, sicer pa se zaradi svojega le preotipljivega „gospodarjenja“ sploh ni poskusil braniti. Zadeva bi morala priti seveda pred sodišče, kar bi pa ne uničilo le Plevnarja, marveč bi tudi neprijetno prizadelo nekatere člane nadzorstvenega sveta. Zato so se gospodje sporazumeli tako, da bo pač

moral Plevnar zavod takoj zapustiti in se zavezati, da vsaj v enem letu poravna vse svoje obveznosti, pripravljeni pa so mu bili pomagati z nasvetom, kje in kako doseči to kritje.

„Nerodna zadeva, res, gospod Plevnar,“ ga je tolažil neki gospodarstvenik, „ali vse se bo še uredilo. Iz svoje prakse“ — mož je imel svojo „prakse“ po vzorcu zdravnikov, odvetnikov, inženerjev — „iz svoje prakse vem mnogo podobnih primerov. Neki moj znanec se je zapletel v slično nepriliko. Ni segel po samokresu, tudi v vodo ni skočil kakor marsikak slabič. Veste kaj je storil? Banka, pri kateri je služboval, mu je poiskala zaupljivo, krotko nevesto s precejšnjim premoženjem, in stvar je bila v redu. Mož je imel le to smolo, da se je pozneje žena ločila od njega, ali to je bila njegova zasebna zadeva, svoj cilj pa je vendarle dosegel. Če me hočete poslušati in ubogati — na razpolago sem vam. Poglavitno je, da ostane vsa zadeva med nami kakor se poštenjakom spodobi... Ali povem vam, najkasneje v enem letu mora biti za kritje poskrbljeno...“

Plevnar je bil po takem nasvetu ves iz sebe od sreče. Izkušnja je bila sicer draga, in v vse bi rajši privolil kakor v ženitev — on, ki je imel toliko obveznosti do žensk na vse strani, on, ki je še pred kratkim sanjal o potovanju v Pariz — ali zdaj ni imel drugega izhoda in sklenil je, da bo privolil v vse in prenesel tudi eno ali dve leti zakona, le da si spet opomore... In mešetarji so ga uvedli na Petrinovino. — — —

Lena je nevarna ovira, je spet zaječal. Ona mora stran! Hkrati pa si je očital, da je preneroden igralec. Ali, kako naj bi se še in še krotil in zatajeval, ko pa je prav te dni prejel od vodstva ponovni opomin, da naj že kaj ukrene v tisti zadevi. Tako je visel ko lutka na nitki, nihajoč med zdravim odporom duha Petrinovine in brezosebno logiko bilančnega izkaza. Vedel je, da brž ko pokrije svoje obveznosti, to je, ko izroči Petrinovino tistemu zavodu v plačilo svojega dolga, s tisto uro je onemogočen i tu i v mestu, zakaj smisel njegovega obstoja bo za gospode revizorje tedaj prenehal in naprej jih ne bo utegnila več zanimati usoda nekdanjega ravnatelja. Kaj ga pa čaka na Petrinovini, o tem se mu niti ni zdelo vredno razmišljati, čeprav ga je kdaj pa kdaj za hip obšla radovednost: kako bo Marta vse to prenesla? Marta se bo vdala v svojo „božjo voljo“, si je odgovarjal. Lena pa?

Lena mora proč, se je znova zavedel. V takem ugibanju in pretehtanju se je spomnil Jerine, ki je o njem vedel, da je svoj čas zahajal k Leni. Jerina mi bo pomagal!

Skušal se je okoristiti z novim načrtom.

*

Nekoč se je vrnil Plevnar nenavadno dobre volje iz mesta. Ne samo, da je bil ves mehak in dober do Marte in do služinčadi — še za Agato, ki jo je mrzil, je našel prijazno besedo — marveč celó Leni se je skušal pridobričiti. Marta, ki je že težko prenašala dosedanjo napetost med vsemi tremi, se je kar oddahnila, češ, morda bo odslej naprej življenje pri njih prijetnejše. Lena pa je slutila novo past. Ali naj je ugibala kakorkoli, pripravljena na marsikaj, Plevnar jo je le presenetil. Sredi razgovora z Marto se je obrnil nenadoma k njej:

„Veš, kdo pride najbrž že v kratkem k nam? Jerina, Jurij!“ je poudaril in se kar tako ozrl vanjo, ki ni mogla zakriti rdečice.

„Prav res, Jerina! No, ta se zdaj lahko postavlja. Vrtni arhitekt je postal, hkrati pa je zaposlen pri neki veliki zgradbi. Slišal sem, da ima bodočnost pred seboj. Kdaj sem že to slutil.“

„Prav, prav“, je Lena mrzlo odgovorila in se z besedo obrnila k Marti, da bi prekinila smer pogovora.

Plevnar pa ji ni dal miru: „Pri nas bo treba vendar to in ono preurediti. Mislil sem že tudi, da bi zgradili turbine. Vode je na pretek. Povprašal sem že tega in onega za mnenje. Nasvetovali so mi podjetje, pri katerem je Jerina eden prvih...“

„Pri nas ne bomo gradili nobenih turbin...“ ga je Lena zavrnila in odšla iz jedilnice.

„Ne bi ji smel omeniti Jerine,“ se je Marta pozneje vendarle zavzela za sestro. „Zbolelo jo je... pusti pri miru njeno življenje!“

Plevnar se je prizanesljivo nasmehnil:

„Baje gre njegova pot navzgor. Ne bi bil napačen za Leno. Rada sta se imela, ne? Sicer pa ž njim niti govoril nisem.“

Plevnar je uvidel, da se mu ta poskus ni obnesel. Minevali so dnevi in tedni naraščajoče napetosti, čedalje slabše volje, neprestanih vznemirjanj. Plevnar se je vračal razdražljiv, osoren. Zdaj brezbrizen in puščoben, potem spet oblasten in odločen, je iz dneva v dan pričakoval, kdaj bo Marta odnehala. Ni minil teden, da je ne bi znova in znova opozarjal zlepa in zgrda na prepis posestva.

„Dobro, pa ostani lastnica, ali če si ti bom ves odtujil — tvoja krivda. S tako idealnimi načrti sem pričel, zdaj pa... Do vseh tistih beračev in klatežev, ki te samo izkoriščajo si usmiljena, do mene, ki sem tvoj mož, pa...“

Še tako neobčutljiv človek bi se prej ali slej izmučil pod vedno isto težo takih očitanj, in nič čudnega ni bilo, če je Marta, ki jo je Plevnar-

jeva izpremenljivost — živčno uničevala. Namesto, da bi spoznala, da ta zveza sploh ni bila zakon, je ta uboga žena, omrežena s stoterimi krivimi, privzgojenimi in priučenimi idejami krščanskega usmiljenja, iskala krivde v sami sebi in se začela spet zatekati k svojemu bogu, ki ji je veleval, da mora vsako žrtev sprejeti nase, zakaj samo z žrtvovanjem same sebe bo dosegla mir zase in za svojo okolico. Vrhutega je bila že v šestem mesecu nosečnosti in se čutila bolj ko kdaj prej odvisna od svojega moža in odgovorna zanj.

Vsa se moram žrtvovati, le tedaj bo žrtev obrodila sad! Nezmožna ločiti sebične dolžnosti gospodinje in posestnice od zahtev notranjega glasu, ki je veleval od nje neprestanih majhnih žrtev, je zašla v tako nevarna protislovja, da je videla beg iz njih le v popolni vdanosti in brezodpornosti vsemu, kar bi jo doletelo. Bolj ko kdaj prej se je zatekala spet v molitev, v prebiranje nabožnih knjig, pričakujoč nekega čudeža, ki bo rešil njo in njen dom vseh teh nevzdržnih tihih muk, predvsem pa njenega moža, ki se je čedalje bolj utapljal v „brezverski družbi“. Spet je obiskovala nesrečne in trpeče, vsako jutro hodila v cerkev in vneto molila. In njena molitev ji je prinesla razsvetljenje, dala ji je moč, da se je kar čudno lahko odločila, da izroči vse posestvo svojemu možu.

In nekega jesenskega dne je dala Petrinovino, ki so jo doslej vodili v nepretrgani vrsti zdravi možje, otroci te zemlje, prepisati tujcu, ki mu je ta s toliko ljubeznijo, s tolikim trpljenjem prepojena domačija pomenila samo računsko postavko, ki naj bi izravnala neurejeno bilanco.

Lena ni vedela ničesar o tem usodnem dejanju. Marta ji je zamolčala, ne samo zato, ker se je hotela izogniti novim izkušnjavam — saj bi ji Lena s svojim vplivom najbrž onemogočila ta korak — marveč, ker je tudi upala, da bo zdaj Plevnar vse modro uredil, tudi za Leno.

Vsa srečna se je vrnila z možem od sodišča. Teden dni je res vladala nad Petrinovino neka spokojna ubranost, kakršne že dolgo niso tu poznali. Tak preobrat je Marto samo še bolj uveril o pravilnosti njenega dejanja.

Osmi dan pa se je po nepričakovani zaokrenitvi dogodkov, ki so bili pa samo zadnje presenečenje v nizu vseh teh nepravilnosti — v globljem smislu poteka pa vendarle skrivnostnih pravilnosti — osmi dan se je zgostilo to oblače v nevihto, ki je dom in družino zrušilo in jo razteplo za vedno po svetu.

(Dalje prihodnjič.)

SODOBNI PROBLEMI

INFLACIJA IZOBRAZBE

(Srednji šoli, kakršna je današnji dan — za razmišljanje.)

Vodilo: *Aimer et penser.* (Voltaire.)

O šoli je v zadnjem času i pri nas bilo mnogokaj prerekanja in bi se tudi o tem, kaj je „prava“ šola in kaj ne, dalo reči: kolikor glav, toliko misli. A bistvo šole kljub temu ne more biti sporno. Kajti kdo neki bi ugovarjal, če pravim, da je šola vselej in povsod bila, da je in da tudi bo v temle: nekdo, ki ve, zna, čuti, zmore to in ono, navaja koga drugega — da bi vedel, znal, čutil, zmogel, česar še ne ve ali ne zna ali ne čuti ali ne zmore. Tako so v jedru zamišljene vse šole: ljudska, gospodarska, obrtna, trgovska, gimnazija, učiteljske, zdravniška, plesna, strojepisna, pilotska...

Po takem je troje momentov, brez katerih si ne moremo misliti šole: učitelj, učenec in kulturna dobrina, v katero vpeljava učitelj učenca. A vsak izmed njih treh je neločljiv, „integralen“ del v tisti celoti, ki se imenuje šola. Kjerkoli učitelj, tam tudi učenec in kulturna dobrina. Le toliko prvenstva gre kulturni dobrini, da je gonilna sila, kadarkoli se kdo udeleži kot učitelj nasproti učencu ali učenecem. Zgodovina človeške kulture namreč uči, da se te ali one vrste „šola“ vedno poraja takrat, ko je življenje (v gospodarstvu, tehniki, teoretskih vedah, umetnosti...) ustvarilo kvantum takih dobrin, ki zaslužijo, da si jih osvoji mladi rod.

Med raznimi vrstami šole pa je velika in tudi zelo pomembna razlika glede na to, s kakega vidika učitelj približuje učencu kulturno dobrino, oziroma kulturne dobrine. Kajti šola je orodje ali instrument življenja ter naj služi življenju, samo da ne le biološkemu, ampak tudi duhovnemu ali kulturnemu življenju. A v službi življenja, predvsem narodovega življenja, stoji šola na dvojni način. Ena vrsta šole hodi pred življenjem ter ima ta namen, da mladi generaciji uri duha in telo po zahtevkih življenja in jo uči umevati najvažnejše oblike sodobnega življenja. To je naloga „ljudske“ (osnovne) in „srednje“ šole. Narodovemu življenju pa šola služi še v drugi obliki, in sicer tako, da dopolnjuje samoraslost življenja, hodi torej življenju ob strani. Ta šolski tipus daje učencu in učenki priliko za (teoretsko) poglobitev tistega „strokovnega“ znanja in strokovne zmogljivosti v izbranem poklicu, ki sicer „samo od sebe“ prihajata iz „prakse“ (v delavnici, trgovini, uradu...), pa na današnji stopnji razvoja ne zadostujeta več danim potrebam in zahtevkom in je njuno samoraslost treba umetno, preiščeno izpopolnjevati.

Pričujočim vrsticam je do tega, da se v nekoliko globljih legah osvetlita statika in dinamika v organizmu srednje šole!

Kulturna dobrina. Srednja šola pripravljaj, podobno ljudski, mladino na njen — „vsak dan“. Hočem reči, ena in druga dajaj učencu tisto osnovno izobrazbo, ki jo bo potreboval kakor riba vode, ko bo prej ali slej stopil v istinito, javno življenje, zlasti pa tedaj, ko si bo izbiral poklic. Razlika pa je v tem, da naj bi si srednja šola učence izbirala po kvaliteti. Ljudska šola naj namreč služi najširšim plastem naroda, nje naloga je obrazovanje ljudskih množic — „demopedija“. A smoter srednji šoli je — „aristopedija“.

duhovno in telesno oblikovanje takih fantov in deklet, ki so odbrani po sposobnostih; kajti srednja šola bodi elitna šola.

Vsebinsko se učni načrti ljudske pa srednje šole ne razlikujejo kdovekak drug od drugega. Saj tu in tam srečavamo: nacionalno skupino učnih predmetov, računstvo, oziroma matematiko, prirodoznanost, verouk. Le tuji jeziki, stari in moderni, se gojijo samo v srednji šoli. Temeljito pa se razlikuje *duh*, v katerem stopajo kulturne dobrine pred učenca ali učenko tu in v katerem tam. Kajti v ljudski šoli se dečko in deklica uvajata v svet in življenje bolj začetno, „elementarno“, a v srednji šoli že kar izprva — *znanstveno*.

Srednja šola pripravljaj mladi naraščaj za vsakdanje življenje, to je za — potrebe, naloge in zahtevke vsakdanjega življenja. Toda nikar ga ne ravnaj samo k tistim oblikam žive vsakdanjosti, ki so „*menschlich, allzumenschlich*“ ter strežejo le bolj biološkemu jazu poedinca; navajaj ga marveč tudi k umevanju in spoštovanju „večnih“ temeljev človeškega bitja in žitja. Zato pa se srednja šola ne zapredaj v kak življenje tuji (n. pr. „estetizirajoči“) pravec, temveč točno uvažuj, da je veliko življenje, ki naj abiturient stopi vanj, povsem — „praktično“, se pravi tako ustvarjeno, da v njem največ odločuje človeško dejanje, ne pa kako neplodno umovanje, samo kritiziranje, lirično hrepenenje ali zgolj hamletsko hotenje hotenja. In pred vsem drugim naj bi se učencu razodevalo ob živem prizadevanju onih oseb, ki jih srečava v zgodovini, antični in moderni literaturi, ob odkrivanju prirodoznanstvenih dejstev in zakonitosti . . ., da se pravo dejanje vedno rodi iz take ali take vrednote, ki jo kdo hoče uresničiti, da so motivi čudovito gibalo našega hotenja, da ima dejanje, ki ga ta ali oni namerava izvršiti ali pa ga je izvršil, svoj (življenjski, kulturni, etični) pomen, itd. Lepe misli v tej smeri prinaša Hermann Nohl v globoko segajočem članku „*Schule und Alltag*“ (gl. Pedagoški Zbornik, 1929, str. 41.). A pač sredi v črno je zadel R. M. Rilke z resno besedo: „V življenju ni nič razredov za začetnike, vsikdar se zahteva kar največje od človeka.“

Glavno sredstvo, s katerim skuša srednja šola dosežati prej omenjene cilje, so kulturne dobrine („učna snov“), ki bi jih naj presajala v dušo učenec in učenka. A to, kar po navadi imenujemo učno snov, ima v obrazovalnem procesu le toliko vrednosti, kolikor premore živih sil za oblikovanje mladih duš. Vse drugo (marsikatera letnica, ime, formula, beseda . . .) pa je zgolj prazen zvok in jalov balast, ki bi se brez škode dal zavreči. Mirno trdim, da je tretji del tega, kar se mora mladi naraščaj današnji dan po gimnazijah in realkah učiti, sterilno, brez pomena in mnogokrat res izvor preobremenjenosti pa i — nervoznosti v vrstah naše „jeunesse dorée“. Ta balast bi se moral ex offo izločiti iz učnega programa ali pa dati učitelju možnost, da ga ob svojem delu sam izloča po lastnem uvidevanju.

Kulturne dobrine za obrazovanje mladih duš si srednja šola jemlje iz dveh velikih, ogromnih duhovnih zakladnic. Ena je tisti „realni“ svet okrog nas, pod nami, nad nami in tudi v nas, ki se dá videti in naslikati, oziroma narisati, in ki mu pravimo *priroda*. Sem spada vse tisto, kar proučujejo fizika, kemija, geologija, astronomija, mineralogija, botanika, zoologija, biologija . . . A druga je nepregledno razsežni „idejni“ svet ali življenje *duha*. Njegovih utripov pa ne moreš neposredno videti, ampak jih doznavaš le v jako različnih manifestacijah, v katerih se nam duh javlja: v leposlovnih ali znanstvenih knjigi, v tvorbah likovne umetnosti, v gospodarskih, socialnih, političnih, zdravstvenih institu-

cijah, v etični miselnosti ali v pravnem naziranju poedinca in kolektiva, v tehniških proizvodih, v filozofskih miselnih koncepcijah, v oblikah verskega življenja ... A menda najbolj značilna, demonsko svojevrstna stran duha je izražena v svetopisemskih besedah, da — „veje, koder hoče“. Saj kulturna zgodovina tolikokrat ugotavlja, da lahko človek pokaže na moč mnogo takega, kar ga dela Bogu podobnega; a iz vsakdanjega življenja vemo, koliko tega, kar počne človeški rod, je — „božjega prazno duha“, je zares „človeško, prečloveško“, inspirirano čestokrat od neverjetno malopridnih sil.

Nosilec duhovnega življenja je človek. Zato je v renesančni dobi, tem nebotično velikem prevalu človeške miselnosti, ko srednji, teocentrično usmerjeni vek prehaja v novega z antropocentričnim pravcem, tista smer izobrazbe, ki največ naglaša duhovne ali kulturne („muzične“, ne muzikalne) vrednote, kakor jih je cenil in uresničeval antični človek: dobila ime *humanizem* (človeškost). A izza polpretekle dobe, ko je vsepovsod dajal pravec „realizem“ in celó „nadrealizem“: v umetnosti, znanstvu, politiki, življenjskem stilu ..., je cena humanistične izobrazbe zelo globoko padla.

Pa bi se utegnil pametnik oglasiti, da je kar *troje* srednješolskih tipov, ki jih imamo danes v Jugoslaviji, nepotreben luksuz, ter zahtevati: „mož, povejte mi po skušnji“, katera srednješolska smer je očitno taka, da ji gre veljava nad ostali dve ter zasluži največ uvaževanja — ali humanistična gimnazija ali realna gimnazija ali realka? No, odgovor se bo glasil, da je tako vprašanje brez smisla in zavoljo tega neopravičeno, nekam podobno vprašanju, kaj je človeku važnejše: voda, sonce, zrak? Kajti medsebojni odnos med *kulturnimi vrednotami*, kamor spada i izobrazba (najsí bo realistična ali humanistična), ni takšen, da bi druga drugo izključevala, marveč ima ena svoj *raison d'être* poleg druge, n. pr. Prešernova pesem „Nezakonska mati“ poleg več ko 2000 let starejših Pindarjevih od. In samo glede *kulturnih sredstev* je tako, da popolnejše izpodriva manj popolno, n. pr. sedanja remontoarka prejšnjo žepno uro, ki se je, precej nerodno, navijala s posebnim ključkom.

Vsaj o humanistični gimnaziji in pa realki, teh dveh izrazitih tipih srednješolske izobrazbe, moramo reči, da je življenju naroda v *celoti* na sedanji stopnji razvoja potrebno oboje: *humanistična* in pa *realistična* smer v oblikovanju mladega rodu, iz katerega naj prej ali slej zraste kader takih mož in žená, ki bodo mogli dajati vodilni pravec na raznih delovnih toriščih v kulturnem življenju naroda.

Drugače pa je s tretjim, *neizrazitim*, polutanskim srednješolskim tipom, ki dejansko ni ne humanistična gimnazija ne realka, a hoče biti oboje in je v zadnjih letih kot „realna“ gimnazija bil zlasti staršem zelo pri srcu. Izobraževalni proces očituje namreč svojevrstno zakonitost: čim delj časa in pa čim intenzivneje urši svoje sile na kakemkoli stvarno bolj homogenem področju — tem enotnejši bo tvoj pogled na svet in življenje. Realna gimnazija pa ne ustreza nobenemu teh pogojev! Humanistično torišče, kolikor ga neguje, ni dovolj obsežno in zaokroženo, ne antično pa tudi ne moderno. Brez grščine in z dokaj pičlo gojitvijo latinščine ne uvaža mladine v humanizem antične kulture, ki je „seme“ (Zielinski) moderni. A za spoznavanje modernega humanizma ne zadoštuje samo francoščina, ki si je vrh tega „realni“ gimnazijec osvojil, reči moram, bore malo. To je globokogledno naglašal že Valentin Vodnik, ko „Iliriji oživljeni“ devlje na jezik verze: „Oprto eno roko na Galijo imam —

drugo pa Grkom prijazno podam.“ Pa tudi realnega področja ta srednješolski tip ne goji toliko kakor realka. In vse to bo pač vsaj sorazlog, zakaj absolvent realne gimnazije, ako se je odločil za fakultetni študij na univerzi, povsod, i v realijah in matematiki relativno ostaja za abiturientom humanistične gimnazije.

Znamenja govore, da bo sloves humanistične gimnazije v bodoče zopet rasel. Kdor pozna glavni ritem, po katerem utripa življenje duha, se temu ne bo čudil. Pot, ki duhovni razvoj človeštva pomika dalje in dalje, namreč ni *via regia*, ampak večno nihanje z ene strani v nasprotno, recimo z leve na desno, zopet v prejšnjo smer itd. — samo da na vedno višjem nivoju. A izobrazbeni pravec je nazadnje šel v realistično smer...

Učenec. Nedavno sem bral tole „*staro legendo*“:

„Bilo je v starodavnem Egiptu. Kralju se je rodil prvi sin, ki bi naj nekoč posedoval očetovo krono. Ze v najnežnejši dobi ga je oče izročil modrim, piletnim možem, da ga vzgajajo vse do 15. leta. In dečko ni videl svoje mladosti. Pa mu tam v 15. letu oče nekega dne naroči, naj sprejme in nagovori poslanca, ki so prišli iz Grčije. Kraljevič je stopil na govorniško mesto, da odgovori poslancem na njihovo besedo. Bil je pust, deževen dan. Kraljevemu sinu se oči obrnejo proti oknu sprejemnice in opazil je, kako mladi rod njegovih let na cesti zbira deževnico in si dela mlinčke. Kraljevič na mah pusti govorniški oder, se zažene doli po stopnicah in jo ubere k dečakom, ki so lovili deževnico, ter z njimi vred postavlja mlinčke in se i drugače igra po mili volji. Pa prihitijo za njim dvorjani in imenitniki v velikem številu, ga odvedejo nazaj v kraljevo palačo, zapro okna — in mladi kraljevič je zdaj poslancem zadovoljivo odgovoril.

Kralj je nato sklical svoje modrijane in najbolj učene može ter jim povedal, kaj se je zgodilo. Eden izmed njih je rekel, da se pač uveljavljajo fantovi sokovi („hormoni“?), drugi je omenjal slaboumnost, tretji šibke možgane, ta je trdil to, oni kaj drugega — vsak po svoji stroki. Pa se zglesi še nekdo in reče: „Povejte mi, kako je dečko rasel!“ In so mu povedali, kako so ga vzgajali modri in stari možje, čisto vsak-sebi od otroškega bitja in žitja. In modrijan je odgovoril: „Zdaj pa se ne čudim, če narava zahteva to, kar je izgubila; kajti pamet pravi, da v mladih letih živiš po otročje, a na starost si dajš opravka z mišljenjem.“¹

To je stara in hkratu večno nova legenda. Poznati jo je utegnil že Juvenal, ko je zapisal modre besede: „*Maxima debetur puero reverentia*.“ In postaviti bi jo bilo treba kot eno izmed najvažnejših poglavij v še nenapisano psihologijo učenca v „deških“ letih.

Učenec, učenka — to je tista osrednja os, okoli katere naj bi se sukalo vesoljno življenje, kar ga je v šolskem razredu. Saj je pač njima, samo njima namenjeno vse to, kar se tukaj izvrši, namerava, hoče... Zato pa bi vsi, ki imajo tako ali tako opraviti s šolsko mladino, jo morali poznati do zadnjih viter njenega presvojevrsnega bitja in žitja: najprej učitelj in učiteljica, ki imata nalogo, da mladi naraščaj tako in tako izoblikujeta, oziroma preoblikujeta, pa tudi oče in mati, ki dajeta sinka, ali hčerko v šolo, prosvetna uprava, ki naj pazi, kako se vrši ves šolski obrat, prosvetna politika, ki določa, kaj naj se v šoli dela, itd. Kajti vsak izmed njih se bo v svojih ukrepih le tedaj s pridom izogibal napak, lahko da usodnih napak, kadar fantja in dekleta v celoti

¹ Gl. E. Goldbeck, *Die Welt des Knaben*. 5. izd., str. 11.

razume kot mlado človeško bitje, ki pravkar sedi v tej in tej šolski klopi, se uspešno razvija ali pa so težkoče z njima.

Srednja šola je glede na razumevanje svojih učencev in učenk današnji dan še na neizorani ledini. Izrečno bodi tukaj omenjen samo en, silno velik greh — neprestano menjavanje učiteljev med šolskim letom. Tudi tiste, ki so krivi tega usodnega zla, bi se dalo obtožiti: „vous voulez mécaniser l'instruction"! Učenčeva duša vendar ni kak „mehanizem“ v uri, ki bi ga vsak dan lahko navijal kdo drug, temveč docela individualno ustrojen organizem, ki ga učitelj šele po malem dobro spozna, ne pa da bi se mu razodel kar od danes do jutri. In neka „octava“ realne gimnazije, kjer sem bil ministrski odposlanec pri višjem tečajnem izpitu, je v VII. razredu imela v francoščini kar štiri (!) učitelje. Pa tudi po drugih razredih sem pri pregledavanju pismenih izdelkov dobil ponovno pred oči tak zvezek, da je skoro vsaka naloga bila „korigirana“ od — druge roke. A kaj naj bi človek z normalnimi možgani dejal o tem, da je neki gimnazijec v teku osmih let „imel“ iz slovenščine — 26 (!!) učiteljev. Kdor išče vzroke sedanjemu očividnemu padanju srednješolskega nivoja, temu treba najprej zaklicati: hic Rhodus, hic salta ...

Sposobnost za spoznanje in razumevanje učencev (glede na dedne zarodke, starostno stopnjo, okolje, doživljeno usodo itd.) je izredno važen moment v šolskem življenju. Kajti marsikateri učitelj in učiteljica, ki nima „discipline“, je samo žrtev tega dejstva, da sta dečko ali dekle dobra psihologa, ki kaj kmalu doženeta, stoji li pred razredom pravi mož ali žena ali pa le — prazno strašilo.

Zelo priporočljiv opis „predpubertetnih“ let (nižji razredi) je prej omenjena Goldbeckova knjiga *„Die Welt des Knaben“*. Za pubertetno dobo (višji razredi) pa bodi srednješolskemu profesorju in profesorici kot predragocen vademecum najtopleje priporočile *Sprangerjev* standard work *„Jugendpsychologie“*. A poleg tega bi naj vsak vzgojnik kar najpazljiveje prebiral knjigo *„Kind und junger Mensch in der Dichtung“*, ki jo je objavil Adolf von Grolman (založba Junker und Dünhaupt, Berlin).

Učitelj. Preznačilna in mnogokrat zelo priskutne plodove prinašajoča svojskost srednješolskega profesorja je v tem, da mu kaj rado primanjkuje pravega odnosa („distance“) do lastnih tovarišev in njihovega področja. Ljudski glas to povsem točno izraža z besedami: vidi le samega sebe in ima svoj učni predmet za najvažnejši. Ker se ni tudi pedagoško izoblikoval, zato srednješolski profesor po navadi učiteljuje v smereh strokovnega specializma: kakor da mu je naročeno, učencem in učenkam privajati vsakovrstne, čestokrat skrajno abstraktne posameznosti iz zgodovine, prirodozlovja, matematike, verstva, slovnice ... ter ustvarjati, rekel bi, gramofonske plošče za dobesedno obnavljanje vsega tega, kadar kdo potegne ta ali oni register.

Toda bilo bi do tal zgrešeno, na ta način pojmovati poslanstvo srednješolskega učitelja in učiteljice. Saj naj srednja šola nemara ne goji — „la science pour la science“! Svojim učencem in učenkam bi naj marveč pomagala do tako vzvišenega in za kulturo naroda prepomembnega cilja, da v mlademu rodu — „kali, kar zlahtnega je, žene zale“ (Prešeren). Specialistovski strokovnjaško načenjati in reševati probleme iz jezikoslovja, fizike, verstva, prirodoписа, sociologije ... tega vsaj poprečni srednješolec in srednješolka še ne zmoreta. Ampak sleherni srednješolski profesor naj s svojo znanstveno „stroko“ čim več

prispeva k temu, da se bosta fant in dekle, ako sta dovolj inteligentna, usposobila, samostojno in premišljeno gledati, umevati, ocenjevati... konkretno bitje in živje svojega naroda — najsi stopa pred njiju jezikovna, fizikalno-tehniška, verska, prirodopisna, sociološka... stran tega bitja in živja. To bo hkratu najizdatnejša priprava za bodoče „strokovno“ izobraževanje srednješolskega absolventa.

Zato pa akademik, ki se pripravlja za srednješolskega profesorja, ne bi smel misliti samo na svojo „stroko“, ampak tudi na to, da se nauči *pedagoško misliti*. Kajti srednješolski učitelj naj znanstvenih izsledkov s tega ali onega torišča ne podaja suhih („tales quales“) učencem, ampak bi moral znanstvene izsledke — zavestno pretvarjati v *izobrazbo*. In minister za prosveto Milan Grol je v spremnem pismu, s katerim je narodni skupščini predložil načrt zakona o srednjih šolah, pravilno naglašal, da so propadanje naše srednje šole deloma zakrivile i — univerze, ki se preveč specializirajo samo na gojitev znanstva ter se premalo ozirajo na to, da bi pripravile kandidata i za izvrševanje poklica v srednji šoli. („Politika“, 7. novembra 1928.)

Če komu, veljajo srednješolskemu učitelju doslovno besede, ki jih je Voltaire zapisal za nekakšen regulativ mišljenja, čutenja, dejanja in nehanja vsem, ki bi hoteli dobro izhajati s sočlovekom: „*aimer et penser*“. Ljubi in misli, oziroma razumevaj!

Eno pa drugo, ljubezen in razumevanje, bi moralo najprej veljati *strokovnemu predmetu*, ki ga učiš. Kogar nista izvabili ljubezen in sposobnost k matematiki, jezikoslovju, zgodovini... , abiturient, ki še v zadnjem hipu (pred vratni kvesture) naokrog vprašuje „kaj bi vpisal?“, ta pač ni — „poklican“. Kajti takemu se ne bo nikoli razodelo najvažnejše: kaj premorejo matematika, jezikoslovje, zgodovina... *obrazovalnih sil*. In tudi predmetu najbolj ustreza-joče „*metodično*“ postopanje pri uku bo zanj ostalo sedemkrat zapečateni knjiga. Njegov uk ne bo polnovredna hrana za celotno, organsko rast mladih duš, temveč le nekakšen bolj ali manj žaltav in od ure do ure sproti sekljan ragout („odtod dotod“) — brez tiste čudežne moči, ki „vžiga“ ter učenčevemu duhu ustvarja tak in tak lik.

In prav tako si vobče ni mogoče misliti učitelja, to je pravega učitelja, ki ne bi ljubil svojega *učenca* ter mu razumeval dušo. Naj bi še tako strokovnjaški obvladoval svoj predmet, ako ne čutiš hkratu ljubezni do učenca, katere bi te vlekla, da mu pomagaš, kadarkoli je treba, si kljub vsej učenosti kot učitelj le — „brneč bron“. Kdor je le računajoč stopil v učiteljske vrste zgolj zato, da bi odtod imel vir dohodkov, ali komur dušo razjeda celó zamerja do učenca ali pa se po njej plazijo nemara sadistična nagnjenja — kako neki bi tak človek „*didaktično*“ hodil pravo pot ter mlademu bitju, ki še išče samega sebe in nujno potrebuje pomoči, bil vodnik, vzgojnik, obraznik?

Da svojo stroko gojiš z ljubeznijo in znanstveno vseskozi obvladaješ, a k temu še ljubezen do učenca pa vsestransko razumevanje njegovega bitja in živja — to so najgloblji temelji poklicne etike, kolikor gre za srednješolskega učitelja ali učiteljico.

Nikar pa ni morda tako, da bi že zadostovalo, če čutiš ljubezen in premoreš sposobnost le za eno izmed obojega, n. pr. le za strokovni predmet. Za uspešno učiteljevanje se marveč iz globljih, v bistvu stvari zakoreninjenih razlogov brezpogojno zahtevata ljubezen in sposobnost za *oboje*: za stroko in pa

za učenca. Iz tega dejstva pa se dviga prevažen spoznatek, ki bi se ga „stud. phil.“, bodoči srednješolski učitelj, moral trdno držati kot prepomembnega vodila. Je to naslednje globokosežno uvidevanje: *svoje strokovno torišče moraš z ljubeznijo in pa kar najtemeljiteje proučevati zato, da boš nekoč lahko s tem, kar si dosegel tukaj — oblikoval mlade duše.*

Brez tako usmerjene žive misljave (Gesinnung) so „delovna šola“, „nova šola“, „aktivna šola“ in kar je še takih gesel — besede, besede, besede. Učenec in učenka jima le prelahko postaneta „objekt pedagoškega diletantizma“ (Grolman). Samo iz pravkar omenjene misljave se učitelju in učiteljici jemlje budni glas vesti, čut kulturne odgovornosti, smisel za kritično presojanje lastnega dejanja in nehanja . . . , kar so edini od vekomaj žuboreči vrelci pedagoškega mišljenja in dejstevovanja. Tudi v učiteljevanju so namreč večinoma kaj prida samo taki, ko kdo ni že kar izprva „dovršeno“ delal, ampak tudi grešil in blodil, pa se prej ali slej vendarle iz Savla prelevil v Pavla. A najprej se boš začetniških lupin otrešel ter postal „učenik“ tedaj, če te recimo obide, ne ustraši se besede, pravi, pristni čut sramu, ko se v danem trenutku iznenada („wie geschenkt“ — Goethe) zaveš, da z dosedanjim postopanjem nisi mladini prav za prav ničesar — dajal. Meni je tako doživetje bilo eno izmed največjih razodetij, kar se mi jih je kedaj javilo v duši. Rekel pa bi, da je i za doživljanje takih blagoslovljenih trenutkov glavni pogoj: aimer, penser.

Toda teh dvoje velikih stvari je komu ali „dano“ ali pa mu — ni dano. In po takem bi se tudi o učiteljski sposobnosti dalo reči s Pascalom: „Kako bi te iskal, ako te ne bi že imel.“

K. Ozvald.

KNJIŽEVNA POROČILA

LJUDSKE POVESTI. Dobra ljudska povest je res zlata vredna. To pa zato, ker je tako redka. Večina naših književnih družb, ki izdajajo knjige za preprosto ljudstvo, pa tudi pisatelji, ki pišejo take povesti, so še vedno prepričani, da je za manj izobraženega bralca dobra vsaka knjiga, ki ima bolj ali manj moralizirajočo tendenco in bolj ali manj romantično zanimivo zgodbo. Zato pa je večina teh knjig umetniško docela nepomembnih in pri preprostem bralcu celó uničujejo tisto malo sposobnosti za pravo uživanje umetniško pomembnejših del, namesto da bi ga k temu vzgajale.

Izgovor, da preprost bralec ne razume visokih umetnin, ker nima za to potrebne izobrazbe, je v bistvu gotovo neresničen. Res je sicer, da zahtevajo nekatera umetniška dela od bralca literarno izobrazbo, vendar ni s tem niti malo rečeno, da so to umetniško najpopolnejši spisi. Pomislimo le na narodno poezijo; ali nimamo prav v njej pravih umetniških biserov, ki ne zadovoljujejo samo preprostega človeka, temveč celó najobčutljivejšega občudovalca umetnosti? Vemo pa tudi, da so ponarodele mnoge pesmi največjih pesnikov vsakega naroda, kakor n. pr. pri Slovencih Prešerna ali pri Nemcih Goetheja. Te dve dejstvi nedvomno pričata, da ima tudi preprost človek smisel za pravo umetnost, seveda, če izpolnjuje umetnina neke posebne pogoje.

Preprosti bralec sprejema umetnino docela neposredno, naivno, razumljivo mu je le tisto, kar ne presega njegovega duševnega obzorja in kar lahko poživlja, kar je v svoji notranjosti posredno ali neposredno že doživel. Zato nehote odklanja vsak artizem, ker mu manjka potrebne izobrazbe za razume-

vanje zgolj artističnih odtenkov, prav tako zavrača tudi vsakršno psihologiziranje, filozofiranje, seciranje malenkostnih čuvstev... On ljubi dogajanje, močna nasprotstva, najbližja mu je zato epika pa tudi dramatika in najoddaljenejša lirika, ki je navadno odraz človekovih najintimnejših čuvstev. In kakor je narodna poezija izraz nekega kolektivnega čuvstvovanja in mišljenja, ki je lastno vsakemu članu neke družbene plasti in družbenega okolja, tako je tudi v umetni poeziji literarno neizobraženemu (preprostemu) bralcu razumljivo predvsem le tisto, kar je vzeto iz njegove neposredne okolice in kar ne presega njegove spoznavalne zmožnosti. Le tako nam je razumljiv pojav, da se zanima mestni delavec za vse drugačne spise kakor kmečki človek, kar nam dokazujejo tudi statistike izposojenih knjig v ljudskih knjižnicah po mestih in po deželi. Opaziti pa moremo tudi, da ima še najmanj prvotnega smisla za resnično umetnost meščan, katerega je poplitvičila lažna umetnost kinematografov, varietejev itd., kjer imamo namesto zdravega, življenjskega čuvstva sentiment in namesto hrepenenja neživljenjsko sanjarenje.

Precej drugačen je literarno izobražen bralec (kar seveda lahko postane vsak preprost bralec, ki se je vzgojil ob dobrih spisih). Ta je že nekak literarni uživalec, ki ga več ne zadovolji samo neposredno vplivanje neke umetnine, temveč, ki že posebej uživa ob artističnih posebnostih, kakor so: stil, jezik, težka metaforika, čistoča rime, dinamika ritma, kompozicija povesti itd. Izobraženost pa mu je tudi razširila duševno obzorje, zato se z veseljem in posebnim užitkom potaplja v skrivnostne globine človeške duše. Odtod njegovo zanimanje za psihološki roman, za umetno liriko, kot izraz človekovih najosebnnejših čuvstev, ki ostanejo preprostem bralcu navadno knjiga s sedmimi pečati.

Iz opisane razlike med preprostim in literarno izobraženim bralcem izvira tudi potreba po različnosti leposlovne knjige za ljudstvo in izobraženca. Poznavanje te razlike nam šele omogočuje določiti, kakšna naj bo ljudska povest.

Ljudska povest mora biti zanimiva po vsebini, ki mora biti prilagojena družbeni plasti, kateri je namenjena, vsebovati mora mnogo dogajanja, nasprotstva morajo biti močno podčrtana, čuvstva živa, jezik lahko razumljiv, neobtežen s preveč književnimi izrazi — vedno pa seveda umetniško pomembna, kajti le tako bo mogoče vzgojiti v preprostem bralcu smisel za resnično umetnost.

S tega stališča si hočemo ogledati naslednje knjige, ki so namenjene predvsem preprostemu bralcu in jim določiti ceno in mesto v slovenski ljudski povesti.

*

FRANCE BEVK: DEDIČ. Ovitek in vinjete risal Milko Bambič. Izdala in založila književna zadruga „Goriška matica“. 1933.

Plodovitost Franceta Bevka je med slovenskimi pisatelji nekaj izrednega, saj ne mine leto, da ne bi izšla vsaj ena ali pa več njegovih povesti v knjigi, tako da si naših ljudskih književnih družb brez njegovih povesti skoraj ne moremo misliti. Bevk je izrazil ljudski pisatelj, ki dobro pozna miselnost bralca, kateremu je knjiga namenjena. Kljub temu pa kažejo njegove ljudske povesti v zadnjem času umetniško nazadovanje. Ne samo, da se jim pozna v jeziku in kompoziciji naglica, tudi njihova vsebina postaja vedno šibkejša, nezanimivejša, snov vsaj deloma že obrabljena. Vse to velja seveda samo za

pripovedovanje kakor tudi jezik časnikarska, vse skupaj pa naivno do neverjetnosti ter včasih kar banalno, n. pr. „kranjsko kosilo“ v V. poglavju, ali tale sentimentalni izliv: „jazz, ameriški jazz, tako ljubek, tako vabeč, tako domač in vmes hrepeneče petje, vabeče iz neskončne daljave ... klic Amerike, ki jo je dosegel preko morja in gora!“ (str. 124.).

Vse to je še osladkano s šolsko osladno ljubeznijo do domovine in države, ki niti malo ne prepričuje, temveč raje odbija, in konča s pristno ameriškim „the happy end“-om, ki ga poznamo iz kinematografov.

*

ALOJZIJ REMEC: ANDREJ KOŠUTA. Povest. Izdala „Sigma“. Gorica 1933.

Kdor hoče obuditi spomin na nekdanje ljudske povesti, ki so leto za letom izhajale v Mohorjevih „Večernicah“, naj prebere Remčevega „Andreja Košuto“. Vse je lepo preprosto, naivno, strogo v smislu katoliške moralke, brez umetniške ambicije, z edinim namenom, krajšati preprostemu podeželskemu bralcu po dnevnem trudu dolge večere ob petrolejki ter ga s primerno zgodbo vzgojiti v poštenega, bogaboječega človeka. Seveda pa ni to namen umetnosti, ki naj slika življenje, kakršno je v resnici, ne glede na kakršnekoli dogme, in ki se mora poglobiti globooko v skrivnosti človekovega čuvstvovanja in mišljenja. Zato ima Remčeva povest v slovenskem leposlovju le skromen pomen kot vzgojno štivo za določeno svetovnonazorsko bralsko srenjo.

(Dalje prihodnjič.) — Vinko Košak.

GLEDALIŠKI PREGLED

MAJERHOLDOVA IZJAVA O NOVEM GLEDALIŠČU. Majerhold spada k najslavnejšim ruskim režiserjem in gledališkim reformaterjem. Stoji nekako v sredi med Tairovim in Stanislavskim. V letošnjih počitnicah je bil na Češkem, kjer je dal sotrudniku „Prager Presse“ zanimive podatke o svojem novem gledališču in o svojih najnovejših stremljenjih. Nekatere njegove misli prinašamo v prevodu, ker so zanimiv dokument stremljenj sodobnega gledališča, ki se skuša osvoboditi spon preteklosti.

„Prav gotovo ste ob kongresu ruskih pisateljev čitali besedo o ‚socialističnem realizmu‘, ki so ga postavili kot zahtevo za vse literarno in dramatsko delovanje ... V govoru Maksima Gorkega smo z velikim zanimanjem poslušali besedo o novi podrobnosti. Gorki je namreč postavil kot našo nalogo ‚uresničenje revolucionarne romantike‘. To pomeni, da naj ne bomo samo realisti, temveč da moramo umetnost prepojit z revolucionarno romantiko. Naj ne postavljamo samo ideoloških prognoz, temveč imejmo tudi pravico do sna ... Seveda do sna, ki je povezan z resničnostjo. Naša naloga je torej socialistični realizem plus revolucionarna romantika.

Tehnično je naše gledališče zelo napredovalo. Zdaj moramo stremeti za povečanjem kvalitete. Prepričan sem, da so te naloge možne na osnovi nove scenske tehnike. Mi se hočemo povrniti k antičnemu gledališču ... V amfiteatru je dana možnost, reagirati na dogodke na sceni kolektivno ... Moje gledališče, ki ga zdaj prezidavajo, bo skoz in skoz ustrezalo novemu tipu. Od bivšega ‚Teatra Majerholda‘ so ostale samo stene, dvorano so prezidali v amfiteater in sceno so odnesli. Oder leži v segmentu amfiteatra, tam, kjer je elipsa odrezana v obliko podkve in kjer je bila nekoč v antičnem gledališču orchestra. Posebne naprave dovoljujejo, da ne bo spre-

jemal gledalec dogajanja samo na tleh orchestre, temveč tudi frontalno. S posebno napravo, ki bo zgradila odersko sliko ozadja, bo gledalec sprejemal tudi vertikalni vtis. Moje gledališče bo v veliki meri postalo muzikalno gledališče in režija se bo ravnala po zakonih muzike in ritmike. Da se ohrani ritmična trdnost drame tudi tehnično, bodo garderobe, kjer se igralci maskirajo in kostimirajo, nastanjene ob koncih podkovne oblike avditorija. Igralec, ki je trenutno sceno zapustil in se pripravlja na nov nastop, bo tam nepretrgoma slišal godbo in igro, da se bo tako notranje pripravljen vrnil na sceno in ne kakor sedaj, ko pade iz oddaljene kabine v sredino oderskega dogajanja. Godbeniki ne bodo niti pod niti v isti višini z odrom, temveč nad njim, nad glavami igralcev in pevcev, tako da jim ne bo treba prebiti tako zvanega „muzikalnega zastorja“, ki ga tvori sedanji orkester v operi. Pevčev glas bo s tem postal nekakšna komponenta muzikalne celote in ne več storitev posameznika.

Odpravljam dekoracijo in prekinjam tudi z modernejšo konstrukcijo. Na odru je veljavna le igralčeva figura v svojem plastičnem pomenu in nato so samo še svetlobni efekti. Kakor so na Rubensovi sliki nekatera mesta razsvetljena, druga pa ostanejo v temi, tako bo pri meni dobil svetlobni efekt svojo umetniško funkcijo. Toda ne kakor estetična priloga, temveč kakor aktivna funkcija igre.

Posebno vlogo zavzemajo odrska tla. Pokrita bodo po smislu igre z barvnimi preprogami, kakor to delajo Japonci. Barva tal bo akcentuirala čustveni element: prizore bitk na primer krvavordeče, ali drug primer; v Otelu: črna ali temnovijolična preproga; na preprogi robček Dezdemone v beli luči reflektorjev. Robček bo ležal vse dejanje na tleh kot svarilo, kot opomin, in počasi se bo okrog tega robčka razvila tragedija ljubosumja. Torej ne kot simbol, temveč kot soigralec... Prejšnje gledališče je bilo gledališče zabave, razvedrila. Tudi mi hočemo odpočitek „sui generis“, toda ker človek niti v sanjah ne preneha misliti, si bo realizirani sen, novo gledališče, prisvajalo gledalčevo miselno dejavnost...“

B. K.

LIKOVNA UMETNOST

NOVA PLEČNIKOVA CERKEV. Arhitekt Jože Plečnik je mimo cerkva, ki jih je sezidal na Dunaju, v Pragi, Bogojini, Beogradu in drugod, zgradil dve cerkvi tudi v Ljubljani: pred desetimi leti šišensko, zdaj pa prizidek k pokopališki cerkvi Sv. Krištofa, ki je staro stavbo tako predrugačil, da jo moremo imeti za novo cerkev.

Če primerjamo cerkev v Šiški z nedavno posvečenim svetiščem Sv. Krištofa, nam osnovna različnost obeh stavb postane précej jasna. Šišenska cerkev je skoraj naravnost nasprotna navadnemu katoliškemu idealu cerkve. Ta pozna dve načeli: ločitev vernikov od duhovščine, torej delitev cerkvenega prostora v večji del, v ladijo ali več ladij, in v manjši, a liturgično važnejši del, presbiterij. Slednji je navadno vzvišen in tudi na zunaj po drugačni ureditvi prostora odlikovan. Drugo načelo, ki ga skoraj brez izjeme izraža katoliški ideal, je osredotočenost notranjosti na najvažnejšo točko, to je na véliki oltar, kjer se vrši bogoslužje.

Plečnikova šišenska cerkev — kakor je bila izvršena in jo danes vidimo — teh bistvenih načel nima prav točno izraženih. Po prvotnem načrtu naj bi ogrobnja greda (oziroma mogočen širok lok) kot nosilec nagnjenega stropa vodila pogled vernika, ko vstopi v cerkev, od glavnih vrat naravnost k oltarju. Te zamisli danes ne opazimo, ker je ravni strop kasetiran. Presbiterija v ti tako svojsko zasnovani cerkvi sploh ni, véliki oltar je postavljen na eno stra-

nico četverokotnika, skoraj neposredno pred vernike, malone med nje. Tudi sicer učinkuje štirikotna oblika z vzvišenimi stranskimi arkadami in visoko kipečim stebrovjem necerkveno, skoraj posvetno. Prostor za ljudstvo ni prav nič ločen od prostora, namenjenega duhovščini. Zato se zdi ta notranjost bolj podobna dvorani, nekakšni antični posvetovalnici, kakor pa katoliški cerkvi v tradicionalni obliki. Precéj trezna in hladno stvarna zunanost le še pomnožujeta necerkveni vtis in samó slavnostno, nekam klasično pročelje daje mimo zvonika stavbi videz božjega hrama. — O podrobnostih, ki so nekatere med njimi res odlična dela, tu ni govora. Prav tako ne sodi sem vprašanje na vso moč neprimerne in slabotne stenske slikarije, ki kvari mogočno dostojanstvenost notranjščine.

Pri Sv. Krištofu je rešitev stavbnega problema bistveno drugačna, vendar v glavnem zvesta izročnemu katoliškemu cerkvenemu idealu. Odločeval je zlasti namen in pa skromna sredstva, ki so bila arhitektu na razpolago. Naloga je bila močno utesnjena: bilo je treba izvršiti prizidek, ki naj se s staro stavbo zlije v enotno in skladno celoto. Prvotno so nameravali le zasilno zadostiti potrebi po večji cerkvi s provizorijem v obliki preproste, čisto utilitaristične lope. Plečnik je pa znal z malo denarja ustvariti trajno vrednoto, preprosto, pa vendar estetsko zadovoljujočo stavbo.

Že zunanost nove cerkve je zanimiva. Ohranjen je značaj pokopališke cerkve in so v stene vzdani nagrobniki, drugi bodo pa prislonjeni ob zidove. Dasi je prizidek skoro dvakrat tolikšen, kakor je bila stara cerkev, ji je zunanje vendar podrejen. Že pročelje, ki je preprosto in okrašeno samo z velikim okroglim oknom, je malce umaknjeno od ceste, da tvori s staro cerkvijo zatišje pred vhodom, ki je pokrit z ravno streho na stebrih. Pročelna stena je ob vratih obložena z domačim kamnom in učinkuje prikupno, pa vendar žlahtno. Streha prizidane ladije je skoro ravna, očitno zato, da se prizidek ukloni gmoti stare cerkve. Sicer se mi pa za našo pokrajino ravne strehe sploh ne zde estetsko zadovoljive, pa tudi za naše klimatske razmere le malo priporočljive. Zunanje stranice nove stavbe poživljajo izbokline. V njih so nameščene prižnica in spovednici. Tudi okna z izvirnimi cementnimi okvirji ugodno osvežujejo zunanost.

Nova ladija je poševno prizidana k stari, tako da je med obema nastal podolgovat trikotni prostor, katerega je arhitekt smotno izrabil za pevski kor in kapelico, hkrati pa s to vmesno ladijo omogočil naraven in neprisiljen prehod iz baročno preobložene stare cerkvice v novo, nekam revno in resno baziliko. Pri tem zelo ugodno veže in vendar hkrati loči oba prostora razlika v višini tal.

Prizidek je s tremi prečnimi loki razdeljen v štiri predele. Pogled, ki se od glavnih vrat odpira prišlecu, je mikaven, ker se loki luščijo drug iz drugega kakor kulise. Ti oboki nosijo nekoliko nagnjeno streho, ki tvori od znotraj viden strop. Zaradi tankih sten, ki niso zahtevale globokih temeljev, so loki ojačeni z oporniki, nosijo pa podolžne lesene grede, na katerih počiva prav tak strop, ki kaže naravno barvo lesa. Škoda, da ni strop iz trdega lesa ali pa da ni smiselno polihromiran. Od stropa visi v štirih vrstah po deset svetilk v obliki kovinskih zvoncev, kar učinkuje malce nemirno.

Ker je podolgovata ladija razmeroma nizka (visoka je komaj dobrih šest metrov), je arhitekt podprl videz višine s tem, da je ošilil oboke. Enako so

ošiljeni tudi loki, ki vežejo prizidek od vmesne ladije, ki je pa nasproti stari cerkvi odprta s polkrožnimi loki. Tudi okna, ki so precej visoko, so polkrožna in so vanje vdlane cementne rešetke. Te so izvršene na čisto svojski način in predstavljajo nekakšno zmes antičnih in gotskih oken.

Véliki oltar še ni dovršen. Nad preprosto kamnito menzo, ki je obdržala prvotno sliko menze, pride kovinski tabernakelj, nad njim pa prav tako iz kovine plastična skupina Boga s svetniki in angeli, vse v nekam umerjenih baročnih oblikah. Prava posebnost za naše razmere je pevski kor, ki je na desno ob oltarju, komaj za dober meter dvignjen nad tlakom ladije. Odpira se zadaj na hodnik, ki veže stari presbiterij z zakristijo. Prehod je poudarjeno okrašen s prosto stoječim stebrom, ki na videz pomaga nositi strop. Lesena ograja je preprosta in okusno v baročnem slogu izrezljana. Iz novega prostora vodi v staro cerkev več odprtín v steni, skozi katere se odpirajo slikoviti pogledi v vseh smereh. Ta slikovitost je poglavitna mikavnost nove celote, in velika Plečnikova zasluga, ki je znal staro tako smiselno povezati z novim, da ustvarja vtis organsko zraslega. Vmesna ladija tvori prav hvaležen prehod in počitek za gledalca. Vhoda sta dva, glavni je z Dunajske ceste, stranski pa skozi staro cerkev s pokopališča. Nekdanji glavni vhod je zazidan in so znotraj pod bivši kor postavili oltar.

Cerkvene stene so zaenkrat še iz sirovega betona in neposlikane. Če bodo kedaj kesneje okrašene ali obložene, bodo s stropom, ki bi ga bilo prav tako primerno poslikati, tvorile lepo skladno in toplo notranjščino. Tlak bo iz posebnega cementnega mozaika, sestavljenega iz precej velikih odlomkov žlahtnega pisanega kamna, ki prav uspelo posnema marmor. Novost za Ljubljano je centralna kurjava, ki je uvedena v cerkvi. Značilno je, da je to novost uvajal v prakso prav Otto Wagner, véliki Plečnikov učitelj.

Prava podoba ko podana šele, ko bo cerkev dovršena tudi v podrobnostih, zakaj prav v teh malenkostih in neznatnostih je Plečnik poseben mojster. Zaenkrat učinkuje poslopje samo kot gola arhitektonska gmota, ki pa ustvarja res mogočen in lep vtis. V deloma starinskih oblikah živi novo in sodobno občuteno delo, ki se z obstoječim zliva v celoto. Prav nič ni arhitekt delal sile staremu, še manj svoje zasnove uklanjal obstoječemu, vendar je dosegel živo skladnost. Jasnost v zamisli, odtehtana razmerja in preprosta plemenitost linij odlikujejo tudi to Plečnikovo delo. Slikovitost celote, skrbnost v podrobnem delu in lepota osnovnih oblik sta odlični znak tudi te njegove mojstrovine, ki temelji v neki, dejal bi, starokrščanski preprostosti in strogosti. V podrobnostih pa črpa ta samorasli umetnik iz baročne tradicije, ki mu je tako blizka, da se skoro zdi, da je prav on kot njen pozno rojeni naslednik poklican, da poveže minuloost preko sedanjosti z bodočnostjo in nam Slovencem ustvari na starem slonečo in iz davnega izročila rastočo lastno stavbinsko umetnost.

K. Dobida.

GLOSE

KATOLIŠKI ODGOVOR BREZ DOBREGA OKUSA. Finžgarjev odgovor v oktobrski številki katoliškega družinskega lista „Mladike“ na mojo gloslo „Franciscus Kralj — anathema sit“ je zgovoren, malce zafrkljiv, zopet pomirljiv — toda nikakor ne prepričljiv. Iskrenosti pogrešam. Finžgar se je previdno izognil mojim bistvenim očitkom.

Ublažil je prvotne očitke o „pomanjkanju srčne kulture“ in trdi, da njegovo ogorčenje ni imelo nobenega opravka s katolištvom. Poskuša dokazati, da so v Kraljevi knjigi opisi žetve, (deloma) svatbe, nespodobni in so „zadeva čuta, dobrega okusa, srčne žlahtnosti“. Če je Kralj napisal, da je ta ali ona ženica opravila med delom svojo potrebo s slanim poduhom, da so postelje do jutra škripale, ne motijo ti stavki nikogar, kdor je knjigo prečital s pravilnim umevanjem „Moje poti“. Finžgar očitvidno še danes ne razume in ne občuti Kraljeve elementarne umetnosti, prav tako ne njegovega načina izražanja v pričujoči knjigi. Dokazi o „neresničnosti dogajanja“ pa so skorajda naivni. S popravkom Finžgar priznava, da so bili prvotni očitki vsekako baročno pretirani.

Osnovno pravilo poštene debate je gotovo medsebojno zaupanje in vera, da oba, ki se napadata, resnično tako mislita, kakor pišeta. Finžgar mi mora odpustiti, da ob njegovem odgovoru tega ne morem potrditi. Če mi Finžgar zatrjuje, da njegovo obregovanje nad Kraljevo „Mojo potjo“ nima nobenega opravka s katolištvom in z ničimer, „kar si je ta ljubi Juš vse iztuhtal“, je razumljivo, da bi moral „ljubi Juš“ verjeti, kakor stoji zapisano. Pa ne morem in ne bom. Za Finžgarjevimi vrsticami se prikriva še kaj, oziroma še marsikaj, kar Finžgar dobro ve, a povedati noče, in se je v stavkih „na oba spisa bi bilo treba načelno odgovoriti. Morda kdo drugi to opravi. Ta hip ne utegnem...“ prav za prav zarekel. Zato sem „ta hip“ enako prepričan o pravilnih izsledkih v glosi, kakor sem bil prej in bom poslej.

Odgovor v „Mladiki“ izpričuje, da bi si moral Finžgar glede „čuta, dobrega okusa in srčne žlahtnosti“ sam izprašati vest. Če domneva, da je „Kozak urejal Kraljevo knjigo in čutil napad kot svojo osebno bolečino“, se nedvomno moti. Svojo gloslo bi bil napisal, če bi me bile na „Mojo pot“ opozorile šele Finžgarjeve vrstice. V kakšni žlahti sva Kraljeva knjiga in jaz, veva le midva sama. Ker ni urednik nikjer podpisan, nima pravilnega čuta, kdor nasilno brska za njim.

Finžgar je v odgovoru dvakrat okrcnil Franceta Kralja in mu pomolil pod nos neko privatno pismo ali dopisnico. Ali ne očituje ta način polemike na mojo gloslo, ki je Kralj niti videl ni in niti zanjo vedel, izrazito pomanjkanje „dobrega okusa“, če ne tudi „srčne žlahtnosti“? Na isti način bi mogel sedaj Finžgarju naštet osebности, ki so mu narekemale njegove prvotne očitke, ker sem za te osebности na zelo privaten način zvedel in jih sedaj poznam. Da bi se „dobri okus“ v slovenski polemiki ohranil, ne bom zaenkrat Finžgarja posnemal.

Finžgar zatrjuje, da nima njegov napad na „Mojo pot“ nobenega opravka s katolištvom. Ali ni baš to katolištvo, da plava resnica globoko pod površino?

Juš Kozak.

OBZORNIK

Kongres ruskih pisateljev. Avgusta meseca se je vršil v Moskvi kongres ruskih pisateljev, ki so se ga udeležili tudi nekateri inozemski pisatelji. (Nemški pisatelj Heinrich Mann je poslal kongresu pozdravno pismo.) Po sve-

točni vojni je bil to v Rusiji največji pisateljski kongres; združil je vse sodobne ruske pisatelje raznih smeri, ki so si sicer v zadnjih desetih letih močno javno nasprotovale. Postavil je trdno osnovo za uspešen razvoj nove ruske literature, ki za-

znamenuje že danes dela velike in trajne vrednosti. Frakcionaška borba posameznih struj je prenehala, edino merilo je idejna in umetniška vrednost. Važno zanimivost prinaša zadnji kongres tudi v tem, da zavestno navezuje novo rusko literaturo s klasiki preteklosti, proti katerim so zlasti v prvih letih revolucije zastopale nekatere literarne struje (na primer futuristi). Na primeru teh so opozorili novoruske pisatelje, da pogloblje umetniško stran svojega ustvarjanja, ki je včasih zaradi prevelikega osredotočenja okrog osnovne ideje trpela. Pri tej preokrenitvi gledanja na umetnost ima največje zasluge klasik sodobne ruske književnosti, osem in šestdesetletni Maksim Gorki, ki še vedno kaže nezmanjšano delavnost. On je bil tisti, ki je lani (ali predlanskim) napisal članek o dramatiki in ga končal s pozivom na vse mlade ruske dramatike, da naj se uče pri starih mojstrih drame, predvsem pri Shakespeareju, če hočejo prikazati novega junaka ruske sodobnosti. Nastopil je tudi proti tistim pisateljem, ki so prikazovali svoje pozitivne junake preveč šablonsko, preveč papirnato, ker so jih hoteli imeti kot vsestransko „dobre“. Takih pisateljev prav za prav danes v Rusiji ni več. Kolikor pa jih je še, so brez vpliva. Razvoj je zahteval poglobljenje tudi v tej smeri. Prav tako je nastopil Gorki kot čuvár knjižnega ruskega jezika, ki so ga nekateri pisatelji zanemarjali, ali pa so v stremljenju po originalnosti vnašali vanj malo znane besede iz dialektov ali pa že stare, pozabljene izraze. Pri svoji kritiki ni prizanesel niti Gladkovu, piscu znamenitega romana „Cement“, niti Panferovu. Ob ugotovitvi nekaterih nepotrebnih nedostatkov, izvirajočih iz pisateljeve površnosti, je zaključil s pozivom: „Vsi moramo spoznati, da je pri nas književnost poklicana k delu največje svetovne važnosti. Nikoli še ni imela književnost toliko odgovornosti pred čitateljem kakor jo ima danes naša. In zapomniti si je

treba, da za učenje nikoli ni prepozno, in da se moramo mi učiti bolj ko kdorkoli drugi, ker kot prikazovalci nove stvarnosti že s tem nastopamo tudi kot „učitelji življenja“.

To je govoril Gorki iz lastne skušnje. Po svoji pridnosti si je vendar kot bivši bosjak pridobil toliko vsesplošnega znanja, da nikjer v njegovih delih ni moči opaziti nedostatkov, ki bi izvirali iz pomanjkanja znanja, kar bi marsikateri akademično naobrazen literat rad očital bivšemu bosjaku, ki se je brez matur in visokih šol povzpел tako visoko. Vse to je šlo s pomočjo njegovega velikega talenta in marljivosti. Še vedno je Gorki središče ruske literature. Mladi pisatelji najdejo v njem svojega dobrega svetovalca in pokrovitelja. Njegove knjige so v devet in dvajsetih milijonih izvodih razširjene po Rusiji in zato je lahko razumeti njegovo popularnost pri širokih ljudskih množicah. Največji ruski aeroplan nosi njegovo ime in Nižji-Novgorod, njegov rojstni kraj, se zdaj imenuje po njem. Zato je povsem jasno, da je predsedništvo tega kongresa, ki se ga je udeležilo okrog tisoč delegatov raznih pisateljskih združenj, vodil Maksim Gorki. Češko-nemški pisatelj Weiskopf, ki ga poznamo pri nas po zbirki novel, ki jih je v prevodu izdala Cankarjeva družba, poroča: „Bil je to svojevrsten kongres v zgodovini svetovne literature. Tisoč pisateljev-začetnikov in mojstrov; dovršeni „zapadnjaki“ in primitivni ljudski pevci vzhoda; delavci in kmetje, intelektualci, bivši bosjaki in bivši „brezprizorni“ otroci; Rusi, Armenci, Uzbeki, Ukrajinci, Nemci z Volge, Tataři; liriki, dramatiki in romaniopisci so istočasno demonstrirali različnost svoje nacionalne umetnosti in svojega individualnega talenta in veliko skupnost svojega prepričanja. Poročali so, razpravljali, kritizirali in to deloma zelo ostro; govorili so o vsebini in obliki, kompoziciji in izberi tēm, o fašizmu in vojni, revoluciji in razredni borbi pa o

Jamesu Joysu (avtorju „Ulyssesa“) in Honoreju de Balzacu, o „socialističnem realizmu“ in o „pozitivnem junaku“, in so se vedno znova znašli v harmoniji skupnih nalog in skupnih ciljev.“

Za kongres je po vsej državi vladalo največje zanimanje. Na stotine ljudi je vsak dan čakalo, da bi lahko zasedli preostale prostore na tribunah. O kongresu so stalno poročali časniki, od največjih pa do majhnih glasil kolhozov. Nekdo je imenoval pisatelje „inženjerje duše“. Tako je nova Rusija pokazala vso svojo veliko ljubezen do lepe književnosti in ji s svojo pozornostjo priznala njeno pravo važnost v človeškem življenju. Kongres so pozdravile delegacije otrokov-pijonirjev, delavcev, vojakov, mornarjev itd. Ko so bili inozemski pisatelji z nekaterimi ruskimi gostje pri Maksimu Gorkemu, se je tam odigral pretresljiv prizor, o katerem poroča nemški književnik Balder Olden: Med inozemskimi gosti je bila tudi mlada kitajska pisateljica Hu-Ši-Lan. Za silo je znala nemško, toda govorila je sekajoče in bolj v samostalnikih. Zato so bili njeni stavki raztrgani, razbiti. In zbranim pisateljem je pripovedovala o svoji prijateljici, ki je prevajala dela Gorkega v kitajščino in si tako zelo zaželela, da bi smela nekoč pogledati „stalemu Golkemu“ v oči. Toda kitajska generalska reakcija jo je dala živo pokopati. Za njo sta bila na Kitajskem umorjena še dva prevajalca Gorkega. Število umorjenih, živo pokopanih in do smrti mučenih pisateljev je na Kitajskem zelo veliko. „Toda če ima človek srce — ne more molčati“, je rekla jokajoč Hu, in ona in njeni tovariši bodo naprej pesnikovali in pisali in umirali za svobodo...“ Gorki je jokal — to je bilo čudno, kajti Husinih besed še nihče ni bil prevedel, on pa nam ni izdal, da razume nemško. Pozna bržkone samo nekaj besed, pač tiste, ki jih obvlada tudi Hu — in ko se je nato sklonil k njej, samo da bi se ji skozi solze nasmehnil v njen solznat obraz, se je zdelo, kakor da leži,

nežna in drobna, na njegovih širokih, dobrih kmečkih prsih kakor nje, v varovane, njegov otrok. Hu je bila v zaporih, nazadnje v Nemčiji, več mesecev je že presedela, mlada je, še dolgo bo živela in trpela. Toda ta večer, ki se je raztegnil do jutra, je bila vedno ob „stalemu Golkemu“, govorila z njim, pila in čutila bližino mrtve prijateljice. —

Kongres je zboroval v bivših prostorih plemenitaškega kluba. Po dvorani so bili razpostavljeni kipi Puškina, Goetheja, Shakespearea, Zolaja, Tolstega itd. V tej zgodovinski dvorani, kjer so zdaj zborovali pisatelji, je ležal na mrtvaškem odru Uljanov, tu se je vršil znani proces proti Ramzinovi „industrijski stranki“ itd. Ko je vstopil v to dvorano francoski pisatelj Andre Malraux, ki je prejel letošnjo Goncourtjevo nagrado, je presenečen ob tolikem številu delegatov vzkliknil: „Et tout ça écrit?“ Nekaj dni nato pa je končal svoj govor z besedami: „Knezi in berači so nekoč poslušali Shakespearea. V času, ko se morejo zapadnjaki zbirati le zato, da se bridko norčujejo pred figuro Charliea Chaplina; v času, ko mnogi naših najboljših pisateljev pišejo za pošasti ali pa za ljudi, ki se šele rode, ustvarjate vi, podobni med seboj in vendar različni kakor zrna, nanovo civilizacijo, iz katere vzrastejo Shakespeareji.“

Pisateljevanje je postalo v Rusiji važen in odgovoren poklic. Novi ruski književnik stoji v središču zanimanja ruske javnosti. Nič več bohemskega ni v njegovem poklicu, on je zavestni stvaritelj bodočnosti v literaturi. Na čast temu kongresu je izšlo šest milijonov knjig sodobnih ruskih pisateljev. Rusko občinstvo čaka na knjige kakor so med vojno čakali ljudje na petrolej ali moko. Široke ljudske množice, pod carizmom zaradi analfabetizma tavajoče v temi, danes streme po kulturi, po umetnosti. Ta „glad“ čitateljev daje ruskim pisateljem poseben vzgon in tudi odgovornost pri delu. Vez med občinstvom in pisateljem je tako trdna, da pi-

satelji nikoli ne morejo izgubiti vse zveze z življenjem. Delo, o katerem je že marksiteri zapadni pisatelj pisal kakor o največjem smotru človekovega življenja, je za ruski narod postalo danes vse. Delo v veri za lepšo bodočnost in v borbi za to novo bodočnost nadomešča ljudem celó religijo. Zato je Gorki dejal, da mora biti glavni junak nove ruske književnosti delo, to se pravi „človek, ki so ga organizirali procesi dela, ki je opremljen z vso močjo moderne tehnike, človek, ki spet s svoje strani organizira delo, ga napravi lažjega in produktivnejšega, ga dvigne do stopnje umetnosti. Učiti se moramo zapopasti delo kot stvariteljstvo. Glavni motiv književnosti pred revolucijo je bila drama človeka, ki se mu zdi življenje preozko, človeka, ki se čuti nepotrebne, ki išče v družbi položaja, pa ga ne najde, ki trpi in propada, se vdaja pijančevanju ali pa napravi samomor. Med nami danes ne more biti nepotrebnih ljudi. Vsakomur je dana velika razvojna svoboda in zahteva se le, da zavzame pošteno stališče k herojskemu delu, ki gradi brezrazredno družbo.“

Karl Radek je pozival na delo pisatelje vsega sveta. Ostro stališče je zavzel proti internacionalnemu fašizmu. „V dobi kapitalističnega propadanja lahko sicer fašisti literaturo uničijo, toda sami ne morejo ustvariti nobene znamenite literature. Celó umetnik, ki bi ne mogel zapopasti življenja v njegovi celokupnosti, ki ne razume, kaj je fašizem, bi moral priznati: fašizem je propadanje, razkranje in konec literature. In kdor želi, da se naj svetovna literatura razvija, kdor želi, da naj mu ta mogočni razvojni vzvod človeštva pripravi največja ugodja, ki obogate življenje neštevilnih ljudi..., ta naj se bori proti fašizmu.“ Nemški pesnik Becher je pozval v skupno falango vse tiste pisatelje in pesnike, ki čutijo odpor in preganjanje od fašizma, četudi se ne prištevajo k socializmu. Tako je bil ta kongres tudi klicar pisateljske skupnosti

v borbi proti splošni reakciji. Še ostreje kakor Gorki je govoril za poglobitev umetniškega ustvarjanja Buharin. „Če hočemo primerjati nekatera dela naših pesnikov s poezijo Verhaerenovo, bomo videli, koliko misli, koliko problemov, primerjav, podob ima in koliko kulture. Pri nas pa imajo pogostokrat rimana gesla za poezijo... Kultura, kultura in spet kultura! Zadnji čas je, da pometemo z bohemo. Ne sme se pozabiti, da so bili resnični veliki mojstri, celó ljudje, z lahko roko, kakor naš veliki genij Puškin, brezskrbni in lahkomišelní, marljivi delavci in so bili vseskozi na višku kulture svojega časa. (Puškin prihaja v novi Rusiji do vedno večje veljave. Njegova dela so po vojni izšla v štirih milijonih izvodih. — B. K.) Nesmiselno bi bilo zahtevati od vseh pesnikov, da naj bodo veliki filozofi in kritiki. Ni slučaj, da postanejo eni filozofi, drugi pesniki... To pa še ne pomeni, da se odpovemo zahtevi, da naj pesnik temeljito dvigne svojo izobrazbo na vseh kulturnih področjih!“

Govorili so tudi skoraj vsi inozemski gostje. Martin Andersen Nexø je govoril o problemu človečnosti, Willi Bredel o pisateljih v koncentracijskih taboriščih, Louis Aragon o antifašistični pisateljski fronti v Franciji, Chuan-Lan-Či o literaturi in revoluciji na Kitajskem, Hidsikato o literaturi vojnih hujskačev in o ilegalni revolucionarni japonski literaturi (časniki iz Tokia so nato pisali, da bo Hidsikato ob povratku aretiran), Andre Malreaux in Jean Richard Bloch sta razpravljala o individualnosti in individualizmu, Theodor Plivier, znani pisatelj vojnih romanov, je poročal o vojni književnosti, Herzfelde je analiziral metode ustvarjanja pri Joyse-u, Toller je govoril o antifašističnih pisateljih, Jef Last je odkrival korenike holandske kolonialne literature itd. in Becher je napravil načrt za „zvezo vseh pisateljev z dobro voljo“ za borbo proti sovražnikoma človeštva: proti vojni in fašizmu.

B. K.

MED OSTRNICAMI

OTON ŽUPANČIČ

*Med enodnevnici pali smo oblak:
povsod, od belih mlinov, sivih žag
se zbirajo na kratek, kratek ples:
glej, rojstvo — smrt, en pomišljaj je vmes.*

*En pomišljaj samó, ena minuta,
da naglo vzklije cvet opojne nade,
ljubezni, bolečine in naslade;
en pomišljaj — čaroba je osuta.*

*V nebo so se vzvijale kot kadilo
za enodneven dar, življenju užgan.
In mi? Izteka tednov se število,
gledam nazaj — in vse je kot en dan.*

*

*Med ostrnice s poti sem zavil,
ko mrak večerni iz dolin je vstajal;
pogovor tih od onstran je prihajal
in me pripel na mesto, kjer sem bil.*

*

*Vriskaš vesel, ne veš za kes in greh —
to je biló v nedolžnih mladih dneh:
srcé ti je gorelo v čisti strasti,
slutilo ni, da je mogoče pasti.*

*A ponevedoma se vanj zaleze
zavratni strup, zarine smrtna kal,
in zate, ki tako si varno stal,
nenadoma ni več nikjer odveze.*

*Zvezde, razsute po nebá okrožji,
na vse prostranstvo lijejo svoj mir,
ti, vase ugreznjen, čutiš venomer,
da nekaj milega nad tabo toži.*

*

*Odprl si mi in spet zaprl nebesa,
prehitro zgrnil mi na dušo mrak!
Lej, po sencéh, ko sem ležala vznak,
solzé so tolikrat mi zvrhale ušesa!*

*

*In vidiš, da v temí življenja gosti
si bil brez razsvetljenja in modrosti,
kot dete, ki za jagodami lazi,
zelene bere, najbolj zrele gazi.*

*

*Tako sem čul pogovor iz temin
dveh, ki ne vesta kam iz bolečin;
beseda vsaka me je v srce pekla,
kot skozenj lastna mi bridkost bi tekla.*

*

*In koderkoli hodil sem po sveti,
kjer je srce človeško govorilo,
lahko mi ga biló je razumeti,
z njim moje vriskalo je in tožilo.*

*Le kadar modrijan mi prerokuje,
s krilečimi rokami večnost meri,
takrat se nekaj maje v moji veri,
poslušam, gledam, in vse mi je tuje.*

*

*Bogú nastavil logične je zanke,
razpregel metafizične mu mreže.
Dokaz je strnjen, tukaj te prestreže,
ne izmakneš se mi več, kraj je uganke!*

*A vsa ta trdna kajstva in zvita najstva
zapletajo le v nova nas zakajstva.
Res misliš, da boš Njega vanje ujel?
Ne boj se: On že najde iz njih vrzel.*

*

*Kriknil je deček: „Morska mesečina!“
nagnil se z brega in ujel jo v kapo:
skrivnostno sije blede rumenina,
da gledamo vsi s pridržano sapo.*

*Toda lepota traja en sam hip:
skoz platno teče voda ko skoz sito,
z njo se preceja bitje čudovito,
in pred očmi nam vgasne lepi ščip.*

*Okamenel stoji fantič pred nami,
molče strmimo, kar nas je okrog;
kar eden iz osuplosti se zdrami,
pokaže prazno kapo in dahne: „Bog.“*